metmenys

kūryba ir analizė

57

1989

metmenys

Liūnė Sutema, Iš graffiti 3 * *Kostas Ostrauskas,* Anna ir Emma 11 * *Rimvydas Šilbajoris,* Liūnės Sutemos žemėje 24 * *Joseph Brodsky (vertė T. Venclova),* Didžioji elegija John Donne'ui 56, Sustojimas dykumoje 63 * *Vytautas Kavolis,* Tarp galingos burtininkės ir prijaukinto paukščio 67 * *Algirdas Landsbergis,* Idioto pasaka 96 * *Alina Staknienė,* Gimininges naratyvinės strategijos R. Kašausko ir A. Baranausko romanuose 104 * *Ivar Ivask (vertė J. Blekaitis,)* Baltų elegijos 118 * *Endre Bojtar (vertė M.G. Slavėnienė),* Postmodernizmas ir vidurio bei rytų Europos literatūros 134 *

* *Perspektyvų skirtumai,* Kęstutis Nastopka, Darius Kuolys, Saulius Žukas, Rimvydas Šilbajoris, Kostas Ostrauskas, Violeta Kelertienė 148 * *Filosofija ir sociologija,* Vytautas Doniela, Kęstutis Skrupskelis 165 * *Kristijonas Donelaitis laiko tėkmėje,* Bronius Vaškelis 172 * *Katališkio šventimas,* Kęstutis Keblys 181 * *Žmogaus sampratos filosofiniai aspektai,* Algis Mickūnas 188 *

LIETUVOS
NACIONALINĖ
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: Robertas Bakutis — 50-55; Žibuntas Mikšys — 103; Vytas Sakalas — 23; Andrius Stankus — 129-133; Vytautas O. Virkau — 49.

IŠ GRAFFITI

liūnė sutema

Šermūkšnio uogų spalva,
ryškia ir aitria,
tu išpažįsti:

nemyliu žmogaus —
tik gyvenu šalia jo.
Nemyliu žemės,
tik gyvenu joje —
dar gyvenu,
iš istorijos išmesta —

Kas yra istorija?
Šimtmečiai, kronikos,
karai, karai, karai —
pergalė, vergija, sukilimai —
ir Ž M O G U S —

Nemyliu žmogaus,
tik stebiuosi jo ištverme, jo narsa
ir nusilenkiu visom vėliavom,
kurias jis nešė ir neša mirtin —

Jei sukryžiuotume žodžius lyg kuokas,
kuris mūsų laimėtų,
kuris pralaimėtų?

Mudu abu laimėsime,
mudu abu pralaimėsime,
nes šile gegė kukuos: —

pilni pirštai raštelių — neišskaitomų,
pilnas kiemas svetelių,
nemylimų, nelaukiamų — —
ir pilnos burnos žodelių,
kuriais springstate abu — — —

Dabar tu migla paišai —
blyškūs, bebruožiai veidai —
kuris Kaino?
kuris Abelio?
O kur sesuo
mylima, išduota, prakeikta?

Kada atsivers ežerai,
kad galėtume išplaukti į kitą krantą
ir nusilenkti vienas kitam?
Visi ežerai seniai atsivėrę,
priaugę dumblù ir merdinčiom žuvim —
Sekluma. Neišplauksime.
Kada iškils piliakalniai,
kad galėtume perduot slaptažodžius
kuorų ugnim liepsnojančia?
Piliakalniai seniai visi supilti
ir vėl atkasti,
iki paskutinės sagės, qsočio šukės, žirgo žvangulio —
kaskite giliau, kaskite, tik nieko nelieskit,
bet klausykit,
gal išgirsit laikštingalą
ant nudžiūvusio diemedžio šakos —
Kada pražydės sausa diemedžio šaka?
Kai —
„žemė taps žiedais marga,
aš diemedžiu žydėsiu".
Ir tebežydi
Salomėja Nėris.
Ir tebegyvena du broliai
Kainas su Abeliu,
ir kalba kalba kalba
laukdami, kuris kurį nutildys —
arba abu prakalbės ta pačia
vienas kitą mylinčių brolių kalba —

Bevaisiai, alkani sodai —
nederlingi, ištroškę laukai —
kokie?
kurių nebėra:
tu vakar rašei kreida
ant mano nugaros — —
rėplioja miestai,
lyg šimtakojos pabaisos,
beprotnamiai suaugę,
lyg neišbrendami miškai —
nei vieno skynimo,
nei vieno kirtimo,
kuriuose išsilietų saulė ar mėnuo,
kuriuose žaistų vaikai,
ar svajotų mylintys —
tu šiandien rašai kreida
ant mano nugaros —

Rytoj išsinersiu iš rūbo,
nutrinsiu, nudulkinsiu tavo žodžius,
jų nesuprasdama,
tik jausdama, kad esu kalta —
kalta, kad nebuvau su tavim
skaistykloj ir pragare —
ir skauda, skauda kaip rakštis po nagu,
kurio negali ištraukti
ir turi laukti kada supūliuos,
kad būtume kartu —

Smagu rašyti graffiti,
kai žinai, kad viską lietus nuplaus,
liūtis nuskalaus,
ir tavo angelo nematoma ranka
nudažys patiltes, tvoras, namų sienas
balta nekalta spalva,
kad vėl galėtum teplioti graffiti,
kad galėtum gyventi —

Tėvo nukaltu raktu
užrakinau duris,
kad niekas neįeitų —
migla aptraukiau akis,
kad nematyčiau liūdnų veidų,
neskaityčiau liūdnų eilėraščių —
perkūnu užtrenkiau ausis,
kad negirdėčiau skundų ir šauksmų —
žaisliniu vaikystės skydu prisidengiau,
kad iš baimės nesustotų plakus širdis —
Ir ramu —
Ir taip gyvenu —

Visi, be kurių gyvent negalėjau,
dabar sėdi prie mėnulio kraterių,
saujomis semia mėnulžvyrį
ir žarsto jį naktimis,
laukdami manęs —
matau migla aptrauktom akim,
girdžiu perkūnu užtrenktom ausim,
jaučiu skydu pridengta širdim,
kaip byra mėnulžvyris —
Ar man ramu?
Nežinau.
Ar gyvenu?
Nežinau

Nesek manęs, nes nežinau kur einu,
nežinau kur sustojau,
kryžkelė be vardų —
Vardan Dievo Tėvo
Ir Sūnaus
Ir Šventosios Dvasios
Tebūnie —

Nekartoki manęs, tai ne aš kalbu —
esu tobula rasa, kurioje
Vienintelis rašo mano vardu —
aš tik pasirašau ir priimu,
laukdama kada mane ištrins —

Gyvenu graffityje —
dar neištrinki, neužlieki mano namų
savo baltu potvyniu —
dar leisk man pabūti —

ANNA IR EMMA

KOSTAS OSTRAUSKAS

Geležinkelio stotis.

Priekyje per vidurį durys į peroną. Kairėje ir dešinėje — taip pat durys.

Tarpduryje į peroną nusisukus stovi — su ryšuliu rankoje — ANNA KARENINA.

Tyla.

Pro dešiniąsias duris įeina EMMA BOVARY — po ranka rankinukas — ir stebi iš tolo ANNĄ.

Tyla.

Pasigirsta traukinys.
Traukinys artėja.

ANNA tebestovi tarpduryje ir žiūri į bėgius. Staiga meta ryšulį ir bepuolanti po traukiniu.

EMMA pribėga prie ANNOS ir — paskutiniu momentu — sulaiko.

EMMA. Ne!

ANNA atsisuka.

EMMA. Ką darai! . .
ANNA. Taip reikia.
EMMA. Reikia?
ANNA. Kitos išeities nėra.
EMMA. Nėra? Kodėl?

ANNA. Taip parašyta.

EMMA. Todėl, kad parašyta?

ANNA. Kas davė man gyvybę, tas gali ir atimti.

EMMA. Nejaugi? Ar tėvams leista savo vaikus žudyti?

ANNA. Tiesą sakant, aš pati tokią išeitį pasirinkau.

EMMA. Pati? Mieloji, ne mudvi, o kažkieno plunksna. . .

ANNA. Kažkieno?

EMMA. Pati žinai — Tolstojaus ir Flobero — jų krebždanti, suskretus plunksna mudvi į amžinatilsį nurašė. Kodėl mes pačios negalim apsispręsti: gyvent ar ne?

ANNA. Mudvi? Mes pačios? Iš kur tokia tavo šneka?

EMMA. Mano gyvenimas beveik kaip tavo, o likimas — visai toks pats. Esu Emma Bovary.

ANNA. Madame Bovary?

EMMA. Trumpai ir paprastai — Emma. Kaip ir tu, tikiuosi, — Anna.

ANNA. Bet jeigu mūsų gyvenimas ir likimas toks pats, kodėl mudviejų šneka skirtinga?

EMMA. Kaip tik todėl, kad esam žmonės — tie patys ir skirtingi.

ANNA. Žmonės? Mudvi ne žmonės — mes gyvos tiktai knygoje.

EMMA. A! Tačiau gyvos! Ne grafomanų iškamšos. Ar nebuvai tu pilna kraujo ir ugnies, meilės džiaugsmo ir aistros?

ANNA. O! Tai buvo dienos. . .

EMMA. Ar nesi dabar kupina skausmo, sielvarto ir nevilties?

ANNA. Deja.

EMMA. Ar tai ne žmogus? Mieloji, kartais, atrodo, mes esam žmogiškesnės negu žmogus.

ANNA. Galbūt.

EMMA. Tad ir elkimės kaip žmonės. Apsispręskim pačios.

ANNA. Bet juk žmogus žudosi.

EMMA. Net ir tada, kai nenori? Ar tu tikrai geidi atsisakyt savo gyvenimo?

ANNA. Nebeliko vilties.

EMMA. Taip šiandien atrodo. O rytoj gal prašvis. Ir kas tada? Bus per vėlu.

ANNA. Atrodo, labai įtikinėji. *(Žvilgterėjus į EMMĄ)* Ar ir pati taip tvirtai tiki?

Abi žiūri viena į kitą.
Staiga ANNA griebia EMMOS rankinuką, atidaro ir išima buteliuką.

ANNA. O čia kas?

ANNA atkemša buteliuką ir pauosto.

ANNA. Tikrai ne kvepalai.

EMMA tyli.

ANNA. Nuodai?

EMMA tebetyli.

ANNA. Ką gi, lengviau kitai patarti, negu pačiai įvykdyt. Save įtikinti sunkiau.

EMMA. Žymiai sunkiau.

ANNA. Aš tau padėsiu.

ANNA užsimoja sviesti nuodus į sieną, tačiau EMMA griebia ją už rankos ir sulaiko.

EMMA. Palauk.

Abi vėl žiūri viena į kitą.

EMMA. Duok man.

ANNA lūkuriuoja.

EMMA. Tikėk man, Anna, — ir pasitikėk.

ANNA atgniaužia kumštį. EMMA paima nuodus, nusišypso — — —

EMMA. Tegyvuoja gyvenimas.
ANNA *(šyptelėjus).* Net ir nuodėmingas?
EMMA. Taip, net ir nuodėmingas.

— — — ir sviedžia nuodus pro duris ant bėgių. ANNA ir EMMA apsikabina.

Linksmai besišnekučiuodami, įeina TOLSTOJUS ir FLOBERAS. Taip, tie patys — graf Lev Nikolajevič Tolstoj ir Gustave Flaubert.

EMMA *(šypsodamasi).* Kaži kas jiedu per vieni?
ANNA *(nusijuokus).* Kažkur, rodos, regėti ir girdėti.
TOLSTOJUS *(FLOBERUI).* Tu nejuokauji?
FLOBERAS. Tikėk: išmaukė moteriškė nuodų — kaip tarnaitė acto — . . .
EMMA. Tarnaitė?
FLOBERAS. . . .pasikankino — et c'est fini.
TOLSTOJUS. Ką sakai? O maniškė net nesikankino. . .
ANNA. Nesikankino?
FLOBERAS *(nusijuokęs).* Negerai. Reikia kančios.
TOLSTOJUS. . . . — po traukiniu — i končeno.
FLOBERAS. „Končeno"?
TOLSTOJUS. Ir baigta.
ANNA. Taip greitai?
EMMA. Ir lengvai?
FLOBERAS. Reiškia, taip ir nusibaigė moteriškės.
ANNA ir EMMA *(kartu).* Moteriškės?
TOLSTOJUS. Ne kitaip.

Abu nusijuokia.

ANNA. Linksmai, atrodo, jiedu nusiteikę.
EMMA *(niūriai).* Per daug linksmai.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS toliau gyvai šnekučiuojas.

EMMA. Kaži apie ką čia jiedu čiulba? Kaip tu manai?

ANNA. O kaip tau atrodo?
EMMA. Gal, sakau, susipažinkim?
ANNA. Būtų ne pro šalį.
EMMA. Nors moterims, neva, netinka. . .
ANNA. . . .bet mes vis tiek juk, sako, pasileidusios.

EMMA prieina prie FLOBERO, o ANNA prie TOLSTOJAUS.

EMMA *(ištiesus ranką FLOBERUI).* Monsieur, — Emma Bovary.
FLOBERAS *(atatupstas).* Madame?. . .
ANNA *(tiesdama ranką TOLSTOJUI).* Šviesiausias grafe, — Anna Karenina.
TOLSTOJUS *(apstulbęs).* Karenina? Anna. . . Arkadjevna?
ANNA. Ta pati.
EMMA. Tikriausiai atsimenat?
ANNA. Tikiuosi, neužmiršot?

TOLSTOJUS ir FLOBERAS susižvalgo.

Pagaliau abudu atsipeikėja ir pabučiuoja — be jokio entuziazmo — ranką: TOLSTOJUS ANNAI, FLOBERAS — EMMAI.

EMMA *(parodžiusi FLOBERUI į ANNĄ).* Čia štai, — prašau susipažinti, — mano likimo bendrakeleivė Anna — Anna Karenina.

ANNA *(linktelėjus EMMOS link, TOLSTOJUI).* O čia, — turėkite garbę, — tokio paties likimo mano bičiulė Emma — Emma Bovary.

TOLSTOJUS nusilenkia EMMAI, FLOBERAS — ANNAI ir vėl abu susižvalgo.

TOLSTOJUS. Prisipažinsiu, gana nelauktas susitikimas.
FLOBERAS. Gerokai netikėtas.
ANNA. Nelauktas?

EMMA. Ir netikėtas? Kodėl?
ANNA. Reiškia, parašėt — ir sudie?
EMMA. Padėjot paskutinį tašką — ir daugiau girdėt, matyt nenorit?
FLOBERAS. Na, gal ne taip drastiškai. . .
TOLSTOJUS. Nors, tiesą sakant, naujos knygos — nauji charakteriai. . .
FLOBERAS. . . .nauji veidai — nauji vardai.
EMMA. Taip lengvai išsiginat savo vaikų?
ANNA. Ir net atsižadat?
TOLSTOJUS. Atsižadėt gal neatsižadam. . .
FLOBERAS. . . .ir išsigint gal neišsiginam. . .
TOLSTOJUS. . . . — nebent jie būtų gimę negyvi. . .
FLOBERAS. . . .arba netikę, nepavykę — . . .
TOLSTOJUS. . . .bet prisiminti juos visus. . .
FLOBERAS. . . .tikrai nelengva.
EMMA. Net ir mus?
ANNA. Ir mudvi?
EMMA. Girdėjom, mes gana žinomos.
ANNA. Net populiarios.
TOLSTOJUS. Dėl to neabejojam.
FLOBERAS. Bet tai nereiškia, kad m e s turėtume jus nuolat atsiminti.
ANNA. Nejaugi visada tokia trumpa jūsų atmintis?
EMMA. O gal tiktai tada, kai norite užmiršti?
TOLSTOJUS. Ypatingo noro gal ir nėra.
FLOBERAS. Nėra ir ypatingo reikalo.
EMMA. Nei reikalo?
ANNA. Nei noro?
TOLSTOJUS. Užmiršome. . .
FLOBERAS. . . ir tiek.
EMMA *(ANNAI)*. Tai gal priminkim?
ANNA *(EMMAI)*. Ir įkalkime į galvą, kad vėlek neiškristų?
TOLSTOJUS. Kam to reikia?
EMMA. Gal tada geriau suprasit mus. . .

ANNA. . . .ir mūsų likimus.
FLOBERAS. Ar būtina? *(EMMAI)* Galų gale kas gali jus geriau suprasti, jeigu ne aš, Madame?
TOLSTOJUS. O jus — argi ne aš, Anna Arkadjevna?
ANNA. Taip turbūt turėtų būti.
EMMA. Bet neatrodo, kad taip yra. Nenorėčiau, kad kita moteris susilauktų — jūsų dėka — tokio pat galo. . .
ANNA. . . .ir nusibaigtų kaip mes.
TOLSTOJUS. Neimkite per daug į širdį.
EMMA. Ak vis dėlto ją turime?
FLOBERAS. Ir ne taip asmeniškai.
ANNA. O kaip kitaip?
TOLSTOJUS. Kaip ten bebūtų, esat vis dėlto tik mūsų išmislas.
ANNA. Tiktai?
FLOBERAS. Mūsų vaizduotės tvariniai.
EMMA. Ne žmonės? Tai kodėl jaučiame kaip žmonės?
ANNA. Džiaugiamės ir mylime, kankinamės ir kenčiame? . .
TOLSTOJUS. Matyt, tobulai sutvėrėm jus.
FLOBERAS. Na, jeigu ir ne tobulai, tai bent, atrodo, neblogai.
ANNA. Tai gal čia mūsų ir bėda?
FLOBERAS. Tikriausiai.
EMMA. Ačiū. Ar tu, Monsieur, patyrei, kaip nuodai vidurius suėda?
FLOBERAS. Madame. . .
ANNA. O jūs, Lev Nikolajevič, ar žinote, koks jausmas po traukiniu ant bėgių?
TOLSTOJUS. Anna Arkadjevna. . .
EMMA. Kai nebelieka skirtumo tarp kraujo ir nuodų? . .
ANNA. . . .tarp geležies ir sąnarių?
FLOBERAS *(atsargiai)*. Madame, jei leisit. . . — neimkit visko pažodžiui.
EMMA. Net ir to, ką judu parašėt?
TOLSTOJUS. Net ir to.
FLOBERAS. Gal net tuo labiau.

LIETUVOS
NACIONALINĖS
M. MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

Visi keturi dairosi vienas į kitą.

EMMA. Tai ko judu taip vargstat su žodžiu, jeigu jis toks nepatikimas? *(FLOBERUI)* Ypač tu, Monsieur, — girdėjau, prie vieno sakinio, prie vieno žodžio dienas prasėdi.

ANNA. Tikrai?

FLOBERAS. Perdėta, Madame.

TOLSTOJUS. Kaip daug kas, kalbant apie kūrybą. Perdėta ir išpūsta. Kūryba — ne tik, kaip daug kas sako, gyvenimo ir žmogaus veidrodis, bet ir žaidimas.

ANNA. Žaidimas?

FLOBERAS. Taip, ir žaismė.

EMMA. Taigi: mūsų sąskaita.

TOLSTOJUS. Kas nors turi apmokėti.

EMMA *(nervingai)*. Kam žaidimas, o kam mirtis.

ANNA. Nejaugi jūsų sąžinė negraužia?

TOLSTOJUS. Sąžinė?

FLOBERAS. Ach, ko ta sąžinė negraužia. Ir dažnai visai be reikalo.

ANNA. Be reikalo? Aš maniau, kad jūs, rašytojai, šiek tiek jautresni.

EMMA. Manei — ir klydai. O! Kieta jų skūra. Kitaip nenurašytų jie tokia lengva ranka žmogaus gyvenimo. Atėjo laikas, gerbiamieji, tuos jūsų žaidimus užbaigti.

ANNA. Pats laikas.

EMMA. Ir tuo pačiu atsimokėti.

ANNA *(žvilgterėjus į EMMĄ)*. Atsimokėti?

EMMA. Taip, atsilygint.

ANNA *(nustebus)*. Tuo pačiu?

EMMA. Nei daugiau, nei mažiau.

ANNA. Nuodas? . .

EMMA. Ir po traukiniu — ant bėgių.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS žiūri į EMMĄ.

ANNA. Tu rimtai?

EMMA. Šermeniškai.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS susižvalgo.

EMMA. Akis už akį, dantis už dantį.
TOLSTOJUS. Šventi žodžiai, bet šį kartą visai ne vietoj.
FLOBERAS. Ir ne laiku.
EMMA. Anaiptol.
ANNA. Emma, to aš nesitikėjau.
TOLSTOJUS. Tuo labiau mudu.
EMMA. O ko, meldžiamieji, pageidautumėt? Atleidimo? Gal padėkos?
ANNA. Užbaigti, — taip. Tačiau atsimokėti? Net tuo pačiu?
EMMA. O kuo kitu? *(TOLSTOJUI ir FLOBERUI)* Laikas atsidėkoti už jūsų tobulumą.
TOLSTOJUS. Nemanau, kad reikėtų jį čia pabrėžti.
FLOBERAS. Niekas netobula.
EMMA. Tačiau tu to taip užsispyręs sieki. Laikas ir tau, Monsieur, paragauti nuodų. Ir numalšinti troškulį. Pagirdysiu. *(TOLSTOJUI)* O jums, cher comte, paklosim patalą, — tiesa, gan kietą, — po traukiniu, ant bėgių.
ANNA. Emma, susimildama. . .

TOLSTOJUS ir FLOBERAS vėl susižvalgo neramiai.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS *(kartu)*. Betgi mes judvi pagimdėm!
EMMA. Tačiau kokį gyvenimą mums davėt.
ANNA. Na, kartais ne taip jau blogą.
EMMA. Taip, net gana linksmą, — bet kaip jį užbaigėt. Ačiū. Ir dar kartą ačiū. Merci beaucoup.

TOLSTOJUS žvilgteri į vienas duris, FLOBERAS — į kitas.

TOLSTOJUS. Atrodo, užtrukom. . .
FLOBERAS. Laikas grįžt prie veikalų.

Vienas puola prie durų į kairę, kitas į dešinę, tačiau — durys užrakintos.

EMMA šypteli nežymiai.

ANNA žiūri į EMMĄ.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS bėga prie durų į peroną.

Staiga — jos užsitrenkia ir užsirakina.

ANNA krūpteli.

EMMA tebesišypso.

TOLSTOJUS ir FLOBERAS stovi apstulbę.

EMMA. Nėr ko skubėti. Veikalai gali palaukti. Tiesą sakant, kartais geriau, kai knyga lieka neparašyta.

ANNA. Emma, aš nemaniau, kad tu tiek įsibėgėsi.

EMMA. Per toli?

FLOBERAS. Madame, kur kas per toli.

TOLSTOJUS. Reik pripažinti, visai į lankas išbėgot.

ANNA. Pati sakei, jog ne jiedu, o tik jų plunksna. . .

TOLSTOJUS. Tiktai. Tik plunksna.

FLOBERAS *(žvilgterėjęs į TOLSTOJŲ).* Tiktai?

EMMA. Tačiau rašytojas ir jo plunksna — tas pats. Be plunksnos nėra rašytojo.

ANNA. Bet rašytojas — ir žmogus. Tu nužudysi ne tik rašytoją — ir žmogų. Tai žmogžudystė. Negaliu. A š negaliu. Neturiu teisės. Jos neturi ir tu.

Tyla.

EMMA. O jiedu ar turėjo?

ANNA. Daugiau negu mes.

Tyla.

ANNA. Emma, vis tiek mes tik jų išmonės tvariniai, — nors ir gyvos, nors ir su žmogiškais jausmais. . .

EMMA *(desperatiškai).* Pernelyg gyvos. . . ir tokios žmogiškos. . . ak, tokios žmogiškos. . .

Vėl tyla.

EMMA. Sakai, neturiu teisės? *(Palūkėjus)* Jei tikrai taip, norėčiau, kad ją turėčiau. Turėčiau ir galėčiau.

FLOBERAS. Madame, ar girdėjot, kad vaikai savo tėvus žudytų?

EMMA. Kaip tėvai savo vaikus?

TOLSTOJUS. Be mūsų nebūtų jūsų.

EMMA. Tačiau be mūsų galbūt nebūtų ir jūsų.

TOLSTOJUS. Na, gal būtume ne tie, kas esame.

FLOBERAS. Menkesni?

Tyla.

ANNA. Atrodo, esame amžiams nebeatskiriami — lyg dvyniai.

TOLSTOJUS. Taip, mūsų atskirti niekas negali.

FLOBERAS. O tuo labiau taip drastiškai, kaip štai Madame norėtų.

EMMA. Monsieur, nebūk toks tikras.

FLOBERAS *(skubiai)*. Pardon, šią pastabą atsiimu.

TOLSTOJUS *(žvilgterėjęs šnairom į FLOBERĄ)*. Ir kuo greičiausiai.

ANNA šypteli.
Nusišypso ir EMMA.

EMMA. Ką gi — tebūna. *(Atsisukus į TOLSTOJŲ ir FLOBERĄ)* Kapstykitės toliau žmogaus mizerijoje. . .

ANNA. . . .ir džiaugsmuos.

EMMA pažvelgia į ANNĄ ir vėl nusišypso.

EMMA. Ir džiaugsmuos. Krebždėkit savo girgždančia plunksna. Tik tau, Monsieur Flaubert, patarčiau dar ilgiau tupėt prie vieno žodžio — juo mažiau parašysi, tuo geriau.

FLOBERAS *(niūrokai)*. Be abejo.

ANNA. O jūs, Lev Nikolajevič, susimildamas, nepamokslaukit. . .

TOLSTOJUS. Pasistengsiu.

ANNA. . . . — ne nusikaltimas gyvenime paslysti, net ir suklupti. Gal reikia kartais ir nuodėmės.

EMMA. Tad liekit rašalą tvanais. Kol neišdžiūvo. Adieu.

FLOBERAS. Adieu?

EMMA *(šyptelėjus).* Nebent norėtumėt vėl susitikti?

TOLSTOJUS *(nieko nelaukdamas).* Sudie.

TOLSTOJUS pribėga prie ANNOS, FLOBERAS prie EMMOS ir skubiai pabučiuoja ranką.

EMMA. Pasiimkit savo plunksnas. . .

ANNA *(pavariusi rašytojus tarsi vištas).* . . .ir štiš.

Kairėje ir dešinėj atsidaro durys.
TOLSTOJUS ir FLOBERAS žvilgteri vienas į kitą ir sprunka kiekvienas pro priešingas duris.

Tyla.

EMMA. Ačiū Dievui — atsikratėm literatūros.

ANNA *(šypsodamasi).* Kažin. Tačiau tikrai liko gyvenimas.

Vėl pasigirsta — iš priešingos krypties — traukinys.

ANNA. Vėl atvažiuoja.

Traukinys artėja.

EMMA. Taip.

Traukinys sustoja.
Atsidaro į peroną durys.

ANNA. Važiuojam pas mane. Užkaisiu samovarą. Išgersime arbatos. Su cukrum.

EMMA. Puiku. O paskui — į Paryžių. A! Montmartre! . . Moulin Rouge! . . Pagyvensim! . .

ANNA pasiima savo ryšulį.

ANNA. Beje. Sakyk: ar tu tikrai ketinai? . . *(Susilaiko).*

EMMA. Nužudyt mūsų gerbiamus rašytojus? *(Palūkėjus)* Kaip tu manai?

Tyla.

ANNA. Prisipažinsiu: nesu tikra.

Tyla.

EMMA *(šyptelėjus).* O kas yra tikra?

ANNA ir EMMA nusijuokia, susiima už parankių ir nueina į peroną.

Traukinys nuvažiuoja.

HUP. 1989.II.13-III.1.

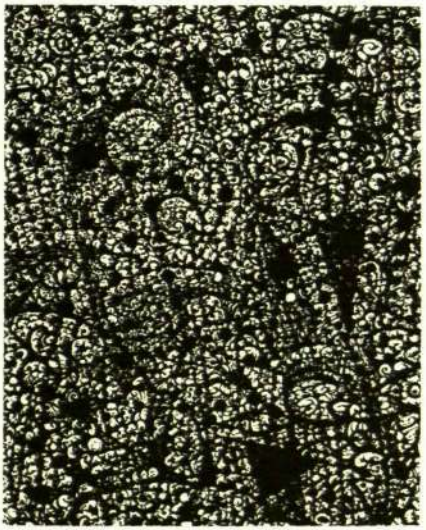

LIŪNĖS SUTEMOS ŽEMĖJE

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Liūnės Sutemos poezija — gaji, neprijaukinama, skaudi — giliai suleido savo atkaklias šaknis į mūsų išeivijos kultūrinės sąmonės klodą ir liks tenai, gal paskutinis gyvas ženklas, kai toji sąmonė jau bus sausa ir kieta, kaip badmečio molis.

Išliekanti Sutemos poezijos vertė glūdi ne jos pilietinėj funkcijoj, nors tautos atsakomybės prieš save pajautimas yra ten iškilęs iki tragiškos aukštumos, ir ne tame, kad ji būtų lengvai prieinama platiems skaitytojų sluoksniams, bet ištikimybėje sau, gal beveik vydūniška prasme, be jokių kompromisų užsiangažuojant savo talento būtinybėms.

Čia ir mesime žvilgsnį bent į kai kurias to talento apraiškas, taigi Liūnės Sutemos poetiką, kalbėdami balsu skaitytojo, norinčio pasidalinti tuo, kas buvo patirta kelionėje per jos sukurtą žemę.

Viena iš anksčiausiai pastebimų Sutemos poezijos savybių yra *palinkimas autoriaus personą eilėraštyje, jo poetiškąjį* „aš", pastatyti į padėtį veikėjo, dalyvaujančio eilėraščio įvaizdinės ir idėjinės struktūros išvystyme, bet kartu ir taip, kad jis pats, tas veikėjas, irgi būtų įvaizdis. Štai, atsivertę patį pirmąjį rinkinį, *Tebūnie tartum pasakoj* (Terra, 1955), skaitome:

> Aš esu. Mano siauras šešėlis
> naktimis, lyg tiltas per nušviestą gatvę
> lenkias ir laukia — —

. . . . . .
Jei esu, mano siauras šešėlis,
tebūnie naktimis, lyg tiltas per gatvę
tau ir kitiems. . . (p. 11, 12)

Poetinio „aš" buvimas čia užtvirtinamas visų pirma tuo, kad jis turi šešėlį, savo alter ego. „Būti" iš esmės reiškia būti tiltu ir medžiu, t.y. metafora. Tokio šešėlio-metaforos funkcija eilėraštyje yra aktyvi: jis išsilenkia tiltu kitiems, tyliai bestovintiems „prie vielom išpintų tvorų į narvus panašių", jis stiebias aukštyn kaip jaunas medis,*(1)* jis duoda pavėsį. Šita eilėraščio personos tendencija dalyvauti jame su aktyvaus įvaizdžio funkcija jau savaime padeda pagrindus pasakojamam žanrui, nes „aš", atsidūręs eilėraščio struktūros viduje, neišvengiamai yra ir veikėjas, žmogus, su kuriuo kas nors atsitinka, kuris paveikia kitus — daiktus ar žmones. Tuo būdu „aš" gali tapti net pagrindiniu protagonistu savo paties tekste ir kartu, veikdamas, kurti įvaizdžius. Būdamas eilėraščio persona, šis „aš" kartu išlaiko ir šalia stovinčio pasakotojo rolę. Iš to, žinoma, išplaukia, kad bet kuris Sutemos eilėraštis su tokiu veikėju gali pavirsti, ir dažnai iš tiesų pavirsta, į pasakojamąjį diskursą, turintį savo fabulą ir atomazgą. Prie tos temos dar grįšime, o šiuo metu paminėsime tik vieną pavyzdį, kur „aš"-veikėjas, vystantis fabulą, yra taip pat ir „aš"-poetas, kuriantis įvaizdžius. Tai eilėraštis „Ginuosi", iš *Badmečio* (Čikaga: Gintaras, 1972, p. 37-39). Jame poetė gaisru ginasi nuo „šimtmetį išbadėjusių, staugiančių vilkų"*(2)*, kurie taip pat yra jos „aš" savotiški antrininkai, nes po gaisro, pasotinti, jie vėl į ją sugrįžta; reiškia, didysis priešas visuomet buvo ir yra paties savęs dalimi. Bet štai posmelis, aprašantis gaisrą:

Aš ginuos. Mano miestas dega.
Trykšta kibirkštys ir pradegina
žvaigždėmis nakties skliautus.
Tirpsta bažnyčių varpai, gausdamas laša
varis į belapius miškus.

Bėga pylimais liepsnos į vilkų nasrus,
lyg atvertus vartus —
šviečia ugniavietės į vilkų nasrus
lyg atvertus vartus —
Aš ginuos. Mano miestas dega — —
siurbia karštą varį šaknys miškų,
ugnimi springsta vilkai. (p. 38)

Ugnies metafora pavirtusi, didžioji poeto aistra pradegina danguje žvaigždes. Ištirpęs varis, vėlyvo rudens lapais išsiliejęs ant žemės, skamba ir gaudžia nepermaldaujamo laiko varpo dūžiais. Gi jo karštas susisiurbimas į medžių šaknis — aistringa pūvančių lapų pražūtis — tuo pat metu, per gamtos procesus, maitina naują gyvybę. Metaforos gimsta veiksmo įkarštyje, poeto „aš" žūtbūtinės kovos metu. Rudens peizažas pavirsta drama, poeto dvikova su savimi, veikiančiu kaip „aš" ir kaip tojo „aš" metafora — vilkas.*(3)*

Sutemos įvaizdžio-veikėjo skilimas ir eventualus susivienijimas (dažnai tik tam, kad ir vėl suskiltų; paradoksiškai, tik taip jis gali apginti savo integralumą), arba bergždžiai nuvystantis susivienijimo troškimas, savo pirmapradėmis, bet potencialiai labai produktyviomis formomis, matyti jau jos pirmajame rinkinyje. Pavyzdžiu paimsime eilėraštį „Žaidžiu su veidrodžio šuke" (p. 15-16). Ten rasim ne tik patį skilimą, bet ir jo antrininkus-pasikartojimus per ištisą seriją besikeičiančių įvaizdžių. Eilėraštis prasideda taip:

Veidas, kurį ranka keliu,
rusvas ir negražus — —
jis išslys su visa įkyria šypsena,
jei ištiesiu pirštus
trokšdama būti viena.

Eilėraščio „aš" santykis su veidrodžiu-savimi užsimezga kaip metaforų grandies pradžia — rankoje laikomas veidas. Pasakos motyvas: „veidrodį ant sienos, sakyk, kuri pasaulyje visų gražiausia" pradeda iš savęs šaipytis, vos tik paimsim pasaką rankon.*(4)* Dilema yra ta, kad galima būti savimi

(„viena") tik numetus savo antrininkę-metaforą, be kurios tačiau toji trokštama vienatvė būtų kaip beformė tuštuma.

Antras posmelis:

Saulė, kurią rankoj laikau,
maža ir aštri,
ir suduš, jei paleisiu ją,
norėdama būti tikra
vasara ir savimi

transformuoja aną negražų veidą į dangišką spindėjimą, tuo padarydamas jį ir nepatikimu-svetimu. Kad būtum tikras vasara ir savimi, reikia žinoti, kad saulė yra saulė, o veidas yra veidas, bet tada suduš spindėjimas ir prarasi save.

Trečioji atspindžio-metaforos moduliacija yra žydinti šaka:

Šaka, kurią rankoje supu
žydi, bet vaisių nemegs —
ji palūš, jei palenksiu ją,
ano žiedo ieškodama,
kuriame dūzgiant bitę girdžiu

Grožio dilemą matėme pirmuose dviejuose posmeliuose. Čia ji moduliuojasi į vaisingumo klausimą, tuom įtaigodama ir ryšį tarp identiteto, grožio ir kūrybos, tačiau ir vėl praradimo aspektu.*(5)*

Toliau pagrindinė „aš" metafora moduliuojasi į sugautos paukštės įvaizdį, su kuriuo ateis laisvės praradimo paradoksas: „ji užtrokš, jei glostysiu ją, svajodama būti laisva", ir tada pavirsta į laiką: „Diena, kurią rankoj turiu", ją sukruvins, jei „užgniaušiu ją, / ilgėdamos būti jauna". Čia iškylantys laiko ir erdvės santykiavimai Sutemos poezijoj yra nemažiau sudėtingi, negu santykiai tarp asmens ir jo atspindžio savo kūryboje, ir tarp kūrybos ir praradimo, bet apie tai vėliau.

Autoriaus keturguba funkcija: būti pasakotoju ir veikėju, įvaizdžių kūrėju ir pačiam įvaizdžiu, daro tekstą sudėtingu net ir jo paprastume, nesgi turinio plotmėj „Žaidžiu. . ." yra iš

esmės gana paprastas eilėraštis. Čia ir aplamai, net šioj ankstyvoj stadijoj, pasireiškia ta Sutemos ypatybė, kad paprasti teiginiai gali dėl savo pozicijos eilėraštyje įtaigoti simboliką, daug komplikuotesnę už patį tą teiginį, neprarandant jo tiesioginės prasmės. Štai eilėraštyje „Dvi širdys langinėse" (*Tebūnie*, p. 18) skaitome: „Žaliai nudažytas medis — / ir medžiai prie gatvės, sunkiai žali". Tas paprastas faktas, kad matome negyvą medį, apteptą žaliais dažais, jį sugretinus su gyvais medžiais, kurie nelyg jausdami savo „brolių" graudų likimą, tampa „sunkiai žali", iškelia faktą iš tiesioginės būsenos į perkeltinių prasmių pasaulį, kuriame yra galimi įvairūs, iš karto net nepramatomi semantiniai santykiavimai.

Tame pačiame eilėraštyje matome ir atvirkščią procesą: užuot kad medžiaginė tikrovė pavirstų į perkeltinę, toji perkeltinė sumaterialėja ir tiesiogiai veikia į medžiaginius teksto elementus, taip sakant, formuoja tikrovę:

> Ir širdys dvi šešėlyje juoduoja,
> ir nebedrįsta džiaugtis prastuksenę neramiai
> langinių uždarytų žalią medį,
> tarytumei geniai.

Dabar jau ne šiaip sau langinės, o langinės su širdelėmis — visvien, atrodytų, paprastas dalykas. Tačiau širdelės reiškia meilę, kai tuo tarpu kažkas, koks tai instinktas, kuris jas vedė prasikalti į laisvę, kartu ir atgrasino nuo tos laisvės vaisių. Taigi, tarp kasdieniškų langinių ir gatvės medžių, be jokių kitų veikėjų, prieš mus užsimezga ištisa drama su joje įsišaknijusiomis įvairiausių konfliktų ir gilių simboliškų reikšmių galimybėmis. Jos čia dar neišsipildo, bet dirva jau yra paruošta dramatiškoms tolimesnės Sutemos poezijos konfrontacijoms.

Eilėraštyje „Žaidžiu. . ." pastebėtos vieno ir to paties centrinio įvaizdžio (veidrodžio) moduliacijos, per kurias palaipsniui išsiskleidžia visą tekstą kartu rišanti mintis, vėliau tampa viena iš mėgiamiausių Sutemos poetinių priemonių, neretai pasiekiančių didelį ir subtilų sudėtingumą. Pavyzdžiu

galėtume paimti eilėraštį „Akmuo" iš *Badmečio* (p. 18-20). Pagrindinis veikėjas, kaip ir dažnai kitose vietose, yra autorės „aš", nuolatiniame dvilypiame santykiavime su savo antrininku-metafora — akmeniu. Šalia to, jei prisiminsime, kad „Žaidžiu. . ." „aš", yra pagrindinis veikėjas, laikantis rankoje užgniaužtą savo atspindį — antrininką, kuris gali „išslysti", arba kurį galima „paleisti", tai atpažinsime šį veikėją kitu jo atspindžio aspektu, būtent, kaip „tu", su kuriuo ir vyksta dialogas:

Jei paleisi mane, išslysiu naktin —
pasinersiu lyg tvenkinin —
ir leisiu žuvim pelėkais savo plaukus šukuot,
ir leisiu vandens vijokliams
dalį savęs atmatuot,
kad tvankų vidudienį,
įbridę vaikai
turėtų ant ko atsistot,
kad nepanertų — — (p. 18)

Tai pirmas variantas; jame pagrindinis veikėjas savyje sujungia tris identitetus: „aš", „tu" ir „akmuo". Veiksmo gi kontekste galima prisiminti tautosakos motyvą apie tėvo nuskandintą su „dvariokais" flirtavusią mergelę:

Broliai seselės ieškojo,
Po Dunojėlį braidžiojo,
Po Dunojėlį braidžiojo,

Oi ir atrado seselę
Ant akmenėlio rymančią,
Ant akmenėlio rymančią.

Ant akmenėlio rymančią
Su lydekėlėm kalbančią,
Su lydekėlėm kalbančią.

Žaliais maureliais užtiestą,
Baltom pieskelėm apneštą.*(6)*

Sekanti „aš" moduliacija primena rankoje laikomą, užgniaužtą paukštį, kaip tai buvo viename iš „Žaidžiu. . ." įvaizdžių variantų, bet čia tas paukštis yra akmuo, ir poetės „aš" savo antrininkui-grobikui jau nebepasiduoda:

Jei paleisi —
ir kam tu laikai mane?
Neišlaikysi priešginą,
neišlaikysi trokštančią — —

Noriu būti ir esu,
akmuo — mestas į gyvą taikinį,
akmens — aštri briauna,
akmeniui — ištikima
akmenį — pasirinkdama
akmenimi — tikėdama,
akmenyje — suradau save (*ibid.*, p. 19)

Nustebina šis staigus ir rūstus pasiryžimas pilnutinai ir pabrėžtinai užsiangažuoti akmens — kieto, aštraus, žeidžiančio — identitetui. Jį, atrodytų, gali išaiškinti tik ana liaudies dainos potekstė, nes joje tą mergelę nuskandina jos tėvas, už tai, kad ji „su dvariokais kalbėjo", reiškia, sulaužė vieną iš konservatyvios kaimo visuomenės lyčių ir socialinių klasių santykiavimo *tabu*. Iš poetės „aš" taško tai yra baisus įžeidimas moteriai-žmogui, jos asmeniui ir integralumui, žiaurus ir kerštо šaukiantis smurtas. Užtat — akmuo, taikomas į Galijotą (kai kuriuose kituose Sutemos eilėraščiuose — Žvėrį, prieš kurį būtina kovoti*(7)*) — simbolį tos neapčiuopiamos, visur esančios, tartum visagalės pabaisos-jėgos, lyg įsikūnijančios šventvagystės.

Paskutinis eilėraščio posmas:

Ko lauki?
Nusivyk laidyklę iš mano plaukų,
ir išsukęs aukštai virš galvos,
svieski,
paleiski mane! (p. 20)

galutinai apjungia visus „aš" įsikūnijimus: paskenduolė, žuvis, akmuo, į vieną veiksmą — skrydį į laisvę, kuris yra kartu ir tų įsikūnijimų suvestinis įvaizdis ir eilėraščio pagrindinės minties energinga išraiška.

Toks visuotinis savojo „aš", o ir aplamai žmogaus egzistencinis suvokimas tiesiog kosminės dvikovos ženkle veda ir visą Sutemos kūrybą į plačiai išplitusias binarines ir binarinių pasikartojimų struktūras, lyg tam tikrus „semantininius rimus", kur įvaizdžiai, o kartais ir didesni struktūriniai elementai, priešpastatomi eilėraščio personai bent keliais vienas į kitą atsišaukiančiais pavidalais. Tokios pakartojimų sistemos randamos visur Liūnės Sutemos poezijoj ir sudaro vieną iš pačių pagrindinių jos kūrybinių metodų. Ir tai ne vien tik metodas, bet ir giliai egzistencinis pergyvenimas, nes Sutema niekados nerašė tam, kad tik sukurtų estetinį objektą, nereikalaujantį asmeniško užsiangažavimo.

Šalia semantinių rimų, rasime ir keletą kitų binarinio įvaizdžio principų. Vienas iš jų: paimti negyvą daiktą, sakykim, geležį, suformuotą ko nors gyvo pavidalu ir suteikti jam gyvos būtybės funkcijas, tuo pačiu ir siekiant sukurti kitą būtį, „bevardę šalį", kurion veržiasi kaip į namus šios mūsų pasauliui jau svetimomis tapusios figūros, nes tenai jos egzistuotų ne kaip išimtinis, o kaip normalus reiškinys. Knygoje *Bevardė šalis* (Čikaga: Santara, 1966), p. 41 skaitome:

Visi vėjai pučia į Ten — —
Vėjarodžių skardūs gaidžiai
gieda penktai pasaulio šaliai,
Bevardei,
ir nebenutyla.

Visi vėjai pučia į Ten — —
vėjarodžių neramūs angelai
plasnoja penkton pasaulio šalin,
Bevardėn,
ir nebegrįžta.

Visi vėjai pučia į Ten —
vėjarodžių kuproti žmogiukai
tiesia ranka į penktą pasaulio šalį,
Bevardę,
ir paliečia ją — —

Susidariusi įtampa tarp esančio čia ir trokštamo Ten ir išreiškia dinamiką šio eilėraščio, įvado į visą ciklą „Bevardė šalis", kuriame išsiplėtoja didžioji grįžimo-negrįžimo iš tremties į namus drama. Antrasis ciklo eilėraštis (p. 42) įkūnija tiesioginių kontrastų binarinę sistemą. Pirmosios dvi eilutės: „Ten žaidžia nebeaugantys vaikai. / Vaikai senukai žaidžia" pastato vieną logišką prieštaravimą prieš kitą ir sujungia juos abu į nebeaugančios senatvės šiurpią idėją, stovinčią kaip pasmerkimas prieš vaiko nekaltybę. Čia autorė atima gyvam organizmui normalaus proceso galimybę, bet vis dėlto prikergia jam to proceso išdavas: nebeaugančiam senatvė. Šitaip deformuoti, tie vaikai jau ženklina nebe save, o vidinius autoriaus jausminius procesus, tą skausmingą paradoksą, kad įsisenėjęs prisiminimo sielvartas kartu ir sensta ir nesikeičia dvasioje, t.y. *dvasia* kartu ir sensta ir nesikeičia.

Toliau eilėrašty:

paskendusiais laivais, rūdyjančiais šalmais — —
jie pamėgdžioja buvusį,
išdykusiai bežaisdami.

stovi tiesioginėj priešpriešoj su:

Sudužusiais lėktuvais ir automobilių laužais
jie pakartoja buvusį
rimtai bežaisdami.

Čia efektas atvirkščias: karas ir taika, dvi priešingybės, susilieja į vieną savo griaunančia esme. Galutinėj išdavoj turime irgi kontrastą, kuris tuo pačiu metu išreiškia ir vientisą užburtą ratą: „Ir seka pasaką jie be pradžios, / ir seka pasaką be galo".

Ciklas baigiasi įžanginio eilėraščio pakartojimu, kuris tačiau pavirsta į kontrastą, kada autorė, „aš" atsisako sugrįžti, bet ir veržiasi sugrįžt į Bevardę šalį, kuri yra kita Bevardė negu toji, kurioje žaidžia tie pasibaisėtini senukai vaikai. Tame persimainyme iškyla dar dvi binarinės, priešpriešinės konstrukcijos. Viena jų:

užkerėsiu kalvius septynbrolių keru,
kad nekaltų daugiau vėjarodžių — —,
ir vėjažolėm bėgant verpetais į Ten,
užleisiu jas sausra,
užpjudysiu ugnim*(8)*

pastato eilėraščio personos-raganos, burtų jėgą turinčios, galią prieš jos pačios ilgesį, o kita:

ir paleisiu basakojį liūdesį
Bevardėn,
penkton pasaulio šalin

įveda principą atvirkščią ir kartu lygiagretį su principu, verčiančiu negyvą geležį ilgėtis ir veržtis tolyn. Dabar žmogaus jausmas, neturintis materialios būties, pavirsta į fizinę, gyvą būtybę ir veikia kaip raganos „aš" alter ego.

Jeigu jau galvoti apie Tolstojaus principą, kad menas turi „užkrėsti jausmu", tai gyvybinių savybių suteikimas negyvai medžiagai, ar sąvokos sumaterialinimas, padidina teksto dramą ir todėl galbūt emocinį „užkrečiamumą". Kita vertus, nenorminė tokių įvaizdžių būklė daro juos ir tam tikrais barjerais, mįslėmis, kurioms spręsti gali pritrūkti emocinės energijos skaitytojui, nepratusiam prie Sutemos nuolatinės aukštos įtampos poezijos.

Sekančiam *Bevardės šalies* cikle, „Neišduodu, tiktai grąžinu", randame posmelį (p. 56), kuriame binariniai principai susijungia su tragiškos laiko tėkmės pajauta. Jis vaizduoja dvasios nebebuvimą, gyvybės išsekimą senam prisiminimų liepte:

Grąžinu siūbuojantį lieptą,
bridusį per vaikystės upes.

Grąžinu lieptą, užmiršusį
verpetus, žydintį vandenį
ir raižančias ledą sroves.
Surambėjo širdys išpjautos atramoj
ir vardai nebeturi žmonių,
tik kreivas raides.
Siūbuoja lieptas vaiduokliu,
praradęs upes,
pavasario naktim skliautus

Įvaizdis „surambėjo širdys išpjautos atramoj" aprašo kartu ir dvasinio stovio progresiją, ir medžio fizinę progresiją laike, kada medis, kadaise gyvas, dabar sudžiūvo su jame išpjautom širdim. Iš tiesų, tai metafora prisiminimuose atsineštos poetinės kalbos gyvybės praradimo, ypač kada sekantis įvaizdis yra „vardai nebeturi žmonių", kur fizinis mirties progreso momentas susijungia su dvasiniu vidinės gyvybės išsekimo procesu tame pačiame surambėjusiame medžio stuobryje, implikuojant taip pat ir nebeišskaitomumą, kaip viename Puškino eilėraštyje „ant kapo antraštė nebesuprantama kalba".

Vėlesnėse Sutemos eilėse iškyla naujas binarinis elementas, būtent, grafinis skirtingų eilėraščio semantikos architektūros dalių paženklinimas didžiosiomis arba mažosiomis raidėmis. Tarp vieno ir kito šrifto susikuria strofos — antistrofos santykis, panašus kaip senovės graikų tragedijoj tarp choro ir teksto. Štai *Badmečio* pradiniame eilėraštyje „Niekeno žemė" tarpsniai didžiosiomis raidėmis aplamai nusako kokią nors visuotinę mintį, idėjos modelį, kai tuo tarpu posmeliai mažosiomis raidėmis pereina į asmenišką tos pačios idėjos ar pergyvenimo plotmę. Pavyzdžiui:

METAS SUSIDEGINTI. METAS SUSIDEGINTI,
KAIP PILĖNAMS PRIEŠ VERGIJĄ,
KAIP KOVOJANČIAM GETUI PRIEŠ MIRTĮ,
KAIP BUDOS VIENUOLIAMS PRIEŠ NETEISYBĘ — —
METAS SUSIDEGINT IR IŠLIKT.

Lieku Niekeno žemėje,
kad nebūtų daiktų,
kuriems žodžių nebėra — —
(p. 15-16)*(9)*

Santykis tarp žodžio ir tikrovės Sutemos eilėse yra labai svarbus ne tik todėl, kad ir aplamai poezijoje, mene — tai centrinis klausimas, bet ir ryšium su specialia menininko tremtinio ar išeivio, situacija tarp dviejų tikrovių — paliktosios ir rastos svetur, ir dviejų kalbinių klodų: atsineštinė meno kalba, kuri daug kur nebeatitinka nei naują tikrovę nei naujus pergyvenimus joje, ir naujoji, kuriai dar reikia susikurti. Tas pastarasis procesas ypač intensyviai ir skausmingai vyksta Sutemos kūryboje.

Yra ir dar trečias aspektas: kadangi išeivio santykis su tikrove neišvengiamai įtraukia sąvokas „ten" ir „čia", „tada" ir „dabar", tai laiko ir erdvės pajautos turi esminę rolę vystant naujas įvaizdžių struktūras, taigi naują poetinę kalbą, kurioje turi kaip nors susijungti visi čia prisiminti faktoriai.

Iš Sutemos poezijos jaučiasi, kad „euklidinė" laiko ir erdvės samprata, kur individo sąmonė, kaip koks matematinis taškas, seka tiesią liniją per suprantamą erdvę, jokiu būdu negali aprėpti mus šiame šimtmetyje ištikusios realybės. Idėjiniu požiūriu jau devynioliktame amžiuje Dostojevskio Ivanas Karamazovas grąžino savo bilietą į dangaus karalystę, kur viskas bus kada nors atleista, nes jo „euklidinis protas" nepajėgė suprasti, kas gali atleisti už Dievo leidžiamas nekaltų vaikų kančias. Sutema gi tiesiai ir sako: „Viešpatie, neatleisk, / jie žinojo, ką darė — / Viešpatie, neatleisk, / nes žinau, ką darau".*(10)* Mat kerštas Žvėriui, jeigu atleistinas, nebus tikrai kerštas, nes nereikalaus absoliutaus ir belaikio pasiaukojimo prieš tą, anot Algimanto Mackaus, „besąlyginį Viešpatį".

Poetikos požiūriu neeuklidinė erdvė ir laikas visų pirma formuojasi laiko plotmių sukeitimu:

Tai buvo rytoj.
Jau laikas jums grįžti.
Sugrįžo visi ištremtieji,
visi uždarytieji getuose,
visi kareiviai dingę be žinios — — —
(*Bevardė šalis*, p. 44)

Šis „buvo rytoj" išreiškia kartu ir žuvusiųjų viltį sugrįžt, kol jie dar gyveno, ir jų mirties nebeatšaukiamą praeitį, taigi yra ir savotiškas komentaras Ivanui Karamazovui. Sekančiam posmelyje laiko plotmės aplamai praranda laiko žymens savybes: „tai buvo rytoj ir vakar, tarp dviejų delčių, dviejų pilnačių. . ." Tokia laiko samprata, įpinta į jau prieš tai išvystytą delčios įvaizdžių sistemą, šioje išėjimo-grįžimo tematikoje tampa ne tik aprašomuoju reiškiniu, bet ir formuojančiu, dalyvaujančiu įvaizdžių struktūros ir jų neeuklidinės logikos sukūrime. Šia savo formuojančia funkcija Sutemos laiko plotmės atitinka eilėraščio „aš" rolę jos poezijoje.

Nors pokario laikas-groteska ir laikas-mįslė pakartotinai išsisprendžia grasos ir tragedijos linkme, Sutemos talentas taip pat pajėgia nutiesti per eilėraščio raštą subtilias ir lyriškas laiko linijas, tačiau pasilaikant tą patį bauginantį laiko plotmių sukeitimą. Štai paskutinis eilėraščio „Senkapiuose" posmelis (*Bevardė šalis*, p. 12):

Seniai nušienauti žydi ir kvepia
įraudę dobilai,
neišaugę piliarožės skleidžias
dauboj po juodžemiu sunkiu.
Vakaras plečias skliaute
drumsto vandens ratilais
ir įkaitęs saulėleidis
žėri variu —

Kvepiantys, žydintys dobilai, piliarožės ir lėtai besiskleidžiantys vakaro ratilai danguje piešia mums švelniai melancholišką, gražų laiko veidą. Bet dobilai, seniai

nušienauti, yra kaip tie rytoj sugrįžę žuvusieji tremtiniai, neišaugusios piliarožės po žeme yra kaip tie Sutemos vaikai-senukai, atsigulę į amžiną atilsį, o vakaras, nelyg Čiurlionio paveiksluose, lėtai skleidžia ratilais savo nepermaldaujamą tylos, paskenduolių amžinybę.*(11)* Taigi, tebesame Žvėries arenoje.

Vieną iš sėkmingiausių bandymų sutapatinti įvaizdį ir laiką rasime *Bevardės šalies* eilėraštyje „Medžioklės metas" (p. 8):

Briedžio ragai šakojasi.
Auga žiema.
Sirpsta naktim pusnyse
spalgenų uogos, ir ledėdami
noksta sakai.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
speigu kvepiančią miško naktį,

atranda pėdas — —

Briedžio ragai išsišakojo.
Išaugo žiema.
Vidudienį skynime plyšta
spalgenų uogos ir išsilieja
šiltais lašais sniege.
Briedžio ragai, į palaukę išnešę
atodrėkiu kvepiantį miško vidudienį,
atranda tave — —

Kada medžiai vis daugiau vėlyvą rudenį plinka ir vis panašesni į išsišakojusius briedžio ragus, auga ir gilėja žiema. Tai gyvybės atoslūgio ženklas, lydimas tačiau augimo ir brendimo ženklų: sirpstančių spalgenų, nors tuo pat metu lydimas ir mirties — gyvo medžio sakų sukietėjimo į savąjį amžiną ledą. O ir spalgenos tos sirpsta ne pavasario saulėje, bet mirtinam žiemos speige; laiko plotmės ir vėl persikeitė, susiliejo į kažką tai simboliško ir grasaus. Atsakymo ilgai nereikia laukti — briedžio ragai, tartum patys būtų medžiotojas — atranda „tave". Tai visai logiška, nes jeigu jie

yra nuogas miškas, tai jie ir laikas, ir užtat mirtis, kuri ir medžioja „tave". Bet kas yra „tu?" Spalgenų uogos ant sniego, šiltos kaip kraujas, miške, staiga plyšusios kaip žaizda nuo šūvio. Esame „tenai", matom partizano mirtį. Ir, žinoma, Sutema būtinai pagilina šią skausmingą ironiją tuo, kad briedžio ragai-mirtis išsineša į palaukę pavasario, atgimstančios gyvybės, pirmą dvelkimą, nelyg žuvusiųjų viltį.

Kaip matome, šiame eilėraštyje yra plotmė, kurią galima suvokti ne kaip gamtovaizdį, bet kaip už vaizduojamų gamtos procesų, kitoj plotmėj vykstančią žmogišką dramą, net tragediją, kitaip sakant, naratyvą, pasakojimą. Ir aplamai visos iki šiol pastebėtos Sutemos poezijos savybės iš tiesų veda į prozos žanro „teritoriją", tačiau ją persunkiant, kaip sakoma, deformuojant, lyriniu pradu.

Pasakojamojo žanro užuomazgas randame jau ir pirmajame rinkinyje *Tebūnie*, o tai dar kartą įtikina, jog Sutemos poezija yra išaugusi vientisa, kaip iš vienos sėklos išaugęs medis: jo šakos, šaknys, lapai, nors pažiūrėjus ir labai skiriasi nuo mažytės sėklos, tačiau potencialiai glūdi joje nuo pat pradžios, neateina kaip kas nors prikergta iš šalies. Štai, pavyzdžiui, atrodytų, grynai lyriškas eilėraštis „Paskutinis rytas" (*Tebūnie,* p. 20), nors ir vaizduoja uosto panoramą, bet iš tiesų aprašo ne tai, kas *yra*, o tai, kas *vyksta:*

Kanalo vanduo metalinis.
Dusliai švilpia laivai suspausti.
Per tilto atramą slysta
Pirštai, ir vėsūs pirmi
spinduliai. Ir du juodi,
liekni kaminai atsvyruoja
per balzganą miglą.

Skaitydami, kaip tie pirštai slysta, staiga suvokiame, kad eilėraščio pavadinime „Paskutinis rytas" jau glūdi atsisveikinimas, taigi pasakojimas apie dviejų žmonių santykius, gyvenimą, likimus, kad kažkam tai sakoma „sudiev" ir išeinama į naują dieną.

Jau vėliau, rinkiny *Nebėra nieko svetimo* (Čikaga: Gintaras, 1962), matome šį pasakojamąjį principą pritaikytą daug platesniu, ištisas eilėraščių serijas apimančiu mastu. Ypač ryškūs tuo atžvilgiu yra ciklai „Lunatiko kelionės užrašai" (p. 33-41) ir „Dienoraštis" (p. 42-56). Abu nusitiesia laike ir erdvėje, neeuklidinėj, gimę pirmuoju atveju iš sapno ir kenčiančios meilės, o antruoju — iš meilės ir sužeisto sapno. „Lunatiko kelionių užrašai" yra tartum iš tiesų kelionė per Lietuvą, jeigu mes galim įsivaizduoti, kad lunatikas, atsikėlęs miegodamas vaikščioti, įžengtų ne į paprastą kambarį, bet į pasaulį, susidedantį iš tragiško Lietuvos likimo, kur viskas yra sukurta iš prisiminimų ir susvetimėjimo skausmo, pamačius Žvėries raudonžvaigždę karalystę. Tai tragiška kelionė, apgaubta košmariška tyla, kur lyja raudonomis žvaigždėmis per Dangun Ėmimo Dieną, kur atsineštas raktas į namus negali jų atrakinti dėl naujo, pjautuvo pavidalo užrakto, kur pažinta motina išeina Dangun, o nepažįstama, dabartinė, lieka čia, ir kur aštri vilkadantė žolė — okupacijos simbolis — bujoja ir naikina tėviškės vaikystę. „Dienoraštis" yra iš tiesų dialogas, dedikuotas Mariui Katiliškiui, serija intymių pasisakymų jau ir kituose rinkiniuose buvusiomis temomis. „Pasakojimo" sąvoka čia tinka tiek, kad autoriaus „aš" savo sielą išpasakoja Mariaus personažui, tiesiogiai tekste nesančiam, bet nuolatos implikuotam potekstėje. Toks pasakojimas-dialogas yra gimiringas pasakojimui-dramai, pasirodančioje vėlesnėse knygose.

Badmečio eilėraščiai yra iš dalies poemos. Jie persmelkti naratyviniu pradu, nes kartu ir vaizduoja ir pasakoja kokių nors įvykių eigą. Savaip įdomus yra eilėraštis „Tikrovė", p. 52-60, kuris išrodo nelyg gyvenimo kaip poetinio žodžio ieškojimo santrauka, kuris baigiasi egzistenciniu klausimu: „kada aš esu? / Dieną ar naktį? / Ir nežinau ar išvis aš esu". *Būti,* kaip prisimenam, reiškia būti metafora, įvaizdžiu, formuojančiu įvykių eigą ir savo ruožtu paverčiančiu juos

įvaizdžiais. Šituo principu eilėraštyje išsivysto binarinė, dviejų priešingybių, nakties ir dienos drama — pasakojimas apie save kaip apie seriją vaizdų ir įvykių. Naktį, autorė sako:

vaikštau namų stogais,
braukiu miegančius paukščius nuo medžių viršūnių
ir ošiančių antenų tinklų —
naktį medžioju —
naktį miegot negaliu —

Ateina diena, ir agresyvaus savęs užtvirtinimo aktas pasikeičia jo priešingybe: autoriaus „aš" nebepažįsta savęs ir stengiasi atitaisyti nakties darbus:

Dieną praeinu pro save,
net galvos nepalenkdama —
dieną nepažįstu savęs —
dieną esu sau svetima.

Dieną renku su pensininkais
sužeistus paukščius miesto sode
ir matau, kaip trūkčioja jų sparnai
senukų drėgnose akyse,
mėlynais ir pilkais šešėliais —

Dieną dairausi savo veido —

Šitaip identiteto krizė pavirsta į seriją veiksmų, kurie ir sudaro pasakojimą, dramatišką savo kontrastais, bet struktūriškai dar neatitinkantį, sakykim, prozos apysakai ar, eilėse, epui, nes nėra „istorijos", nėra apsakymo su pradžia, išsivystymu ir pabaiga. Arčiau prie „žanro pilnumos" prieina *Vendetos* poema „Šimtametės žiemos užrašai" (p. 50-62). Ten yra fabula: užėjo šimtametė žiema — karas, kuris, atrodė, niekad nesibaigs, kol, po ilgų kentėjimų „sniegvyžėm išbrido žvalgai / atsekti pavasario burtaženklį — —". Jie žuvo, bet jų „suledėjusios akys" buvo „pilnos žalumos", ir žmonės suprato, kad turi ateiti pavasaris ir, po šimto metų sniego, grįš taikos žolė. Šaukliai, išbėgę ją burtaženkliais

prisišaukti, irgi žuvo, bet pavasaris atėjo. Dabar, kada „svaigsta galva nuo žalumos", autorė sako:

gailiuosi, kad nebuvau tarp žvalgų.
gailiuosi, kad nebuvau tarp šauklių —
gailiuosi, kad antrą šimtmetį gyvenu — —
(p. 61)

Paskutinis klausimas poemoje lieka neatsakytas:

O kaip? Kaip jeigu bus
šimtametė sausra,
šimtametė kaitra
ir sudegins mus?
(p. 62)

Net ir čia, „tikros" fabulos įspūdis yra kiek apgaulingas. Veiksmas iš tikrųjų eina pirmyn ne per įvykius, bet per seriją įvaizdžių, tarp kurių yra ir pažįstamų iš ankstyvesnių eilių, kaip, pavyzdžiui, Angelas Sargas, dėl kurio jau *Bevardėje šalyje* Sutema skundėsi: „Nesaugojo jis manęs" (p. 20) ir į kurį jinai dabar norėjo mesti sniego gniūžtę, arba tie vaikai, kurie paseno bestatydami sniego pilis, ir kurie jau buvo senukai taip pat *Bevardėje* (p. 42; žr. aukščiau). Kitur atrodo, tartum būtų aprašomas veiksmas, bet iš tiesų turim tik įvaizdį:

Šimtamečio karo kronikose
ir mirtis ir gimdyvės
Šąlo, žaliavo, žydėjo, šąlo
ir vėl žaliavo, žydėjo
ir dalinosi derliumi —
(p. 51)

Beje, ir pati autorė nesiskelbia, kad tai epinio pobūdžio pasakojimas. Dedikacija sako tik: „RITAI — neišsiųsti laiškai".

Aplamai „Šimtametės žiemos užrašai" sudaro daugiau kokios tai pasakos, negu realistinio naratyvo įspūdį. Ir iš tiesų liaudies pasakų elementas labai daug reiškia Sutemos

kūryboje — mes jį sutinkame visur kaip asociacijų lauką, praplatinantį ir pagilinantį autorės pagrindinį diskursą. Kai kurios užuominos liečia liaudies dainas, kaip, pavyzdžiui, eilėraštyje „Pergalė" (*Nebėra nieko svetimo,* p. 14):

Devynios upės senoj raudoj —
tu esi dešimta,
paskutinį sūnų paėmusi,
su žaizda lyg erškėtrožės žiedu
šviesiuose plaukuose —
devynios upės senoj raudoj
teka ramiai plačia vaga,
tu esi dešimta —
srauni ir gili

Šis posmelis primena devynias upes senoj mitologinėj dainoj apie dievo Perkūno nukirsto ąžuolo kraują:

— O kur, mamyta mano,
Drabužius išmazgosiu?
Kur kraują išmazgosiu?

— Dukryte mano jaunoji,
Eik pas tą ežeratį,
Kur tek devynios upatės.*(12)*

Sutemos dešimtoji upė ir yra pati mirtis. Panašiai *Vendetoj,* p. 19:

ir girdžiu,
žaliam berže gegė kūkuoja,
ir jaučiu,
mano plaukus šukuoja
ne pirštai pilni žiedelių —
apledėjusios šakos berželio,
skaudžiai rauna, šukuoja

atsišaukia į našlaitės raudą:

O aš nueičiau į žalią girelę, o aš pastočiau po žaliu berželiu: berželio šakelės nemeilios, berželio šakelės taip labai skaudžios.*(13)*

Tai tik pora pavyzdžių iš gana gausių Sutemos užuominų į liaudies dainas. Lygiai taip dažnai joje sutinkame ir liaudies pasakų personažus: Žilviną, pasakų Jonuką, dvyliką brolių juodvarniais laksčiusių ir kitus. Kiekvienu atveju tos užuominos yra transformuotos tokiu būdu, kad ir jos pačios ir jų prasmė tampa integruotos į autorės tekstą. Paėmus tik vieną pavyzdį, iš *Bevardės šalies,* eilėraštyje „mano" dvylika brolių juodvarniais laikščiusių prilyginami prie dvylikos apaštalų ir prie Judo-išdaviko temos, tik šį kartą Judas suprantamas giliai ir tragiškai kaip savo paties likimo auka:

Vienas iš dvylikos apaštalų,
kuriam dar negimus išaugo medis
ir laukė jo,
ištiesęs standrias šakas.
Jis turėjo būti anas, kurio lūpom
lemtas buvo tik vienas pabučiavimas.
Vienas iš dvylikos,
paklusniai nusilenkęs
ir už tai paženklintas
sidabru ir medžiu.

Tai šis Judas ir atsiliepia į pasaką: „Vienas iš dvylikos juodvarnių, nuolankus užkerėjime". Vėliau, eilėraštyje „Nieko neišduosiu", p. 28, sutinkame ir pasakų Jonelį:

Dviejų brolių sesuo
niūniuodama lipdė iš molio ąsotį
pavasario atvertam beržui,
rudeniu apsunkusiam vynuogynui
ir trečiajam broliui,
tebelaukiamam,
Pasakų Joneliui.

Abiejų eilėraščių tematika persipina: Kristus Dievo avinėlis, Jonelis pasakų avinėlis, Judas Jonelis ir brolis juodvarnis. Susidaro semantinis tinklas, nelyg poetinių vertybių siela — tai, ko autorė neišduos.

Ryšiai su folkloriniais klodais labai praturtina Sutemos eiles — kaip ir Mackus ir kai kurie kiti poetai, ypač Lietuvoje, ji siekia patį tą esminį tautinį elementą iškelti iš vien stilistinių pamėgdžiojimų plotmės į pilnai kūrybingą asimiliaciją, kuriame liaudies mito ar dainų konkretūs įvaizdžiai įeitų į totalinę teksto struktūrą kaip sudėtinės dalys, bendraujančios su kitomis meninėmis priemonėmis.

Šalia folkloro, randame ir subtilius ryšius su kitų poetų kūryba, kas apiamai neišvengiama tikro menininko darbe. Ypač glaudūs sąryšiai būna su Algimantu Mackumi, ne tik per kai kurias stilistines priemones, bet ir aplamai tematikoje. Abiejuose poetuose rasime dažnai pasikartojančius sausros, arba lietaus, upių ir sniego įvaizdžius, rasime panašų radikalų nusistatymą tremties atžvilgiu, kaip jau minėta, panašų filklorinių elementų traktavimą, o taip pat ir bendrą grasią nuotaiką, kažkokį visuotinio Slogučio pajutimą, Blogį, arba Nieką, sujungtą su nepermaldaujamu mirties artumu. Tačiau visa tai nereiškia, kad Sutema būtų koks nors Mackaus „antrininkas", jį būtų paveikusi, ar buvusi jo įtakoje. Nepaisant visų suminėtų ir dar gal kitų panašumų, jų poetinis braižas yra visai skirtingas. Prieš mus ne „įtakos", bet dialogas — suprantant, aišku, kad kiekviename prasmingame dialoge vienas partneris įvairialypiai veiks į kitą, iš to abiem praturtėjant asmeniškai ir kūrybiškai. Čia turbūt vieta ir užsiminti, kad Liūnė Sutema pasižymi kaip asmuo ir poetė dideliu lojalumu savo artimiesiems, seserims-broliams mintyse, jausmuose, pasaulėjautoje, meno esmės ir uždavinio sampratoje. Jau vien atskirų eilėraščių ar ištisų ciklų dedikacijos tai aiškiai liudija.

Gal plačiausias apibendrinantis Sutemos kūrybos bruožas yra jos įvaizdžių struktūros raida, vedanti iš paveldėto kūrybinio žodžio praradimo iki jo atkūrimo naujame kontekste ir su nauja semantika, vertybių sistema. Tai procesas, kuriame atsispindi tremtis ir gyvenimas, o taip pat ir daiktų atsižadėjimas ir sielos išsaugojimas savyje, išlaikant omeny tą sunkiai pakeliamą tiesą, kad žodžiai yra nelyg

daiktai, kurie gyvena mumyse, ir kad mes patys ir ta tėvynės žemė, kurią savyje nešiojame, pavirstame tais žodžiais-daiktais, ir tada miršta mumyse tėvynė, ir vaikščiojame kaip gyvi lavonai. Sutemos poetinė tematika nemaža dalim išsireiškia troškimu atpalaiduoti nuo savęs tą seną ir negyvą prarastosios gimtosios žemės žodžiu išlikusį kūną, surasti naujus žodžius, kuriuose būtų galima išsaugoti buvusią senųjų gyvybę, ir kurie taptų naujuoju kūnu. Kitaip sakant, išgelbėsi save, kada išgelbėsi žodį, kada svetimoj šaly jis bus gyvas ir namuose pas save. Kadaise buvęs mitas ir jį išreiškiantis poetiškas žodis savo gelmėje tebeturi gyvybės, bet įprastiniai būdai juos vartoti tos gyvybės neturi — yra nelyg negyva oda paviršiuje. Iš jos išsinėrę, atsistojame prieš kitą, poetinę tikrovę, išgautą iš buvusios kažkada irgi poetinės tikrovės lavono. Tuo būdu praradimo procesas tampa kūrybiniu.

Išeities taškas šioje raidoje yra trumpai susumuotas eilėraštyje „Niekeno žemė" (*Badmetis*, p. 14):

Mano atsineštiniai žodžiai
nebeturi daiktų,
mano atsineštiniai daiktai
nebeturi vardų —
Noriu likti Niekeno Žemėje,
kad nebūtų namų.
kad nereiktų palikti ir išduoti jų,
kad nereiktų ilgėtis namų.

Badmetis išėjo 1972-rais metais ir siūlo daugiau pesimistinį problemos sprendimą, bet dešimt metų prieš tai, rinkiny *Nebėra nieko svetimo,* matėsi savotiškos gairės, lyg ir to žodžio transformacijos vizija:

kai ant gatvių sudegins paskutinius lapus
ir pradės ledėti lietus,
kai gyvensime ilgąją savaitę
septynių pilkų spalvų, — —
jeigu dar tada mano žodžiai

bus šilti ir ramūs,
kaip vijokliai ir krūmai buvo
vidudienį mūsų kieme, —
žiema galės užpustyti
kelią į mūsų namus
(p. 10)

Kitaip tariant, fizinė tremtis nustoja svarbos, jeigu žodyje būsim namuose. Iš viso *Bevardė šalis* yra galbūt labiausiai optimistiška knyga, kurioje jaučiasi ne tik tikėjimas į naujo žodžio galimybę, bet ir savijauta, pergyvenimas tos pergalės prieš tremtį. Jis išsireiškia šitaip:

Nebėra nieko svetimo
medis, kurio nepažinau, išaugo,
išsišakojo mano akyse —
jo dilginančių lapų audinys,
plonomis linijomis išsiraizgęs
kvėpuoja mano delnuose.
Ir prie sultingo, neragauto vaisiaus
įprato mano lūpos.
(p. 29)

Ir tiesa, Sutema rado savo naują žodį. Jis nėra nei labai jaukus, nei raminantis, bet jis turi savyje aštrią, geliančią gyvybę, kurios pati galutinė, lemianti apraiška vis dėlto yra šviesus kūrybos džiaugsmas.

IŠNAŠOS

1 Liūnė Sutema, *Tebūnie tartum pasakoj* (Čikaga: Terra, 1955), p. 12:

Jei esu, mano siauras šešėlis
tebūnie dienomis, lyg augantis medis
tau ir kitiems,
kurių tylinčias lūpas skaudžiai
pažymėjo kaitra —

Medžio įvaizdis pakartotinai grįžta į Sutemos eiles. Vienas iš svarbiausių tokių „grįžimų" įvyksta knygoje *Nebėra nieko svetimo* (Čikaga: Gintaras, 1962), cikle „Dienoraštis", kur ankstyvasis „tau ir kitiems" pavirto į „mano gatvės ir mano medis; visų gatvės, bet mano medis". Žr. p. 47, 8, 9.

2 *Badmetis*, p. 37:

Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą —
Po kiekvieno saulėleidžio jį apauga miškai
ir tankėja, tankėja —
pro belapių medžių kamienus
laužiasi staugdami vilkai,
šimtmetį išbadėję,
ir artėja. Artėja
gynimosi valanda ir vilkai.
Deginsiu miestą. Deginsiu savo miestą.

3 Pirmapradis miško gaisro įvaizdis yra *Tebūnie tartum pasakoj*, p. 45:

Miškai, jūs būtumėt sudeginę save,
ir samanom liepsnas paleidę,
lyg raudonas, liesas lapes,
per pievas, per javų laukus
į kaimus, ir veltui būtų šaukę

ir trūkę varpinėse tampomi varpai —
aš būčiau išsinešus tiktai plėnis,
jei būtumėt bijoję, taip kaip aš
tą vasarą, kada dangus
buvo pasiekiamas ranka,
o žemė, žemė tolo —

Kaip matome, panašiame vaizdinių prielaidų kontekste randame neišvystytą mintį (neaišku, apie kokį bijojimą čia eina kalba) ir neišnaudotas dramatiško efekto galimybes.

4 Tai taip pat ir pirmas, vėliau dažnai pasitaikantis, Sutemos atsišaukimas į tautosaką įvairiuose jos aspektuose.

5 Tai galima palyginti su Jono Aisčio įvaizdžiais tos pačios dilemos akivaizdoje: „Žodis — žiedas pumpure nuvytęs. / Jis numiršta į pasaulį pakeliui". Šičia Aistyje nėra Sutemos binarinio metodo; jis uždusina savo žiedą nežaisdamas atspindžiais.

6 *Lietuvių tautosaka.* Pirmas tomas. Dainos (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962), p. 564. Šis liaudiškasis paskenduolės motyvas svarbią vietą užima ir Algimanto Mackaus poezijoje, kur jis suformuluotas kiek kitaip, negu Sutemos, pvz.:

Pulki mergele,
pulki, jaunoji,
į gilų vandenėlį,

kur lelija siūbuoja,
kur akmenėliai žydi,
kur debesėliai lyja.

A. Mackus, „Liaudiškoji", *Augintinių žemė* (Čikaga: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1984), p. 111.

7 *Bevardėje šalyje* tos kovos esmė suglaustai išsakoma šitaip:

kai apsvaigęs savo jėga,
Žvėris įsitemps arenoj,
galėčiau aiškiai ir garsiai
išpažint atkakliųjų kalba,
kad vis dar tebetikiu,
Žmogum ir Gyvenimu —

(p. 40)

Sekant Sutemos eilėse visuomet gresiančiu atvirkštinės identifikacijos principu, pats poeto „aš" taip pat gali staiga įgyti tos fatalinės jėgos identitetą, kaip eilėraštyje „Nenoriu būt atpirkta" iš to paties rinkinio:

ir teskrieja akmuo į mane,
nes esu taikinys, nes esu pradžia
visų nusikaltimų, ir kiekvienos skriaudos prieš
tave,
įskaudintą, beraštę sielą.
(p. 58)

8 Čia matome taip pat ir pirmuosius būsimų *Badmečio* terminų, ugnies ir sausros, ženklus.

9 Vienu atveju antistrofos vaidmenį atlieka net svetimkalbis tekstas; eilėraštyje „Vigilija", p. 30, vieton didžiųjų raidžių cituojamas posmelis iš latvių poeto Gunars Salinš knygos *Juodoji saulė*.

10 Liūnė Sutema, *Vendeta* (Čikaga: Mackus, 1981), p. 14.

11 Beje, ir tas įkaitęs saulėleidis, žėrintis variu, jau pranašauja būsimą gaisrą eilėraštyje „Ginuosi" iš *Badmečio*.

12 *Lietuvių tautosaka*. Pirmas tomas. Dainos (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962), p. 176.

13 *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška. III tomas (Kazanė, 1882; perspausdinta Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954, p. 283, rauda No. 1178).

ROBERTAS „BUNKY" BAKUTIS SU „VIDURNAKČIO MANGO", raku keramika, 50x30cm.

ROBERTAS BAKUTIS

gimė 1946 m. Washington, D.C. Tėvas tarnavo laivyne ir dažnai su visa šeima kilnojosi iš vietos į vietą. Robertas galų gale pastoviai apsigyveno Havajuose ir kartu su žmona dirba savo „Pokai Pottery" studijoje. Jo specialybė — raku keramika. Dalyvavo daugelyje parodų, iš kurių paminėtinos Amfac Plaza Gallery, 1984; Honolulu Hale „Raku Exhibit", 1984; The Art Loft, 1984; Honolulu Academy of Art, 1984; Hui Noeau, 1985; Galerie Maronnie, Kyoto, 1986; Art Loft Solo „Chance 'EM", Honolulu, 1987; Artists in Hawaii, Honolulu Academy of Arts, 1987; Solo retrospective, Honolulu, 1988; Paris/Hawaii Invitational, Paryžius, 1989.

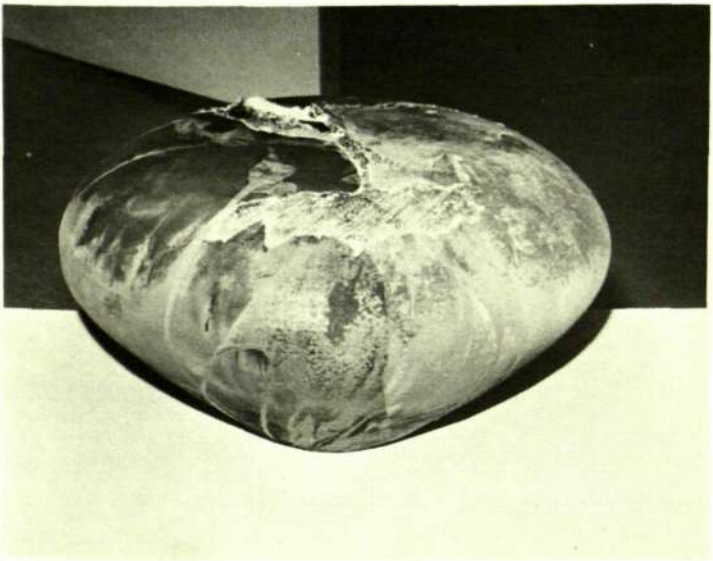

„KILANEA", raku keramika, 61x40 cm.

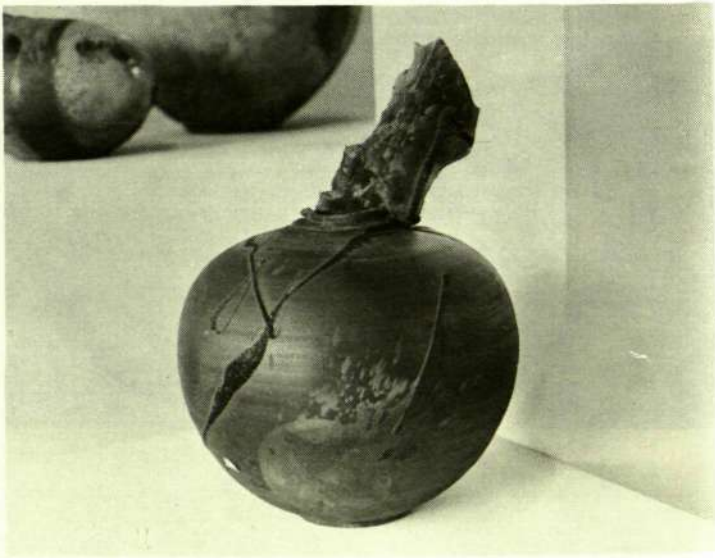

„ŠUKIŲ PUODAS", raku keramika, 50x48cm.

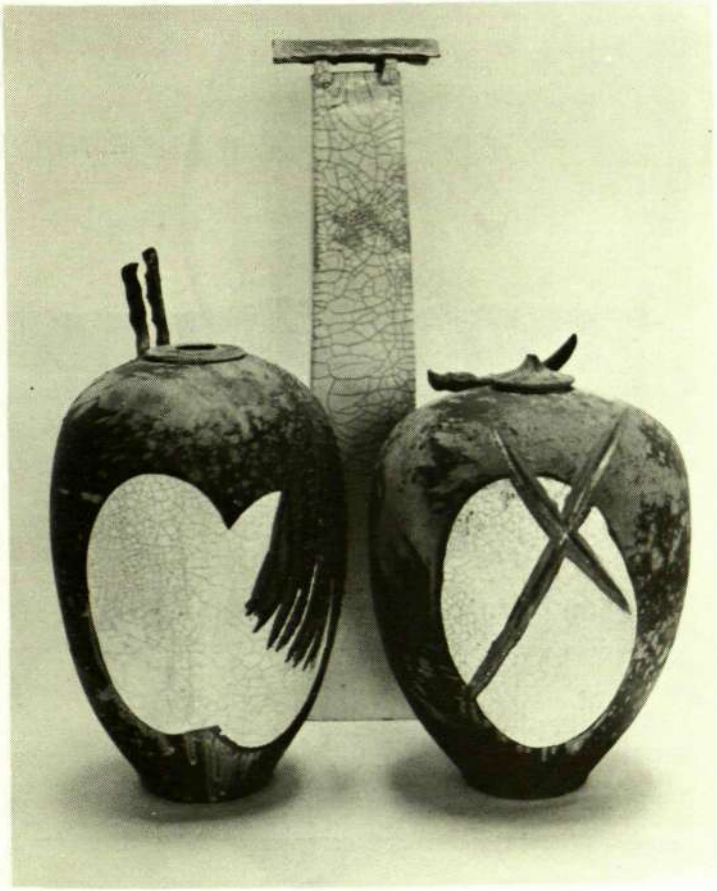

„KITA-NO KATA", 53x30cm ir „SHOGUN", 53x30cm.

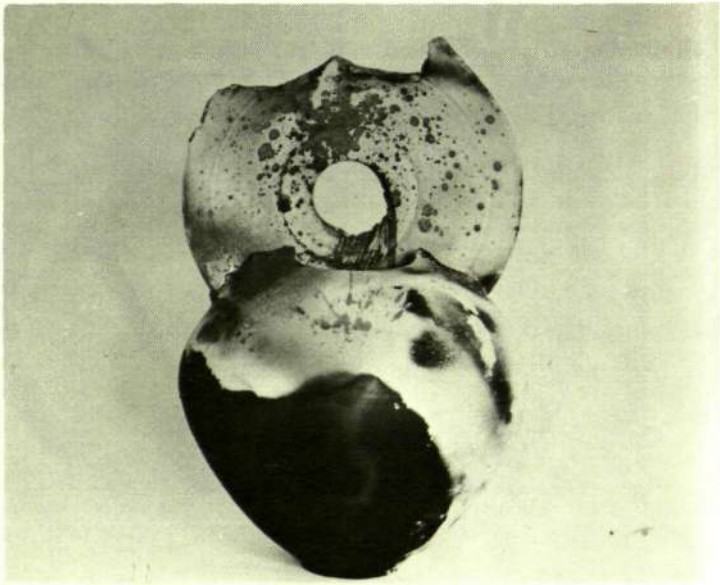

„IO", porcelianas, 48x25cm.

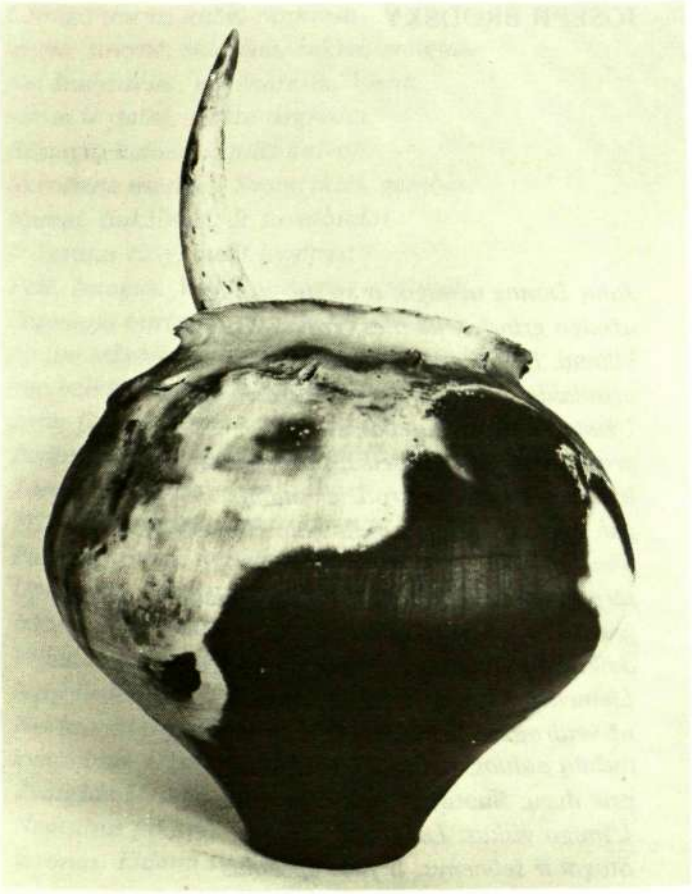

„RAGUOTA SKULPTŪRA", keramika, 63x36 cm.

DIDŽIOJI ELEGIJA JOHN DONNE'UI

JOSEPH BRODSKY

John Donne užmigo, ir su juo drauge
užmigo grindys, patalas, graviūros,
kilimai, lubos, atspindys lange,
užuolaida, bufetas, žvakė, mūras.
Užmigo viskas. Buteliai, stiklai,
praustuvas, duona, peilis, porcelianas,
lemputė, spinta, laikrodžiai, stalai,
pakopos, užraktai. Naktis kaip tvanas.
Visur naktis: kertėj ir akyse,
tarp rankraščių stale, pamokslo žodžiuos,
jaustukuos, vėstančiose anglyse,
daiktuos ir dūmuos, replėse ir suodžiuos.
Liemenėj, batuos, krėslo atkaltėj,
už veidrodžio, šešėliuos, kryžiuj, knygoj,
pušnių auluos, paklodėj, vėl kertėj,
prie durų, šluotoj. Visa kas užmigo.
Užmigo viskas. Langas. Ir dangus.
Stogai ir šelmenys. Ir juos apsėmus
šarma. Kvartalas grimzta į miegus,
jį tarsi kirvis kerta lango rėmas.
Užmigo sienos, arkos, grindinys.

Trinkelės, grotos, apsnigtas gėlynas.
Negirgžda ratas, netvaska ugnis. . .
Tvora, papuošalai, stulpai, grandinės.
Užmigo durys, kabė, rankena,
spyna, šovynė, skląsčiai, raktai, sraigtai.
Nei šnabždesio, nei šnaresio. Viena
tamsa ir įšalas. Aušra negreitai.
Belangių kameros, pilis kalvoj.
Skerdiena mėsinėj. Svarstyklės, gembės.
Namai, šiukšlynai. Ir šuva būdoj.
Ir katinas rūsy, ausis įtempęs.
Pelė, žmogus. Virš Londono — sapnai.
Sapnuoja burlaivis. Vanduo ir sniegas
po juo teškena, plūsta į tenai,
kur balkšvą dangų surakino miegas.
John Donne užmigo. Jūra nebyli.
Pajūriuos ilsisi kreidiniai skardžiai.
Tamsa visoj saloj, visoj šaly.
Trilypis užraktas vartus užveržia.
Pušis ir krabas, keniai ir klevai.
Upokšniai, šlaitai prie medžioklio būsto.
Irštvoj lokys įmigo negyvai.
Vilkai ir lapės. Baltas vėjas pusto.
Nebegirdėti paukščių. Tyluma.
Nei kranklio kosčiojimo, nei pelėdos
kvatojimo. Užsnūdo lyguma.
Žvaigždė žėruoja. Pelę kremta bėdos.
Neatsibus po kryžium mediniu
lavonas. Eidami su juo lenktynių,
gyvieji miega jūroj marškinių.
Be žado. Vieniši. Apsikabinę.

Užmigo upės, įkalnės, miškai,
negyva, gyva, žvėrys, paukščiai. Tviska
tik lengvos snaigės, lyg balti taškai.
Bet ir aukštybėj sapnas gaubia viską.
Užmigo angelai. Šviesos dvasia
netvyro ten, kur medžiaga ir tūris.
Ir Pragaras, ir Rojus — sapnuose.
Šią naktį mums neatsivers jų durys.
Užmigo Viešpats. Žemė jam tuščia.
Jis nebegirdi, jis nemato nieko.
Ir velnias miega. Ir su juo kančia
užmigo Anglijos laukuos ant sniego.
Žirgai. Arkangelas su trimitu.
Nuvargę raiteliai balnuos linguoja.
Ir minios cherubinų po skliautu
ties Povilo altoriumi sapnuoja.
John Donne užmigo, ir su juo drauge
užmigo sintaksė, žodynas, rimai.
Nutilo skiemens. Popieriaus lauke
nelaimės, ydos, nuodėmės nurimo.
Eilutė, neturtinga ir tyli,
vos kužda kitai: sese, pasislinki.
Bet kiekviena nuo rojaus taip toli,
tokia skaisti, jog puslapiai — vieningi.
Užmigo jambų skliautas amžinai.
Chorėjų gretos miego nugalėtos.
Už jų sapnuoja Letos vandenai.
Neatsibus šlovė anapus Letos.
Kaltybė. Pražūtis. Ir pranašai.
Apsikabinę miega blogis, gėris.
Tik sniegas kerta erdvę įstrižai,
per vieną colį nebūtį pravėręs.

Sapnuoja knygų pulkas. Užmarštis
ledu sukaustė laisvą žodžių bangą.
Užmigo kalbos. Kiekviena mintis.
Grandinės miega. Grandys tyliai žvanga.
Šventieji, velnias, Dievas danguje.
Jų žiaurūs mokiniai. Vaikai be vardo.
Ir vien tik sniegas čeža tamsoje,
ir niekas tylumos nebesuardo.

Bet štai! Kažkas visatos pakrašty
dar šnabžda, bijo sapnui atitekti.
Kažkas dar paliktas žiemos šerdy.
Ir verkia jis. Kažkas dar gyvas naktį.
Lyg adata, plonytė ir akla,
plonytis balsas atskamba iš aukšto.
O siūlo nėr. . . Visur šalta migla. . .
Jis kantriai dursto priešaušrį ir aušrą.
„O, kas ten rauda? Angele, tai tu?
Ar lauki mano meilės? Ar ištarsi
bent žodį? Ar tiki, kad aš grįžtu?
Ar tu šauki tamsybėje?" — Nė garso.
„Jūs, cherubinai? Ilgesio gaida
gailingai plaukia virš beribio gruodžio.
Nejaugi nepareisit niekada
į mano katedrą? Tai jūs?" — Nė žodžio.
„Tu, Povilai? Pražilusi galva
tamsumoje po kupolu palinko.
Tai tavo atžari, rūsti kalba?
Ar tu ten raudi?" — Vien tyla aplinkui.
„Gal tas, kuris apglėbia mus visus,
palietęs drėgną skruostą, užsimerkia?
Tu, Viešpatie? Turbūt aš neteisus,
bet taip aukštai tas didis balsas verkia".

Nėr atsako. — „Gabrieliau, gal puti
trimitą, o kažkas griausmingai loja?
Nespėjau atsibusti, bet nakty
regiu, kaip žirgus raiteliai balnoja.
Visi dar miega. Dar žiema nyki.
Bet garma iš dangaus gauja skalikų.
Ar tu puti trimitą ir verki
juodoj tamsoj, kur nieko nebeliko?"

„Tai aš, John Donne. Neišsigink manęs.
Aš tavo siela. Vienumoj sutvėrus
sunkius jausmus, mintis it grandines,
tavęs šaukiuosi iš padangių sferos.
Brangindamas tą sunkmeną, skridai
tarp aistrų, nuodėmių, viršun į skliautą,
lyg paukštis, džiaugdamasis, jog matai
šlaitus ir stogus, visą savo tautą.
Visas marias ir užjūrio šalis,
ir Pragarą savy. Jo gūdų gaisrą
tikrovėj. Ir skaisčias dangaus pilis
jų sielvartingam aptaise iš aistrų.
Gyvenimas tau buvo kaip sala.
Jutai, kaip siaučia Okeano vėjas, —
visur tamsa, staugimas ir migla, —
idant sugrįžtum, Viešpatį apskriejęs.
Bet nepakils nuvarginti sparnai
į ten, kur lieka iš karčios nelaisvės
tik bokštų ašmens, upių kaspinai,
kur nebaisus Paskutinysis teismas.
Tenai sustingsta vėtra ir banga.
Ten žemės kančiai liepiama sudegti.
Iš ten ir Dievas — tik ugnis lange
toliausioj pirkioj ūkanotą naktį.

Laukai ten plyti. Žagrė tų laukų
nedrįsta art. Net prisiliest nemoka.
Juos gilios girios gaubia vainiku,
ir tik lietus žolėj didžiulėj šoka.
Sustabdęs liesą kuiną, medkirtys
tankynėj po kamuojančių klajonių
pušin įkops ir liepsną pamatys
toli už skaisgirio, savajam klony.
Ten viskas. Čia tik pakraščio kalva.
Toli stogai, miglotas medžių tarpas.
Čia taip šviesu. Neloja net šuva
ir neataidi bažnytėlės varpas.
Ir jis supras, kad viskas — toluma,
ir vėl pasuks tankmėn, kad ankstų rytą
vadelės, rogės, kuinas, tamsuma,
jis pats pavirstų į Genezės mitą.
Ir aš krentu į akmenis. Tarp jų
vidunaktį verkiu, praradus viltį.
Nebūsiu ten su kūnu ir krauju.
Tik po mirties galėsiu ten pakilti.
Taip, taip, viena. Užmiršus kapuose
tave, pavedus tau skausmingą triūsą
tuščiai kentėt, kad kūnas — ne dvasia,
kad neįveiksi properšos tarp mūsų.
Bet kol aš raudu, kol tave trikdau,
tamsoj lyg adatos plevena snaigės,
ir dursto erdvę, bendrą man ir tau,
ir amžinas išsiskyrimas baigias.
Ne aš verkiu — vaitoji tu, John Donne.
Tu čia guli. Virtuvėj miega indai,
kol sniegas krinta žemėn apleiston,
kol sniegas iš tenai į tamsą krinta".

Jis tarsi paukštis ilsisi lizde,
beribį troškulį ir aukštą lemtį
apglėbęs, pasikliaudamas žvaigžde,
kurią ūkai dar stengiasi pridengti.
Jo tyrą sielą, Viešpatie, matai,
o pasauliečio nuodėmės, man rodos,
menkesnės, nei varnalizdžiai aukštai
virš inkilų, kur plyti pilkas sodas.
Jis tarsi paukštis suplasnos sparnais,
tačiau teilsi, kol diena užgesus,
kol užadyta snaigėm ir sapnais
erdvė tarp kūno ir klajoklės dvasios.
Visur tylu. Tik šiepiasi staiga
dvi trys eilutės. Jos turbūt suprato,
kad šiaip sau meilė — dainiaus pareiga,
o dvasios meilė kūniška abatui.
Daug girnų, bet nuo Biblijos laikų
vienodai byra miltai, braška sijos.
Gyvenimu dalytis nesunku,
bet kas gi su mumis mirtim dalijas?
Skylė drobulėj žiojasi. Žmogus
ją dreskia. Išsiverš ir grįš. Jam maga
dar sykį pabandyt. Ir tik dangus
tamsybėj retkarčiais mėgina lopyt spragą.
Miegok, John Donne. Užmigti nebaisu.
Ant vagio švarkas. Jo skvernai skylėti.
Gal į tave pažvelgs iš debesų
Žvaigždė, kuri tau šitiek metų švietė.

1963

SUSTOJIMAS DYKUMOJE

Dabar Leningrade taip maža graikų,
jog nutarėm sugriauti Graikų cerkvę,
idant atliekamoj erdvėj iškiltų
koncertų salė. Jos architektūroj
yra kažkas beviltiška. Beje,
ta salė (tūkstantis ir kelios vietos)
gal ne beviltiška: juk ji — šventovė,
ji — meno šventykla. Ir kas gi kaltas,
kad šiais laikais vokalas patrauklesnis,
nekaip visi tikėjimo stebuklai?
Tik viena nesmagu — kad iš toli
ne kupolą matysim, kaip derėtų,
o brūkšnį, biaurų nei valkos paviršius.
Proporcijų biaurumas, iš teisybės,
čia niekuo dėtas. Aš manau, biaurumo
proporcijos dažniau sugniuždo žmogų.

Gerai atsimenu, kaip ją nugriovė.
Pavasarėjo, ir kaip tik tuomet
dažnai lankydavau totorių šeimą,
kuri gyveno netoli. Žiūrėjau
pro langą ir regėjau Graikų cerkvę.
Pradžioj klausiau totoriškų šnekų,
paskui į jas įmišo keistas garsas,
kuris beveik sutapo su kalba,
tačiau netrukus viską nuslopino.
Į cerkvės sodą su ketaus svarsčiu
garmėjo ekskavatorius. Prislinko,
ir sienos ėmė po truputį gniužti.
Tikrai juokinga priešintis, jei tu
esi tik siena, o šalia — griovėjas.
Tarp kitko, ekskavatorius greičiausiai
palaikė cerkvę nedvasingu daiktu,
daugmaž savuoju antrininku. Žinom,
kad grumtis, gintis, netgi duot grąžos
besielėje visatoje netinka.
Paskui tenai buldozerius suvarė,
savivartes. . . Ir sykį, jau vėlai,
sėdėjau ten, kur buvo apsida.
Naktis žiojėjo pro altoriaus duobę.
Ir pro skyles altoriuje mačiau,
kaip tilto linkui ritasi tramvajai,
kaip dega virtinė blankių žibintų.
Ir visa, ko bažnyčioj nesutiksi,
dabar regėjau pro bažnyčios prizmę.

Ateityje, kai mūsų nebebus,
tiksliau — po mūsų, ten, kur mes gyvenom,
taipogi atsiras tokie dalykai,
jog nusigąs visi, kas mus pažino.
Bet mus pažinusių nebus per daug.
Štai šitaip šuo senu papratimu
vis kelia koją ten, kur būta sienos.
Nors aptvara kadaise nugriauta,
bet jam ta aptvara dar vis sapnuojas.
Ir sapnas šuniui perbraukia tikrovę.
O gal pati dirva išsaugo kvapą:
asfaltas neužgniaužia šuns dvokimo.
Ir kas jam tas biaurusis statinys!
Jam čia sodelis, girdite — sodelis.
O visa, kas žmonėms akivaizdu,
šunų nejaudina. Todėl įpratom
sakyti: „šuniška ištikimybė".
Ir jei rimtai galvosime, kad kartos
įteikia estafetę palikuoniams,
tai aš tikiu tik šia estafete.
Tiksliau, tik tais, kurie pajunta kvapą.

Leningrade dabar taip maža graikų,
iš viso jų — ne Graikijoj — nedaug,
tikrai per maža — bent jau tam, kad būtų
išsaugotos tikėjimo šventovės.
O naujomis šventovėmis tikėti
jie neprivalo. Viena — apiprausti
pagonių tautą krikšto vandeny,
o jau visai kas kita — nešti kryžių.
Viena tebuvo graikų pareiga,
ir tos pačios jie nemokėjo vykdyt.
Seniai užžėlė neišartas laukas.
„Sėjike, stropiai sergėk savo žagrę,
o mes nuspręsime, kada sudygti".
Išsaugot žagrės jie nesugebėjo.

Ir aš šį vakarą žiūriu pro langą,
mąstydamas: į kur gi mes patekom?
Nuo ko labiau nutolo šie laikai —
nuo krikščionybės ar nuo helenizmo?
Kas artinas? Kas bus ateityje?
Ar ne kita era ten mūsų laukia?
Kokia mūs priedermė tai naujai erai?
Ir ką mes jai turėsim paaukoti?

1966

Vertė T. Venclova

TARP GALINGOS BURTININKĖS IR PRIJAUKINTO PAUKŠČIO

VYTAUTAS KAVOLIS

Būdas, kuriuo suvokiami moterų ir vyrų santykiai, svarbūs ne tik savo konkrečiomis sociologinėmis pasekmėmis. Jis atskleidžia ir kai kuriuos, šiaip jau kartais neįžvelgiamus bendrosios kultūros organizacijos aspektus. Šiuo pastaruoju požiūriu čia ir nagrinėsime kintantį moterų ir vyrų santykio vaizdavimą lietuvių raštijoje iki Antrojo pasaulinio karo.

Jausminė lygybė

Tautosakiniame lietuvių kultūros sluoksnyje jaunų moters ir vyro santykis suvokiamas emociškai simetrišku („Ko liūdi, brolužėli, ko liūdi?"; „Ko liūdi, sesele, ko liūdi?") ir analogišku gamtiniams reiškiniams, į kuriuos žmonės panašūs („Ko liūdi, putinėli, ko liūdi?"; „Ko liūdi, lelijėle, ko liūdi"?).*(1)* Ne tiktai jaunas vyras ir jauna moteris tą patį jaučia, bet tai, ką jie jaučia, yra ir juos supančios gamtos jausmai. Šio santykio formulė: *jausminė lygybė gamtos rėmuose.*

Tai ne vienintelis, bet pakankamai būdingas folklorinis moters-vyro santykio sprendimas. Jis greičiausiai priklauso jaunų moterų atstovaujamajai liaudies kultūros sferai. Palyginkime jį su tuo, ką, pirmosios lietuviškos knygos įžangoje, pasiūlo vyriškoji rašytinė (elito) kultūra.

Ideologinės priešpriešos

Kaukus, žemėpačius ir laukosargus pameskit,
Visas velniuvas, *deives* apleiskit:
Tos deivės negal jums nieko gero duoti,
Bet tur visus amžinai prapuldyti.
Sveikatą, visus daiktus nuo to *Dievo* turit,
Kurio prisakymus čia manip regit.

Mažvydo katekizmo įvade užbrėžiama ideologinė priešprieša tarp moteriškojo ir vyriškojo principo.*(2)* Vienoje pusėje gausios, bet apgaulingos „deivės", kitoje vienas, gelbstintis „Dievas". Nors konkrečiai išvardinamos pagoniškosios būtybės („kaukai, žemėpačiai ir laukosargai") vyriškos, ideologinė kova tarp pagonybės ir krikščionybės suvokiama kaip moteriškų ir vyriškų religinių sferų konfliktas. Tą pačią struktūrą — net vyriškų pagoniškų būtybių įtalpinimą į moteriškos religijos sferą („kaukus Aitvarą szmepaczius alba kitas Deiwes") — atkartoja 1591 m. Bretkūnas.*(3)*

Pagoniškoji tradicija mitologinėje plotmėje identifikuojama su moteriškuoju principu, krikščioniškoji su vyriškuoju, ir Mažvydas skaitytojus ragina moteriškąjį principą atmesti vyriškojo labui: „Pameskit tas deives [tai šiame kontekste gali reikšti „šmėklas"], Dievop didžiop pristokit". Moteriška kultūros sfera šmėkliška, suvedžiojanti. Vyriška — išliekanti, substantyvi.

Ideologinių principų priešprieša kartojasi ir žmogiškoje plotmėje. Ir čia matome moterį atstovaujančią senajai, pagoniškai tradicijai, vyrus ginančius krikščioniškąją. Bet čia į kategorijų sistemą įsiskverbia ir socialinių klasių santykis. Tradicijai ištikima moteris priklauso liaudžiai, naująją religiją peršantys vyrai — privilegijuotiems sluoksniams. Paprasti žmonės, kuriems Mažvydas pamokslauja, jam atsako:

„Bažnyčioj nuog dešimties metų nebuvau,
Tiktai su *burtininke* ant burtų veizdėdavau:
Be geresni su šventa burtininke gaidį valgyti,

Neig bažnyčioj šaukimo žekų [mokinių] klausyti".
Ak *ponai*, klausykit ir permanykit!
.....
Ei viešpatys visokie, ant žmonių susimilkit!
Kunigump, žekump žmones tremkit!

Bet jei mitologinėje plotmėje matėme vyrišką dievą užsimojusį nugalėti daugelį moteriškų deivių, tai žmogiškoje plotmėje netikėtai atrandame, kad vienos moters („šventos burtininkės") įtakai atsverti reikia daugelio vyrų (ponų, kunigų, „viešpačių visokių"). Nors Dievas, Mažvydo nuomone, turi daugiau ką pasiūlyti negu deivės, deivių — senosios religijos — žmogiškoji atstovė tokia stipri, kad prieš ją vieną, beraštę, vos teatsilaiko, būriais išsirikiavę, aibė galingų vyrų.

Moters stiprybės šaltinis — ji atstovauja laisvei, primityviam pliuralizmui, tam, ką žmonės patys *nori* daryti. Elito vyrai atstovauja prievolei, civilizuojančiam monolitui, tam, ką žmonės *turi* priimti. Moteris pavojinga (elito, ne liaudies vyrams, nes pastarieji kaip tik su ja „gaidį valgo") kaip kartu ir tradicijos, ir laisvės reiškėja. Pirmojoje lietuviškoje knygoje — feminisčių teologių vaidmens modelis. (Panaši į liaudies pasakų magiškai veiksmingus patarimus duodančią senutę.)

Šitokioje simbolinių kategorijų sistemoje ankstyvoji krikščionybė Lietuvoje įkurdina moterį. Sistema daug komplikuotesnė negu „putinėlio" — „lelijėlės" modelis. Emocinę simetriją pakeičia *ideologinė kova ir mitologinių principų, ir žmogiškųjų santykių plotmėje.* Bet moteryje, kuri savyje sukaupia „praeities atgyvenas", šios sistemos konstruktoriai nesąmoningai pajunta daugiau stiprybės negu savyje (reikia aibės vyrų, kad atsvertų vieną moterį).

Moterų pavojingumą XVI amžiaus vidurio Lietuvoje patvirtina ir kiti šaltiniai. Mykolas Lietuvis 1550 m. skundžiasi moterų nepriklausomumu. Reformacijos sąjūdyje jos įgyja aktyvų vaidmenį, kokio negalėjo turėti Katalikų bažnyčioje. Abiem atvejais tai liečia aristokratijos moteris. Bet Mažvydo liaudiškos burtininkės stiprumas — 1547 — padeda paaiškinti

pirmąją Lietuvoje žinomą bylą už raganavimą — 1552. Liaudies raganų persekiojimas — pirmoji lietuvių istorijoje „moterų suvaldymo" pastanga. Po to ateina tobulai klusnios moters religinis kultas.

Darbų padala

Pagrindiniame XVIII amžiaus tekste — Donelaičio *Metuose(4)* — dvaro užvaizda bara moteris:

O jūs, moters, ar ir jūs taip jau pasileidot?
Kam linų raut ir kaip reik iškaršt nesirengiat?
Ar ne gėda jums, kad vokiečių gaspadinės
Iškarštus linus į lauką jau nugabena
Ir, besidyvydamos didei, jūsų tinginį peikia?

Vyrus rūpestingasis pareigūnas kritikuoja ne už tai, kad jie patys nepakankamai dirba, bet kad „nenaudėlių moteriškių ir išdykėlių mergų raspustą [pasileidimą]" toleruoja. Vyrai valdžios nuomone, turi teisę moteris diriguoti: „Irgi pačias, kaip reikia, linų raut guikite greitai".

Bet kai prabyla kaimo moterys, perspektyva pasikeičia.

„Stui, — tarė, kaimynkas viernai užstodama, Jekė:
„Moters! ar jau mes visai pasiduosime gėdai?
Kas tai per niūkims? Dėl ko taip rėkiate, vyrai?
Ar visai dūšeles jau norit mūsų nudovyt?
Kas jum rūp linai bei brauktos pakulų grįžtės?
Rūpinkitės tikt už laukus, už pašarą žiemai!

Kur valdžios atstovas mato vyrų hierarchinį autoritetą, kaimo moterys gina paralelias moterų ir vyrų atsakomybes ūkinio darbo padaloje, atkartodamos tradicinę dainų struktūrą, kurioje tarpusavyje šaipomasi: „Ar tu moki austi, ar tu moki arti?" Kiekvienas tesirūpina savo srities reikalais.

Moterų interpretacijoje vyrų ir moterų santykis — *egalitarinė darbų padala*, kiek racionalizuota tuo atžvilgiu, kad joje jau nebėra dainoms būdingo lyriško elemento. Lyrikos

iškrovimas iš žmogiškojo santykio gal aiškintinas žanrine epo specifika, gal XVIII a. protestantišku „racionalizmu", o greičiausiai tuo, kad Donelaitis kalba ne apie jaunų žmonių („brolelio", „seselės"), bet apie suaugusių bendravimą. Jame ir liaudies kultūra neįžvelgia ryškesnio emocinio turinio. Tai lietuvių rašto kultūroje atsiras katastrofiškai vėlai, tik XIX a. gale. Bet vis dėlto iš *Metų*, labiau negu iš tautosakos, lieka neaišku, kas, šalia būtinybės bendradarbiauti, tarpusavyje traukia moteris ir vyrus.

Nors Donelaitis ir tos pačios religijos kaip Mažvydas kunigas, jam moterų-vyrų santykis jau nebėra ideologiškai (bet dar nėra tapęs psichologiškai) problematiškas. Tai palyginti racionaliai XVIII amžiaus antrosios pusės kultūros versijai, kuriai Donelaitis priklausė, praktinė darbų padala ir jų veiksmingas atlikimas svarbiau negu kova tarp religijų. Neatsitiktinai šis laikotarpis — moderniojo ekonomikos mokslo pradžia (Adam Smith). Bet darbai ne pasirenkami, o tradicijos išskirstyti ir privalomi kiekvienam vyrui ar moteriai.

Donelaitis liudija, kad kai darbų padala tampa pirminiu vyrų-moterų skirtumų apsprendėju, pranyksta tradicinės Vakarų civilizacijos lygtys, siejusios vyrus su kultūra (arba dvasingumu), o moteris su gamta (arba vėliau, XIX-XX amžiuose, kaip cituosimuose Jucevičiaus ir Šalkauskio tekstuose, su trivialiu kūniškumu). Šioje plotmėje galima principinė socialinė lygybė, bet su ja kartu eina ir nejautrumas psichologiniams skirtumams.

Ir moterų, ir vyrų reikšmė — tai, ką jie reiškia aktualiųjų laikotarpio kategorijų sistemose. *Metuose* jaučiame priekin iškylančias dvi (be abejo, seniai visuomenėje egzistavusias, bet kultūriškai anksčiau ne tiek reikšmingas) sistemas. Liaudies moterų ir valdžios vyrų perspektyvos skiriasi, pirmoji egalitarinė, antroji hierarchinė, — bet jos abi suvoktos sociologiškai.

Donelaičio teologinė vyrų ir moterų santykio interpretacija irgi egalitarinė.

Ak Adom! tu pirms žmogau išdykusio svieto.
Tu su savo Ieva, sode pavasarį švęsdams
Ir gėrybes uždraustas slaptoms paragaudams,
Sau ir mums nabagėliams daug padarei vargelių.

Ne Ieva patraukia Adomą į pirmąją nuodėmę, kaip anksčiau daug kas aiškindavo, bet jie bendrai, lygiom teisėm — „Tu su savo Ieva" — nusideda neklusnumu. Bet jei nusideda abu lygiai, Dievas (ne visai sutikdamas su Donelaičiu) daugiau mato Adomą, jį pirmoj eilėj kaltindamas.

Dievas, *tave* koliodams ir žemę visą prakeikdams,
Dėl raspustos tos iš rojaus išmetė laukan
Ir su rūpesčiais *tavo* duoną paliepė valgyt.

Bet savo kaltę Adomas vėl kartu su Ieva atperka. („Taip po tam tu, biedžiau, su Ieva, savo mote. . ."). Dievas labiau domisi vyrais, bet Donelaičiui jau pirmieji žmonės savo tarpe moraliai lygūs.

Kovos tarp vyriškos ir moteriškos tradicijos, kuri Mažvydui buvo privalomas religinis uždavinys, *Metuose* likę tik pasąmoninių („raguotos deivės", gąsdinančios sapnuose) ir sociologinių pėdsakų. Autoritetinės figūros — ponai, valdininkai, kunigai, mokytojai — visi vyrai. Kitoje pusėje: *„žyniavimo bobiško* baisumą pajutęs", vyras supykęs veja jį gydančias moteris lauk su visais jų vaistais.

Donelaičio „bobas su visokiais bobiškais tepalėliais" galima laikyti Mažvydo burtininkės praktiškesnėmis įpėdinėmis. Bet dabar jų tradicinis stiprumas jau sukelia ne pagarbą, o pyktį. Čia ne kažkokia, pasakoms giminiška senutė, o suaugusios, artimiausios aplinkos moterys.

Nevisai aišku, dėl ko supykstama: ar dėl paslaptingos gydomosios moterų galios, kurios vyrai neturi, ar dėl to, kad ji naudojama vyrų *priežiūrai.* Mažvydo burtininkė, prisiminkime, atstovavo *laisvei.* Dabar ši moterų kultūros implikacija jau užgesinta.

Psichologinė diferenciacija

XIX amžiaus antroji pusė į lietuvių kalbos lauką atneša sąmoningą vyrų ir moterų psichologinių skirtumų atpažinimą. Turime du ankstyviausius šio atpažinimo variantus, moteriškąjį ir vyriškąjį.

Pirmasis (nors knyga išleista vėliau, bet aprašomi ankstyvesni, 1865 m. pergyvenimai) atvejis randamas Žemaitės autobiografijoje. Žemaitė — tik šiame laikotarpyje lietuvės moterys, trim šimtais metų jaunesnės už vyrus, pradeda raštu kalbėti už save — aprašo, kaip ji susitiko savo būsimąjį vyrą.

> Tokiais *nusiskundimais* įgijo mano simpatiją, *pasigailėjimą; norėjau jį paguosti.* Jis taipgi mane suprato ir stengėsi kiek galėdamas tankiau susieiti, pasikalbėti. Netrukus jau ir apie vedybas ėmėm projektuoti. Bet jis vis *dejavo,* kad mano tėvai bajorai neleis manęs už mužiko.
>
> *Prižadėjau* nežiūrėti nė kokių neleidimų, ir *sutinku* už jo tekėti vien dėl to, kad mužikas ir likimo skriaudžiamas.*(5)*

Vyras skundžiasi ir dejuoja; moteris elgiasi valingiau — nori, prižada, sutinka. Ji ir moraliai aktyvesnė. Šitaip vyrų ir moterų psichologijos skirtumai atrodo moters perspektyvoje. Tačiau moterų-vyrų santykį čia kontaminuoja socialinių klasių skirtumas: moteris yra bajorė, vyras kaimietis. Kuriuos jų skirtumus aiškinti kaip Rytų Europos bajorės XIX a. antroje pusėje madingą „ėjimą į liaudį", kuriuose galima įžvelgti bendresnį, moters perspektyvoje suvoktą, lietuvių moters ir vyro charakterių skirtumą?

Devyniolikto amžiaus moteris valinga tik santykyje su savo vyru.*(6)* Viešajame gyvenime atvirkščiai: kad Žemaitė galėtų tapti rašytoja, reikėjo išmokslinto mužiko Povilo Višinskio iniciatyvos. Taip pat ir kitoms bajoraitėms rašytojoms, Šatrijos Raganai, Gabrielei Petkevičaitei-Bitei, Lazdynų Pelėdai.

Socialinės klasės įtaka ne tiek ryški vyriškojoje — Maironio — XX a. pabaigos (apie 1895 m.) vyrų ir moterų psichologijos interpretacijoje.*(7)* Maironis poezijoje kalba ir vyrišku, ir

moterišku balsu. Socialinė šių jo inkarnacijų kilmė ta pati, kaimas, bet Maironio vyriškoji pusė yra įgijusi aukštojo mokslo, moteriškoji — ne. Gal tai būdinga ir kitų lietuvių vyrų vyriškosioms ir moteriškosioms pusėms.

Maironio vyriškasis *aš* — galingo ilgesio šauksmas.

Išsisupus plačiai vakarų vilnimis,
Man krūtinę užliek savo šalta banga
Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis,
Taip galingai išreikšti, kaip ir tu, Baltija!

Kaip ilgėjaus tavęs, begaline, plati!
Ir kaip tavo išgirst paslaptingų balsų
Aš geidžiau, tu pati vien suprasti gali,
Nes per amžius plačių nenutildai bangų!

Arba absoliuti jūroje nuskendusiojo ramybė, arba gaiviališkas bangavimas, galia ir paslaptys — bet tik ne taip gyventi, kaip verčia žmogaus prigimtis ir jo socialinės atsakomybės! Jūros neramumas (ir jos užtikrintas tylėjimas) ją paverčia vienintelių emociškai patikimu vyriškojo *aš* draugu.

Betgi trokštu sau marių prie šono arčiau.

Trokštu draugo arčiau: juo tikėti galiu;
Jis, kaip audrą, nujaus mano sielos skausmus;
Paslapties neišduos savo veidu tamsiu
Ir per amžius paliks, kaip ir aš, neramus.

Jei jūra yra tas draugas, tai, kas pasakoma apie jūrą, nepasakoma apie žmoniją: žmonės nenujaučia žmogaus neramumo paslapties — to, kas žodžiais neišreiškiama — ir, jeigu ją suprastų, tą paslaptį išplepėtų, biografijose iškraipytų. Todėl „per amžius" tenka likti neramiu *šalia* žmonijos, nepasitikint žmogaus solidarumu žmogui, vien neramios gamtos artumoje.

Kokia skirtinga konservatyvaus poeto dvasinė būklė nuo tuometinės tautinio atgimimo fazės kairiojo sparno atstovo

Jono Šliūpo, savo būsimai žmonai dešimtmečiu anksčiau, 1885 m. iš Amerikos rašiusio: „Mus riša meilė, ir labai labai skaisti meilė, priegtam esame valni ir lygūs! . . . . linksmia akimi ir tyra sąžine. . . . Tavasis amžinai (jei amžinas būtų manasis būvis)".*(8)* Realistas Maironis, utopininkas Šliūpas.

„Kariavimas" — šiame laikotarpyje suaktualėjusi istorinė veikla — išimtinai vyrų privilegija.

Vyrai lietuviai, auštančią dieną
Mūsų nors *sūnūs* visgi išvys!
. . . . . .
Ginkim, ką mūsų *proseniai* gynė!
Žadinkim *brolius* meile drąsia!

Apie moteris, dukteris, proseneles ir seseris — nė žodžio.

Taip bent lyrikoje, intymiausiame patirties atskleidime. Maironio 1895-1907 m. rašytoje poemoje *Jaunoji Lietuva* veikia energinga tautinio sąjūdžio dalyvė, garsi muzikė Jadvyga Goštautaitė. Bet ji aristokratiškos kilmės, ne iš kaimo, kaip lyriškosios „sesutės" ir „karalienės gražios". Ir net ir ji į tautinę veiklą ateina ne savo pačios impulsais, kaip jos amžiaus vyriškieji *Jaunosios Lietuvos* veikėjai, bet per meilę Juozui Rainiui. Dar ničnieko nežinodama, ko Rainys siekia, ji iš pirmo susitikimo žino:

Jo alpstančią širdį ji žadint mokėtų. . .
Kaip angelas sargas, karštai jį mylėtų,
Jo siekiams aukštiems atsidavus visa!

Maironio supratimu, moters veikla — erotinė sublimacija vyro „siekių aukštų" tarnyboje. Ji ne pavojinga kova, bet ramus kultūros darbas ir jo globojimas. O kaimo moterys nė prie to nepriaugusios (nors tuo metu jau daug jų buvo dalyvavusios rizikingoje nelegalios literatūros kontrabandoje).*(9)*

Moters išbraukimą iš kovojančios tautos Maironio bendramintis Aleksandras Dambrauskas-Jakštas patvirtina

pirmojo Lietuvos moterų suvažiavimo 1907 m. proga pareikšdamas: *„kova, kovojimas,* tai vyrų, o ne moterų pašaukimas".*(10)* Lyg prieš šią tradiciją polemizuodama, septyniolikmetė Salomėja Nėris, tuomet dar karšta Maironio ir Jakšto bendramintė, 1921 m. įrašys dienoraštin: „Daugiausia ateina galvon romanuose išskaityti atsitikimai. . . kova. . . kova. . . baisi gyvenimo kova. . ."*(11)* Maironis ir Jakštas buvo uždraugę Nijolę Sadūnaitę, duris jai atvėrė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, t.y. „bedievės".

Vyriškajam Maironio *aš,* šalia gamtos, dar reikia transcendencijos („Aukščiausiasis") ir istorijos („seneliai iš kapų milžinų"). Moteriškajam *aš* egzistuoja vien į žmogaus jautrumą atliepiantis natūraliosios augmenijos pasaulis. Apskritai moteriškajam *aš,* dar neištrūkusiam iš folkloro skraistės, natūraliosios būties pakanka, ji gali joje „gražiai karaliauti"; vyriškajam *aš* gyvenimo pasaulyje tokiame, koks jis yra, radikaliai neužtenka, jis lieka jame kalinys.

Liaudies dainose ir vyrai, ir moterys priklausė tam pačiam harmonizuotam universui, kuriame dabar lieka tik moterys. Vyrus iš jo ištraukti pradėjo krikščioniškoji religija, užbaigė aukštasis mokslas ir romantiškoji literatūra, kurie XIX a. pabaigoje kaimo moterų dar nėra pasiekę. Moterys tad ribotų horizontų „karalienės gražios" dėl jų sociologinio pavėlavimo. Bet net ir šiuo metu maironiškoji moteris — ne autoportretas, o vyro vaizduotės tapinys. Vaizduotės, kuriai jos evoliucijoje prireikė griežčiau atskirti savo pačios vyriškuosius ir moteriškuosius pradus, atribojant sustiprėjusį „vyrišką" nerimą nuo tebeviliojančio „moteriško" buvimo namie. XIX amžiaus moteris — *neįprastai* prijaukinta.

Maironis atsako klausimą, kuris Donelaičiui dar negalėjo kilti: Kas traukia vyrus ir moteris į vienas kitą? Tarpusavis ilgesys to, ką galima surasti tik skirtingoje sieloje. Pačia bendriausia prasme tai ir Žemaitės atsakymas. Jei šiuo klausimu sutinka ir konservatyvus vyras, ir radikali moteris, tai

turbūt galima laikyti šio laikotarpio lietuvių inteligentijai bendru psichologinės plotmės atidengimu.

Ši plotmė — dar neišnagrinėtas elementas tautinio atgimimo istorijoje. Svarbiausia šioje plotmėje — sukilimas prieš autoritetus, autonomiška asmeninės savitvardos organizacija, tautos aktyvavimas. Bet, šalia bendros veiklos, rūpi ir santykis tarp emociškai diferenciuotų, ne visada tarpusavyje susiprantančių individų.

Vyrų ir moterų nesusipratimus šimtmečio pabaigos negausiose tautinio atgimimo inteligentų šeimose užregistruoja J. Šliūpo 1885 m. laiškas būsimai žmonai:*(12)*

. . . . sakai, kad aš ant sykio norjs du darbus daryti: ir namelius įsitaisyti, ir tėvynei tarnauti, o prie to aš tave užmiršęs, parėjus kovai iš priežasties tėvyniškųjų reikalų. Kovą turėjau aštrią ir ilgą, o kova ėjo už gyvastį ar myrį, bet daugiaus dvasišką, nekad kūnišką, ir nuo tos kovos aš negalėjau atsilenkti, o tai užtai neigi bandžiau. Kovojau. . . . Šiandien aš stoviu dvasiškame pilname gyvastyje, su atviru prieš visą svietą veidu. . . .

Šiandien jau mano mylimoji Liudytė man rašo, kad „blogai atsitiko, kad tu su manimi susirišai, tau dabar nieks nerūpėtų. . . o tau, kaip man regisi, yra sunku su manimi. Tu esi jaunas, kur tau būtų namie sėdėti ir meilauti moterį, kuri nemėgia tų kovų. Jau iš viso matytis, kad tave mažai naminis židinėlis apeina". Kaip gali mane neteisingiaus skriausti? . . . .

Jog aš neprisilaikau bažnyčios katalikų įsakymų, tai jau tu, Liudyte mieloji, tari, jog aš nešėnavoju nei tavęs, nei savo žodžio, nei savo jausmų. O bet trumpai tau pasakau, kad moters ir atsiplėšusios vaikščiotų, aš jų vienok nereikalaučiau, kadangi mano dvasė turi daug didesnę galybę ant manęs, nekad mano jausmai. . . .

Skaudžiai šneki man apie tai, kad aš, turi būti, tavo gromatų neperskaitau, jeigu taip tolyn ir tolyn brindąs į kovą. . . . Kad į tave rašau gromatas, aš mėgiu aprašyti savo artimiausias mįslis, perleistus rūpesčius, o tu, tokias mano gromatas skaitydama, o mažiaus rasdama apie mano jausmus tavęspi, nepasiklausei, ar aš daug laiko turėjau, rašydamas tą ar kitą raštą, į kurį norėjau tau

sudėti visą pas mus plaukiantį gyvenimą, mažiaus beveik pasirūpindamas apie save.

XIX a. pabaigos vyras visuomeniškas ir racionaliai save kontroliuojąs, moteris privati, jausminė. Bažnytinė religija jai labiau negu vyrui atrodo reikalinga elgesio kontrolei. Tai nebūtinai turi reikšti, kad moterys stipriau už vyrus krikščioniškosios tradicijos paveiktos. Gali būti kaip tik atvirkščiai: kas giliau religijos suformuotas, mažiau reikalingas bažnytinių institucijų kontrolės, nes gali pats save kontroliuoti. Tai galėtų galioti Šliūpui, kuris vaikystėje vaikščiojęs kaip vienuolis persijuosęs ašutine juosta, sapnuose kalbėjęsis su Mergele Marija.

Šliūpienė sutinka su Maironiu, kad moterys nekovingos. Bet ne taip, kaip Maironis, jos radikalus vyras *skatina* moteris dalyvauti tautinėje ir socialinėje kovoje — ir, bent Amerikoje, gana sėkmingai (p. 463). Lietuvoje moterys labiau inertiškos. Vincas Kudirka 1897-8 m. XIX amžiaus gamybos žmonas vaizduoja kaip vieną iš pagrindinių jėgų, šalia caro policininkų, traukiančių vyrus iš tautinio darbo.*(13)*

> Kitam kirvį kur į palėpę užkiša žmona ir taip pamyluoja savo vyrą, kad tas jau nė nepasigenda kirvio. . . . dirbo, dirbo — tuojau metė ir dingo, tarytum už pačios ištekėjęs, arba didesnę algą gavęs. . . . Tiesa, iki šiol merginos, imančios lietuvius, laikosi kitokio katekizmo: ar pasižadi sulaužyti pažadus, duotus Lietuvai, ir atsisakyti tautiečio pareigų?

Maironio „karalienė graži" ne taip jau skirtinga nuo Kudirkos siaurai privačios „naminio židinėlio" kurstytojos. Abi savo tradiciniu ribotumu skiriasi nuo iš tradicijų gniaužto *anksčiau pradėjusio* veržtis vyro.

Nors ir sutikdami, kad vyrai ir moterys psichologiškai skirtingi, Žemaitė ir Maironis atidengia juose skirtingus skirtumus. Radikalios moters suvokti moteris ir vyras neturi beveik nieko bendra su konservatyvaus vyro suvoktais

moterimi ir vyru. Laikotarpis ne tik ideologiškai, bet ir psichologiškai pasidalinęs į priešingas sroves.

Bendradarbiavimo alternatyvos

Šliūpo formuota vyro ir moters santykio kaip „valnų" [laisvų] ir „lygių" meilės ir bendro darbo samprata toliau vystoma Jono Biliūno „Laimės žibury" ir Mikalojaus Konstantino Čiurlionio 1908 m. laiške būsimai žmonai:*(14)*

> Aš ne kartą matau mus namie šviesiame dideliame kambaryje bedirbančius: Zosė prie stalo rašo kažką stebuklingą, net raudonis nuplieskia Mylimą Stebuklingą Veidą, o aš baisiai užimtas sonata, kuri turi būti geriausia iš visų ligi tol buvusių, ir tartum nekreipiame vienas į kitą dėmesio, bet kraujas mūsų teka vienu tvinksniu ir mūsų minties sparnai susiliečia užburtų Fantazijos ir Įkvėpimo Kraštų beribės erdvės skrydžiuose. . . .

Šioje radikalioje programoje — jai, bent savo jaunystėje, artima ir Šatrijos Ragana*(15)* — ir moteris, ir vyras yra kovotojai. Jų bendradarbiavimas reikalingas kaip Donelaičio būrams. Tačiau aniems, XVIII amžiaus kaime, jų funkcijos buvo tradicijos paskirtos ir visiems vienos lyties asmenims vienodos. Kairiojoje XIX a. pabaigos — XX a. pradžios inteligentijoje, nuo Šliūpo iki Biliūno, moterys ir vyrai laisvai apsisprendžia siekti to paties kolektyvinio tikslo. Čiurlioniškojoje XX a. pradžios aplinkoje kiekvienas individas — vyras ar moteris — atranda, kam ji ar jis geriausiai tinka ir dirba *savo paties,* savo talentą ir polėkius atitinkantį darbą. Bendradarbiauja jie kaip lygūs, tačiau dabar jau ir turtinga vaizduote persunktos tarpusavės emocijos susieti. (Kokia dar „beraštė" buvo Šliūpo emocija!) Tai, aišku, ne liaudies gyvenimo interpretacijos kaip tuo pačiu metu rašytoje Vienuolio „Paskenduolėje", bet idealai inteligentams.

Šalia šios socialiai gana tiksliai apibrėžtos programos, XX amžiaus pradžioje matyti dar bent dvi kitos. Vienoje moteris yra vyro moralinė vadovė ir skatintoja. Ši tradicija kilo XVII a.

pabaigos Anglijoje, kur moteris pradėta vaizduoti moraliai stipresnėmis už vyrus.*(16)* Į Lietuvą ji pirmiausia atėjo per lenkų romantizmą, neretai vaizdavusį senovės Lietuvos moteris ištikimybės savo kraštui ir bekompromisinės kovos modeliais (Adomo Mickevičiaus Gražina, Živilė; vėliau 1831 m. sukilimo dalyvė Emilija Platerytė). Lietuvių kalba pirmąja tokia moterim gal laikytina Vinco Kudirkos Valerija („Tėvynė / Žiūri į tave, kelkis — tu jai reikalingas").

Šalia Valerijos Kraševskienės reikia prisiminti ir kitą to paties laikotarpio, bet gal komplikuotesnės formacijos moterį — Mariją Pečkauskaitę - Šatrijos Raganą, kuri savo ankstyvesniuose laiškuose iš sau artimiausių vyrų — tramdydama jų jausmus jai (ir gal savo pačios jausmus) — reikalauja ne sekti jos principais, bet būti be jokių kompromisų ištikimiems saviesiems. Gindama savo pačios religinį tikėjimą, ji nebando kitus į jį atversti ar net tame tikėjime sušlubavusius jame „sustiprinti" (ypatingai reta šiame laikotarpyje laikysena). Priešingai: kur įprastinio tikėjimo nebėra, ji *reikalauja* atsisakyti ir jo išorinių formų, visų pirma — nepretenduoti. (Šitokiu nesavanaudišku kategoriškumu ji primena savo bendralaikį vokiečių sociologą Max Weber.) Taip Povilui Višinskiui 1901 m. ji pataria verčiau nelankyti bažnyčios; Pranui Augustaičiui 1909 m. mesti kunigystę.*(17)* Vėliau, jau nepriklausomoje Lietuvoje parašytoje „Mėlynojoj mergelėj" prieis išvados: moteris turi būti mirusi, kad taptų vyrui moraliniu vadovu.*(17a)* (Gal toks mirties reikalingumas — per griežto emocijos suveržimo pasekmė. Bet gal ir realistinė įžvalga į tuometinių vyrų charakterį.)

Ryžtingiausiai moters kaip moralinio vadovo vėliavą — net patrimituodamas — kelia Vydūnas.*(18)* Jau 1902 m. parašytoje „Romuvoje" moteris — apsisprendusi, savimi pasitikinti moralinė individualistė: „Kitų neatsiklausiu, / kas šventa. Garbinu, kas šventa man". Kitoje dramoje Daiva savo „berneliui", norinčiam tik ją mylėti: „Eikš tad! Ir stokis pasiryžęs! / Žiūrėki į tautos kelionę! / . . . . Būt prie manęs, tai

ne tiktai / pajausti ramybę, būti sau laimingu. / Yra tai ir uždavinys". Ir pagaliau:

> Vyrams griaujant senąjį amžių, mums, mergaitėms, reikia kurti naująjį. Vyrai žudydami pagaliau pasibiaurės savo nežmoniškumu. Tuo tarpu mes auginsime gyvybę ir malonumą. Tautos atsigauna tiktai iš moterų, iš jų širdies tyrumo.*(18)*

Vydūno Grožvydos, Daivos, Magdės — Mažvydo „burtininkės", Donelaičio „žyniavimo bobiško" moralizuotos, etiškai nepriklausomos (deja, literatūriškai ne tiek įtikimos) transpozicijos. Ar atsitiktinumas, kad visos šios stiprios, veiksmingos moterys kilo protestantiškųjų Prūsijos lietuvių vaizduotėje?*(19)*

Moters kaip moralinio modelio antagonistas — seksualiai agresyvus vyras. Vydūnas jį, 1909 ir 1922 metais, pirmasis ryškiu pavidalu įveda lietuvių dramon.

> Nors kažin kaip pabėgti man bandytai,
> .....
> Betgi dabar greit mano glėbyje drebėsi,
> ir kraujas tavo atsitrenks į mano,
> kaip bangos į uolas putodamos.
> Ir aš rykausiu ir pasotinsiu
> tą troškulį, kurs žudo amžinai,
> o tik žmogaus negali nužudyti.
> Dabar, mergel, patirsi amžinybę,
> kuriai esi žadėta gimdama,
> tą amžinybę, kurioje gyvena
> pasaulis: mano geismo amžinybę!
> .....
> O ta skaistybė veikiai bus gašlums!
> Iš šito miško jos nebeišneši.
> .....
> O mergos, pamatytos nuogos,
> praryjamos iškart kaip uogos!

Seksualinį plėšrumą Vydūnas vaizduoja aplinkoje, kurioje jėga įvedamas naujas tikėjimas. Nebetikima senais dievais, bet

nejaučiama prieraišumo ir naujiesiems. Moraliniuose griuvėsiuose vyras prieina išvados: „Patsai aš dievas! Mano tu dabar! . . . . Man šventa, ko geidžiu ir ką galiu!"*(20)* Ir kitais atvejais, kada vyras seksualiai agresyvus, nurodomos specifinės socialinės aplinkybės: klasių nelygybė baudžiavinėje visuomenėje, leidžianti dvarininkui eksploatuoti savo žmogiškąją nuosavybę; karas ir jo atpalaiduota kareiviška laikysena užkariauto krašto moterų atžvilgiu. Vydūnui seksualinis plėšrumas nekyla iš vyrų prigimties, bet iš natūralų elgesį deformuojančių socialinių aplinkybių. Seksualiai plėšraus vyro literatūrinė karjera toliau tęsis tik po Antrojo pasaulinio karo (Antanas Škėma, Jurgis Jankus, vėliau sovietinėje Lietuvoje).

Jei Vydūnui moteris turėjo būti moraline vadove nelabai patikimo charakterio vyrui, tai katalikiškajame tautinio atgimimo sparne moterys palieka asketiškų vyrų vadovavimo reikalingos. Ir ne tiktai reikalingos vadovavimo, bet ir joms vadovaujančius vyrus keistai išeikvojančios. Būsimojo arkivyskupo Jurgio Matulaičio 1911 ir 1913 m. *Užrašai:(21)*

> Ypač reikia saugotis, kad nepaskęstume visokiose moterų kongregacijose, brolijose ir t.t., apsiimdami joms nuolat vadovauti. Tasai vadovavimas taip visą žmogaus laiką paima ir taip jo protą apsunkina, kad jis jau beveik jokio kito darbo nusitverti negali. . . . Daugių daugiausia galėtume sutikti atlaikyti moterims rekolekcijas arba būti nepaprastu nuodėmklausiu, bt ir tai su žinia vyresniųjų, veizint, kad tie darbai mus neatitrauktų nuo sunkesnių darbų ir uždavinių. Už tai turėtume kiek galėdami, stengtis visuomet tarnauti vyriškai jaunuomenei, ar tai sodžių ar tai miestų, ypač tai, kuri augštesnėse mokyklose lavinasi. Taip pat reikia noriai apsiimti tarnauti vyrams, ypač inteligentams, jų kuopoms ir draugijoms.
>
> Ir man nelabai patinka, kad kun. Juozas taip paskendo darbuose visokiose moterėlių įstaigose. Nors ir ten naudingas darbas, bet dar naudingiau darbuotis tarp vyrų, — jie labiau reikalauja kunigų pagelbos. . . . tik kartkartėmis, kai yra koks svarbesnis reikalas, patarnauti moterėlėms. Galima joms atlaikyti

rekolekcijas, kokius keturis kartus per metus išklausyti išpažinties, tai ir gana. . .

Šioje perspektyvoje vyrai svarūs, produktyvūs, nuo jų priklauso ateitis, moterys sumažintos į aplinkui šmižinėjančias „moterėles".*(22)* Su jomis dirbti ir *per lengva,* per menki jų dvasiniai poreikiai, ir per daug *jėgas išsemia,* nes jos tiek reikalauja dėmesio, išsiurbdamos kaip vampyrai kunigų jėgas, kad jie jau niekam rimtesniam nebetinka. Tai, ko moterims iš tikrųjų reikia, labai nedaug: pagal Matulaičio bendralaikį prancūzų sociologą Emile Durkheim: „Su šiek tiek pamaldumo ir keletu gyvuliukų, kuriais ji galėtų rūpintis, senos netekėjusios moters gyvenimas yra pilnas. . . . Ji turi mažai [socialinių] poreikių ir lengvai juos patenkina".*(23)* Anot Matulaičio, „tai ir gana. . . ." Bet jei joms mažiau reikia, tai kodėl jos iš savo vadų reikalauja daugiau negu vyrai?

Beveik tuo pačiu metu, 1908 m. tą pačią kaip Matulaitis moterį aprašo žymiausia katalikų rašytoja Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Kviečiama vadovauti kunigo Motiejaus Gustaičio organizuojamai Marijampolės mergaičių progimnazijai, ji rašo:*(24)*

> Ir noriu, ir bi[jau]. Jei jie tenai trauks visokias davatkas — tai ačiū labai. Aš formų visokių nekenčiu ir paviršutinio dievotumo taipogi. . . .Esu giliai tikinti, bet baisi man ta forma, užmušanti dvasią, baisi ta davatkystė visa.

Matulaičio „moterėlės", Šatrijos Raganos „davatkos" — tiesioginė priešingybė Mažvydo burtininkei. Pusketvirto šimtmečio pastangos moteris suvaldyti atnešė savo vaisių. Jos *per daug* ideologiškai suvaldytos ir todėl tapusios varginančiai priklausančios, bedvasės, neįdomios. Ir tai ne „iš šalies" žiūrintiems kritikams, bet „iš vidaus" jas pažįstantiems.

Matulaičio moterys — tos pačios, nors gal amžiumi vyresnės, kurias apdainavo Maironis. Jauna moteris, poeto kunigo akimis, „karalienė graži" *savo darželyje.* Vyresnė, kunigo organizatoriaus akimis, *visuomeninėje veikloje* — ne

aukščiausios rūšies organizacinio darbo žaliava. Kas moteryje matoma, priklauso, ar ji įtalpinama į privataus gyvenimo, ar į visuomenės veiklos sferą; ir ar ją mato poetas, ar bažnytinis funkcionierius.

Pagrindinė laikotarpio problematika kyla visuomenės konstrukcijos plotmėje. Kokią kurti visuomenę, jau ne vien autoriui, bet ir visiems išeinant iš tradicinės kaimo kultūros į miestišką civilizaciją? Ar moterys ir vyrai lygūs ir laisvi tos civilizacijos kūrėjai, ar moteris reikalinga kaip moralinis modelis, ar vyras turi palikti tradiciniu moters dvasios vadovu?

Formuojamos alternatyvos. Vydūniškoji palieka nuo bendrojo gyvenimo srauto atitrūkusia, stilistiškai abstraktoka simbolika. Matulaitis pats pajunta tradicinio dvasinio vadovavimo moterims nepatenkinančius rezultatus. Ar ateitis priklausys čiurlioniškajai vizijai?

Viešojo gyvenimo arenoje liko įsitvirtinusi maironiškoji-matulaitiškoji diminutyvios moters samprata. Vasario 16 aktui pasirašyti dar neprireikė nei vienos moters. Lūžių laikotarpiais scenoje švaistosi vyrai. Moterys — choruose.

Kova dėl sielos struktūros

Nepriklausomoje Lietuvoje Maironio „sesutė", Matulaičio „moterėlė" išsineria Salomėja Nėrim, atrasdama savyje tai, kas Maironiui atrodė išskirtina vyro savybė — neribotumą.*(25)* Nuo: „Brangiausias sielos turtas — laisvė! . . Oi, baisu jos netekti! . . pančiuose vergauti. . ." iki: „Be bažnyčios, be altorių, / Be sumainymo žiedų. . . Pabučiavimas tavo — pavogta kibirkštis".

> Ak, ta begalinė aistra gyventi, gyventi laisvai kaip žmogus erelis! Toji aistra liepsnoja lyg didžiulis laužas, kurio šviesoj visi šešėliai ir visa aplinkuma paskęsta lyg skardus karo trimitas, kurio garsuos visi pasaulio garsai pranyksta lyg vėjas, kuris į erdvias padanges iškelia, taip ji mane stumia į gyvenimą, į tą didį, platų, laisvą gyvenimą, tąjį laisvąjį kūrėjo pasaulį. Jei koki pasaulio siūlai taisyklėmis vadinami, norėtų varžyti laisvę — sutraukyti juos kaip

niekingus voratinklius! Kas gali varžyti laisvę, kai žmogus savyje esi laisvas, kai išdidus savęs valdytojas palieki?!

Tai drąsiau negu Putinas *Altorių šešėly*. Bet moters neribotumas — ne taip, kaip Maironio, net ne kaip Putino — tegali būti neribotumas dviese: „Be jo man neišskristi į žvaigždynus". Pasikartoja Abelardo-Heloizos santykio motyvai:

. . . . aš „nusidėjėlė'. . . . drąsiai ir be baimės mokėsiu numirti už tai, kas man čia, žemėj, buvo šventa. . . . Aš galiu išsižadėti savo aistros ir būti gryna kaip šaltas vandens lašas, aš viską galiu, ką tik man įsakysi, bet negaliu, negaliu, negaliu gyventi be meilės! . . . . rytą pirmutinės mano mintys apie Tave, pirmoji mano malda Tau. . . O Dieve, atleisk man, kad aš ne vien Tau meldžiausi! . . . . Bet Tu pasakei, kad aš galiu Tave pražudyti, o aš to nenoriu, nenoriu, nenoriu. . .

„Laisvo gyvenimo" vizija, neįgijusi intelektualinės substancijos, apsiriboja erotinio spontaniškumo egzaltacija. Nuo 1913 m. Igno Šeiniaus *Kuprelio* Gundės Lietuvoje jau yra erotinių moterų, bet dar negalima būti nei Simone de Beauvoir, nei Hannah Arendt. Todėl gyvenančių „laisvai kaip žmogus erelis" ryšys tegali būti momento švystelėjimas, jaunystės pasaka. Vyras neatlaiko „išdidaus savęs valdytojo" — o gal „maldų Tau" — reikalavimų. (Tolima atošvaistė folklorinio berno, naktį laumės, kurią jis tikėjosi suvedžioti, nujodomo iki mirties.) Moteriai pritrūksta „geležies sieloje", „vėsaus proporcijų jausmo".

Vyras šioje moters interpretacijoje per anksti atsisako spontaniškos emocijos, nustoja būti „maištingu demonu" (gal jis tą demoną tik vaidino), kad galėtų praktiškai veikti „namuose" — t.y. visuomenėje ar šeimoje,*(25a)* tvarkyti pasaulį, ir nė trisdešimt trejų nesulaukęs jau yra „senas, patenkintas".

Ar žinai, kad sakalas. . . . Tas sakalas, su kuriuo pasiekdavom aukščiausių kalnų viršūnes, su kuriuo perskrisdavom plačiausius

ežerus ir mėlyniausias jūras — kad jis, mano sakalas, mano audringas maištingasis demonas, pasidarė jaukus naminis paukštis. Su juo jau nebepakilti daugiau į bežmoniškas aukštybes.

Moteris *lieka* emociškai audringa, egzaltuota, vyras „racionaliai" *prisijaukina.(26)* Nėris savo dienoraštyje apie Eretą (neatrodo, kad laiškuose jam būtų taip rašiusi):

Mane dar šaukia neperskristos bedugnės, neperplauktos jūros, nepasiekti kalnai. . . Tu senai sparnų nebepakeli. Juos apkarpė tau, sutvarkė, apsaugojo tave, kad negalėtum pakilti ten, kur pavojai, kur pavojus gali būti tavo filisteriškai ramybei. . . .

Mano širdis — sakalo širdis ir ji niekados nepapras būti pririštas šuva. Ir tu buvai sakalas. . . Bet dabar jau tu nebe padangių laisvūnas, o jaukus naminis paukštis. . . .

Tu esi sistematiškas ir visame racionalus. . . . Tu esi tvarkingas ir neklaidžioji šuntakiais. . . . Tu suskirstei savo sielą į daug dalių. . . . Tu pasvėrei savo sielą atatinkamomis dalimis kaip rūpestingas įgudęs komersantas, kad joks trupinys, jokia dalelė nežūtų.

Savo nepriklausomumo ir kūrybos aspiracijose ankstyvoji Nėris dažniausiai identifikuojasi su vyriškais modeliais — ereliu, sakalu, Beethovenu. Vienintelis moteriškas šiam tikslui tinkąs modelis Nėriai buvo ragana, bet — ne taip, kaip vyriškieji modeliai — ji buvo ir bausmės nujautimo evokacija: „Sudeginkit mane kaip raganą". Moteriškų modelių stoka (arba jų pavojingumas) XX amžiaus norinčioje nepriklausoma būti moteryje gali sukelti abejonių, kaltės ir depresijos jausmų, kurių Mažvydo burtininkė nebūtų net sapnavusi.

Raganos įvaizdis tokią kaip Nėriai gyvybinę reikšmę įgijo tik nepriklausomojo Lietuvoje. Šatrijos Raganai, kuriai jos slapyvardį 1895 m. pasiūlė Povilas Višinskis, tai, atrodo, buvo labiau atsitiktinis, giliau nemotyvuotas dalykas.*(27)* Gal šis skirtumas liudija to, ką ragana simbolizuoja — moters nepriklausomumo galią ir gelminį pavojų — suaktualėjimą. Plg. dar „raganavimo" reikšmingumą Liūnės Sutemos išeivijos poezijoje.

Šliūpui XIX a. pabaigoje, neturint savos valstybės, visuomeninė veikla buvo laisvės sfera. Į ją veržiamasis vyras savo žmonai pakartotinai rašo: „aš nieko nesibijau. . . . aš nieko nesibaidau. . . ." Salomėjai Nėriai nepriklausomoje Lietuvoje „racionalus" dalyvavimas savoje, jau pradedančioje susitupėti visuomenėje atsiskleidžia konformizmo pinklėmis. Jose vadovaujantis vyras — Šliūpo vaidmens, priešingoje ideologinėje formuotėje, paveldėtojas — baidosi „pavojų" „filisteriškai ramybei". O moteris, kuri anksčiau „nemėgia tų kovų", dabar „niekados nepapras būti pririštas šuva". Racionalumas, kuris Šliūpui švietė laisvinančiu kelrodžiu, Nėriai pavirsta natūralaus žmogiškojo entuziazmo prijaukinimo filtru. Bet kaip anksčiau „burtininkė" atsisakė paklusti galingajai krikščionybei, taip dabar „ragana" nepanūsta domestikuotis. Tokia tautinio atgimimo suburžuazėjimo trajektorija, toks „tylios, nedrąsios" moters pasipriešinimo gimimas.

Nėris nėra programatiškai akla, nerezervuoja racionalumo vien vyrams ir gali savo santykį su drauge aprašyti kategorijomis, analogiškomis vyro-moters santykiui:

> Ji buvo visai į mane nepanaši. Drąsi, atkakli, teisybę į akis rėžianti. . . . Aš — tyli, nedrąsi, bijanti šešėlių. Sakalas ir balandis. . . .
>
> Tu — protas. Aš — jausmas. Jausmas yra aklas. Jausmas kaip vėjas nesuvaldomas, be atodairio siaučiantis. Mano aistrų vulkanus ne kartą kaip stebuklų lazdele savo gydančiu žodžiu ramindavai.

Skirtumas tarp moteriško ir vyriško racionalumo tas, kad moteriškas protas santykyje ramina, vyriškas — santykį išardo. Moterų draugystė neišlieka, draugė kažkur išemigruoja. Moters racionalumas — minorinė tema Nėries dienoraštyje. Bet galimybė paliekama. Emigracijoje.

Jei S. Nėries raštai įgalina hipotezę apie šio laikotarpio vyrų ir moterų racionalumo skirtumus, tai jos tekstų palyginimas su irgi 1904 m. gimusio Jono Aisčio (tuomet

Kossu-Aleksandriškio) poezija leidžia užčiuopti erotinio jausmo reiškimo metodikos variantus. Nėries emocija tiesioginė, pirmykštė, kaip ugniakalnis užverčianti jos objektą. Aisčio emocija subtilesnė, graudesnė, su vidinio rezervo ar ironijos elementais, pristatanti save kaip iliuziją net ir tada (o gal ypač), kai ji tikra.

Klajojau mintimis tuo meilės sentakiu,
Turėjau galios tarti „tapk!" ir — tapo.

Deja, nebuvo vakaro, nei antakių. . .
Tas vakaras netikras — mano sukurtinis,

Tave mylėsiu, lauksiu, tartum saulės patekant,
Tau seksiu sielvartą, kaip rudenį ir vėją. . .
Tu patikėk manim, manimi niekas netiki. . .

Kvailut, aš tik pasijuokiau, o tu ir patikėjai.*(28)*

Asmeniškiausią emociją reikšdamas, Aistis vengia emociškai dominuoti. Psichologams toliau nagrinėti, kiek tai būdinga šio laikotarpio lietuviams vyrams ir moterims apskritai.

Emocijos-racionalumo problema, matyt, buvo tapusi svarbi nepriklausomoje Lietuvoje (ar bent katalikiškuose jos sluoksniuose, kuriems tuo metu abu čia nagrinėjami autoriai priklausė), jei ir jautri poetė Salomėja Nėris, ir sausas filosofas Stasys Šalkauskis — visais atžvilgiais skirtingi žmonės — maždaug tuo pačiu metu (cituojami žodžiai jų rašyti 1927-1929 m.) tą klausimą svarsto. Šalkauskis prieina išvados:*(29)*

Giliausias moterų nelaisvės ir įvairaus pavergimo šaltinis yra tasai faktas, kad *didžioji moterų dauguma* neįgauna niekados tikro savo vertės pajautimo, neapsisprendžia laisvai bei sąmoningai ir *nesugeba nuosekliai vadovautis savo gyvenime bei veikime racionaliais motyvais*. . . . Nesupratimas reikalo racionaliai apvaldyti emocionalinį savo pobūdį, kuris, atpalaiduotas nuo sąvaržų, reiškiasi paprastai smalsumu, plepumu, pavydumu, nepagrįstomis simpatijomis ir antipatijomis, nepateisintomis

užgaidomis ir neprotingais įpročiais, esti priežastimi tos neracionalios gyvenimo linijos, kuri nesuderinama su savo vertės pajautimu ir laisvu apsisprendimu racionaliais motyvais, ir kuri *taip dažnai padaro iš moters gyvenimo aklų nuotykių ir nenuoseklių žygių samplaką* (neigiamoji emocionalumo pakraipa).

Šis pasisakymas įdomus ne tik vyraujančio katalikų filosofo nepasitikėjimo Lietuvos moterimis atskleidimu (visai kitais motyvais negu Matulaičio *Užrašuose,* nes katalikės moterys dabar jau lyžtelėjusios miestiškos civilizacijos), bet ir jo pedagogikai pagrindine jausmo ir racionalumo santykio samprata: emocija yra tam, kad būtų racionalumo „sąvaržomis" suvaldyta. Tik vadovaujantis „racionaliais motyvais" atsiveria „teigiamoji emocionalumo pakraipa: jautri intuicija ir entuziastiška širdis".

Niekada lietuvių sąmoningumo istorijoje nebuvo tiek bijoma spontaniškos emocijos — nes niekada ji tiek drąsiai nebuvo spontaniška.*(30)* Atrodo, kad pro Šalkauskio pastangas emociją „suveržti" protu kalba ir jo reakcija į moterų (kurias jis sutapatina su emociniu žmogaus pradu) išsilaisvinimo sąjūdį. Toje pačioje gairių moterų klausimu programoje Šalkauskis toliau kalba, kad „kraštutinių ir nekrikštų [gal nekritiškų? — jei taip, tai spaudos klaida pati pakankamai reikšminga] emancipančių nusistatymas suniveliuoti moteris su vyrais" — t.y. lygių teisių siekimas — nesutinkąs su „moteriškos vertės pajautimu", esąs netikslingas, neteisingas ir kenksmingas. Vienas iš ateitininkų tikslų turįs būti „mažinti moterų ambiciją".

Abu autoriai sutaria susiedami vyrą su „racionalumu", moterį su „emocionalumu". Bet jie užima priešingas pozicijas vertindami šias, jų nuomone, empirines realijas. Emociškai sukilusiai moteriai vyrų racionalumas veda į savęs išdavystę. (Pirmą kartą moteris realiai kritikuoja „vyrų kultūrą".) Moterų sukilimo išgąsdintam vyrui moteriškas emocionalumas — savo gyvenimo nužeminimas į „aklų nuotykių ir nenuoseklių žygių samplaką". (Ne paskutinį kartą taip kategoriškai

nuvertinama „moterų kultūra".) Šalkauskio nuomone, reikia apriboti moterų emocionalumą, bet ne vyrų racionalumą. Surašęs gaires „moterų klausimui spręsti", jis negalvoja, kad praverstų pleptelti ir „vyrų klausimu".*(31)* Moterys tampa klausimu. Vyrai nuo seno (tokia jau jų kūno laikysena) daugiau panašūs į atsakymą.

Moteriai vyras jo (neseniai pasigaminto) racionalumo sugadintas, vyrui moteris jos (nutradicinto) emocionalumo sugadinta. Jų santykis — *sugadintųjų nekomunikacija,* pakeičianti Žemaitės ir Maironio skirtingųjų patrauklumą. Aiškus žingsnis civilizacijos pažangos linkme. Didesnės galimybės salonui ir žurnalams.

Nėris turėjo nedaug šalininkių moterų tarpe. 1935 m.: „Nuo pat savo viešo pasirodymo pradžios turiu aistringų garbintojų vis iš vyrų, o moterys? Yra ir jų viena kita, bet jos tyli. . . . Šis reiškinys reikalinga psichologiškai aiškinti". Vyras, kurį ji vaizdavosi jo racionalumo sužalotu, liko minių priešaky. Jos klystantis gyvenimas išsisunkė keliais neužmirštamais eilėraščiais, jo neklaidingumas — tūkstančiais jau nublukusios publicistikos puslapių.

Jei mūsų teksto pradžioje galingo burtininko vaidmuo buvo vyro autoriaus atiduotas moteriai, bevardei kaimietei, dabar naminio paukščio — vištos — prerogatyvos moters sprendimu atitenka vyrui, šauniam visuomenės veikėjui. Tarp burtininkės ir naminio paukščio skubiai susigrūda trys šimtai aštuoniasdešimt kasdieninio bendravimo metų, atrasdami savo specifiškai lietuvišką formą kultūros istorijoje.

Galingos burtininkės, deja, jau nebėra. O prijaukintu paukščiu būti — truputį juokinga.

IŠNAŠOS

1 J. Aistis ir A. Vaičiulaitis, *red., Lietuvių poezijos antologija* (Chicago: Liet. knygų klubas, 1951), p. 60-61. Į gamtinius reiškinius žmonės panašūs ne gamtinėmis funkcijomis, kurioms jie laikomi pavaldūs, bet žmogiškomis emocijomis, kurios įskaitomos gamtoje. Dainose gamta panašesnė į žmogų negu žmogus į gamtą.

2 Martynas Mažvydas, „Katekizmo prasti žodžiai ištrauka", *Lietuvių literatūra IX klasei* (Kaunas: Šviesa, 1968), p. 24-25. Visi pabraukimai, išskyrus kur pažymėta, — mano.

3 Cituota iš Norbertas Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės. Laimės. Laumės. Aitvarai, Kaukai, Raganos, Burtininkai, Vilktakiai* (Vilnius: Vaga, 1977), p. 131.

4 Kristijonas Donelaitis, *Raštai* (Vilnius: Vaga, 1977), p. 111, 161, 165, 213.

5 Žemaitė, „Autobiografija", *Raštai,* IV (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959), p. 411.

6 Tais pačiais 1865 metais, kuriuos aprašo Žemaitė, parašytoje Motiejaus Valančiaus *Paaugusių žmonių knygelėje* kaimietė žmona vaizduojama sakanti: „Ko pati nori, tą vyras turi daryti, — aš mokėsiu jį suvaldyti". Motiejus Valančius, *Raštai,* I (Vilnius: Vaga, 1972), p. 188. Citata iš vieno iš dviejų pasakojimų apie katalikų-protestantų mišrias vedybas. Abiejose rezultatus nulemia žmona: jei pakreipia vyrą, su stebuklų pakalba, į katalikus, viešpatauja gerovė; jei (savo užsispyrimo dėka) į protestantus, šeima išyra.

Kaimiškų žmonų tendencija *dominuoti* savo vyrus — kai bajoraitės Lietuvoje pirmosios radikalės, siekusios *tarnauti* liaudies gerovei — geriausiai paaiškintina John Stuart Mill truputį ankstyvesniu pastebėjimu: „Jei aktyviam ir energingam protui atimama laisvė, jis sieks galios: negalėdamas valdyti pats savęs, jis išreikš savo asmenybę bandymais kontroliuoti kitus". "The Subjection of Women," in Alice S. Rossi, *ed., Essays on Sex Equality* (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), p. 238.

7 Maironis, *Pavasario balsai* (Vilnius: Vaga, 1976), p. 26, 44, 49, 57, 59, 63, 81.

8 Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai* (Vilnius: Vaga, 1977), p. 444, 447-8.

9 Maironis, *Jaunoji Lietuva* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956), p. 36, 131. Maironio poziciją — kad už moters tarnybos abstraktesniam tikslui slypi erotinis santykis su konkrečiu žmogumi — užima ir beveik septyniasdešimtmetė Žemaitė, šiaip visame kame padoriai priešinga Maironiui, 1913 m. rašydama:

kaži kaip užsiimk kokiu darbu ar sumanymu, norėk visai visuomenei tarnauti, visiems gera daryti kiek galint, pirm visa ko, vis prieš akis ir širdyje, ir mintyje vis tiek vienas ir vienas tas pats vaidinasi, prie viso darbo, prie viso triūso tas, kurį myli širdyje, ir visos mintys vis prie jo grįžta. s(Žemaitė, *Raštai,* VI [Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957], 294).

10 Druskius, „Pirmasis lietuvių moterų susivažiavimas Kaune", *Draugija,* Nr. 11 (1 lapkričio 1907), p. 4. Autoriaus pabraukta. Jakštas pasiūlo ir savąją moterų-vyrų psichologijos skirtumų sampratą: „Moterų būdas gyvesnis negu vyrų: joms rūpi daugiau dabartis, negu ateitis; jos trokšta, kad jų geismai išsipildytų tuojau" (p. 298). Tai vėliau bus laikoma žemutinių klasių savybėm.

11 Salomėja Nėris, *Raštai,* III (Vilnius: Vaga, 1984), p. 169.

12 Šliūpas, *op. cit.,* p. 454-6, 458, 461.

13 *Vincas Kudirka, Raštai* (Memmingen: Mintis, 1953), p. 410, 424. Tą patį vyksmą matydama, Šatrijos Ragana 1909 m. dėl jo — turbūt realistiškiau — kaltina ne moteris, bet egoistinę savo interesuose užsidarančios XIX a. tipo šeimos sampratą:

„Benamis" turi būti kiekvienas žmogus, apimtas kokios nors altruistiškos idėjos. Nes didžiausiu altruizmo ir pasišventimo priešu yra prigimtas žmogui reikalavimas asmeniškos laimės, savo lizdo, „namų". O tų namų meilė visados paraližuoja antiegoistiškus jausmus. Užkūrus šeimynos aukurą, dažniausiai gęsta tos ideališkos ugnys, kurios dega kiekvieno aukštesnio žmogaus krūtinėje. (Šatrijos Ragana, *Laiškai* [Vilnius: Vaga, 1986], p. 281).

14 M.K. Čiurlionis, *Laiškai Sofijai* (Vilnius: Vaga, 1973), p. 83.

15 Šatrijos Raganos idealas buvo emociškai atvira, bet erotiškai rezervuota kūrybingų žmonių draugystė, primenanti XII a. vienuolių (abiejų lyčių) *Seelenfreundschaft.* Jos pačios 1910 m. žodžiais:

ar galima yra prietelystė tarp vyro ir moters? Forster atsako, kad apskritai — ne. Ta prietelystė pereinanti kurioj nors pusėje į meilę.

Tokią prietelystę galima esą sutikti, bet tik tarp išimtinių asmenų. Gal būti. Bet iš to aš turiu spręsti, kad priguliu prie tų „išimtinių asmenų". Nes aš tikrai jaučiu prietelio meilę prie kai kurių vyrų. (Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 283-384).

Nors savo prozoje ji yra pasisakiusi: „niekados negalėtų man patikti žmogus, priešingų pažiūrų manosioms. . . .", gyvenime visos trys Šatrijos Raganos didžiosios epistoliarinės draugystės buvo kaip tik su tokiais žmonėmis — su kovingu ateistu P. Višinskiu, su tikėjimą prarandančiu kunigu P. Augustaičiu, su buvusiu *Varpo* redaktorium J. Bagdonu. Bent išlikusioje korespondencijoje nei su vienu „nepriešingų pažiūrų" žmogum Ragana tiek emociškai atvira nebuvo. Draugas jai turėjo būti ir liaudies dainų „brolytis", ir Emersono *beautiful enemy*.

16 Edmund Leites, *The Puritan Conscience and Modern Sexuality* (New Haven: Yale University Press, 1986), p. 136: „Kaip moralinės tobulybės pavyzdžiai nuo vėlyvojo XVII amžiaus, jos [moterys] turėjo svarbų vaidmenį visuomeniniuose sąjūdžiuose, siekusiuose reformuoti elgesį ir moralę. . . ."

17 Šatrijos Ragana, *op. cit.*, p. 129, 275.

17a Šią mintį kun. J. Lindė-Dobilas psichologiškai pagilina: religinga, bet savimi abejojanti moteris turi *nusižudyti*, kad vyrui, buvusiam klierikui, ji galėtų tapti „šventas paveikslas", „mano draugas ir vadovas per klaikiuosius gyvenimo kelius". J. Dobilas, *Kur laimė?* (Kaunas: Autoriaus leidinys, 1930), p. 165.

18 Vydūnas, *Amžina ugnis* / *Probočių šešėliai* / *Pasaulio gaisras* (Vilnius: Vaga, 1968), p. 102, 290-1, 460.

19 Janet Saltzman Chafetz and Anthony Gary Dworkin, *Female Revolt: Women's Movements in World and Historical Perspective* (Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1986) p. 76, yra dokumentavę, kad ir XX amžiuje feministiniai sąjūdžiai daugiau moterų patraukia protestantų tradicijos kraštuose. Verta prisiminti ir lietuvių katalikų kunigų vaizduotas protestantiškos kilmės moteris — Vaižganto *Pragiedrulių* Daratą Vidmantaitę, Putino *Altorių šešėly* Auksę.

Vydūno dramaturgijos moraliai idealią moterį gyvenime atitiko Morta Raišukytė. Jai mirus, Vydūnas rašė: „. . . ta šviesa, kurią ji į [mano gyvenimą] nešė, atsispindi visose ideališkose moteriškose, kurios vaizduotos mano veikaluose ir kurias pirmoji jinai ir

vaidindavo. Daug čia jos nuomonių apie moters reikšmę tautoje. Nuo savųjų ir pats jų nebeatskiriu". Tai bene vienintelis lietuvis, kuris, kaip John Stuart Mill, sakėsi savo geriausias mintis gavęs iš moters. Vydūnas, *Rožės ir lelijos. Rūtos atminimui* (1933), cituota iš Albinas Kenešis, „Mažosios Lietuvos moterys: Morta Raišukytė", *Gimtasis kraštas,* 1989 kovo 16-22, p. 8.

20 Vydūnas, *op. cit.,* p. 49-50, 535.

21 Jurgis Matulaitis, *Užrašai* (Londonas: Tėvai Marijonai, n.d. (p. 64, 117-118.

22 Jonas Aistis savo 1935 m. straipsnį „Lietuvės būdas" irgi užbaigia kreipiniu į „moterėles": „Nenusiminkit, moterėlės, mes tik šiaip sau, jus pagąsdinti norėdami, taip baisiai ir nepalankiai apie jus parašėme". Jonas Kossu-Aleksandriškis, *Dievai ir smūtkeliai* (Kaunas: Sakalas, 1935), p. 219. Aistis greičiausiai būtų užsigavęs, jei kas jo knygą būtų komentavęs: „vyrukas plėšosi". O ką pagalvotų Matulaitis pamatęs: „vyreliai, suvažiavę į bažnyčios tarybą, nusprendė. . . ."

23 Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1951), p. 215.

24 Šatrijos Ragana, *op. cit.,* p. 255-256.

25 Nėris, *op. cit.,* p. 182-3, 211, 263-4, 296-8, 306, 312; Salomėja Nėris, *Poezija,* I (Vilnius: Vaga, 1966), p. 77-78.

25a Prie Nėries nuopelnų lietuviško sąmoningumo atsiskleidimui priskirtina ir tai, kad ji — vienintelė lietuvių poetė, atvirai pasakiusi, ką jaučia suvedžiota mergina, kai meilužis (tos pačios konfesinės jaunimo organizacijos, kuriai ir ji priklausė, įtakingas vadas) praneša, kad jo žmona ką tik pagimdžiusi dukterį.

Ir prie mylimo karsto labiau neraudosiu,
Kaip raudojau, išgirdus tave.
. . . . . .
Pažiūrėki ilgai, kai bučiuosi dukrelę,
Į žalsvas jos akis.
. . . . . .
Jos akyse žėruos kaip skaudus prakeikimas —
Salomėja Nėris.
(Nėris, *Poezija,* II, *op. cit.,* p. 247).

Įtakingojo veikėjo biografijose apie tai — kažkodėl nė žodžio.

26 Nėris, kuri buvo aštuoniais metais už Eretą jaunesnė, savo gyvenime „paseno" ne ką už jį vėliau, trisdešimt šeštaisiais savo metais jau rašė giesmę Stalinui.

27 Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana* (Vilnius: Vaga, 1984), p. 252.

28 Jonas Aistis, *Poezija* (Brooklyn: Romuva, 1961), p. 55, 129.

29 Stasys Šalkauskis, „Vedamosios idėjos moterų klausimui spręsti", *Ateitininkų ideologija*, 2 laida (Putnam, Conn.: M. Juras, 1954), p. 120-124.

Įdomu Šalkauskį palyginti su XIX a. pirmoje pusėje (lenkiškai) rašiusiu Liudviku Jucevičium. Apie Žemaičių dvarininkus kalbėdamas, jis klausia: „Koks ten, pavyzdžiui, gali būti sugyvenimas susituokus, jeigu vyras apdovanotas aukštesniais jausmais, entuziastas, poetas, o žmona — tuščia pašvaitų ir pramogų mėgėja, striuko sumetimo, siauro proto ir kiekvienu atžvilgiu kuo proziškiausia". L.A. Jucevičius, *Raštai* (Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959), p. 467. Moterys jam — „didžiausios poezijos priešininkės" (p. 469)

Šalkauskiui palyginti demokratinėje nepriklausomos Lietuvos kultūroje vyrus išskiria jų *racionalumas*. Jucevičiaus bajoriškoje XIX a. pirmosios pusės kultūroje vyrų savybė buvo *poetiškumas*. Vyrai vis identifikuojami su dvasingumu, bet dvasingumas XX amžiuje racionalizuojamas. Žymiai mažiau pakitęs moterų (salioninis?) vaizdas: vienam „tuščia pašvaitų ir pramogų mėgėja", kitam „aklų nuotykių ir nenuoseklių žygių samplaka". Ir Jucevičius, ir Šalkauskis tai nelaiko prigimtinėmis, o moterų auklėjimo trūkumų iššauktomis savybėmis.

30 Grėsmė nebėra, kaip Vydūnui, vyrų seksualumas, bet, matyt, sunkiau suvaldoma jėga — moterų emocijos. Atrodo, kad tai būta specifiškai katalikiškos problemos, kilusios iš archaiškos religinės tradicijos, besistengiančios „racionalizuotis", susidūrimo su nesukontroliuojama modernybės pilnatve.

31 Kokiais *duomenimis remdamasis*, Šalkauskis laiko savaime suprantamu dalyku, kad moteryse daugiau „plepumo, pavydumo, nepagrįstų simpatijų ir antipatijų, nepateisintų užgaidų ir neprotingų įpročių", negu vyruose?

Jei taip iš tiesų būtų buvę nepriklausomoje Lietuvoje, tai išeivija yra radikaliai pakitusi. Visos šios savybės dabar dažnesnės vyruose.

IDIOTO PASAKA*

ALGIRDAS LANDSBERGIS

PIRMAS VEIKSMAS

Ketvirtoji scena

Scenos fone pasirodo Holbeino „Kristus." Operos soprano balsas pavirsta mirštančios moters klyksmu. ROGOŽINAS ir MYŠKINAS nejudėdami sėdi traukinio kabinoje. Tamsa ir tyla. Šviesos pirštui palietus tuščius paveikslo rėmus scenos dešinėje, pasigirsta švelni melodija. Rėmai pradeda pamažu judėti kaip sūpuoklės. Kai „sūpuokles" apsemia šviesa, muzikos gūsio palydima, įbėga NASTASIA FILIPOVNA. Ji dėvi mergaitišką vasarinę suknelę su plačia juosta ir plačiabryle skrybėle. Priešais „sūpuokles" ji susodina keturias lėles, jos „publiką".

NASTASIA *(atsisėda ant „sūpuoklių" ir ima pamažu suptis).* Išpūskit ausis, išdykėlės! Klausykitės ir nekvėpuokit — mes keliamės kitur gyvent! Nežliumbkit, aš jus visas pasiimsiu. Jums ten patiks! Ta vieta vadinas „Dausų sodas"; medžiai, gėlės, tūkstantis ir viena knyga — „jaunos damos biblioteka". J o žodžiai. *(Apsišvalgo, sąmokslininkiškai.)* Pažadat, niekam nė šnypšt? Aš nugirdau Afanasijų

*Dvi ištraukos iš pjesės Dostojevskio romano motyvais.

Ivanovičių kalbantis su mano guvernante — a p i e m a n e ! Mano širdis pradėjo taip smarkiai plakt, aš maniau, kad ji išskris ir nutūps ant jo rankos. „Ji tokia žaisminga," sakė jis. „Meili. Protinga. Ir. . . l a b a i g r a ž i ! Kas patikės, kad jai tik dvylika!" Vėliau jis užkalbino mane — aš vos sugebėjau susilaikyt nesijuokus! Jis man pasakė, kad naujoje vietoje aš daug mokysiuos ir daug ko išmoksiu, ir po kelių metų aš „pražydėsiu kaip g r a ž i a u s i a gėlė". Du sykius jis pavadino mane „g r a ž i a "! *(Ji pakyla nuo „sūpuoklių" ir pradeda pinti gėles ant rėmų.)* Ir kaip jis kalba prancūziškai! Jūs netikėtumėt savo kvailom ausim! *(AFANASIJUS IVANOVIČIUS TOCKIS pasirodo rėmuose, scenos kairėje, ir pradeda žavėtis savimi prieš nematomą veidrodį. Jis 45 metų amžiaus, tobulas dabita.)* Aš mokysiuos prancūziškai, kalsiu dieną ir naktį, kad mes galėtumėm šnekučiuotis prancūziškai be galo, „Au Clair de la Lune." Tai reiškia „mėnesienoj". Nedrįskit kikent, puodyngalvės! Žinau, ką jūs galvojat! Kvailos lėlpalaikės! Jis geriausias, dosniausias, kilniausias žmogus visame pasaulyje. Kas priglaudė mane, kai mano tėvas mirė? O aš jam net ne giminė! Dabar jis mane mokys, švies! *(Svajingai.)* Aš skubėsiu užaugt, ir jus drauge išauginsiu. Jūs būsit nauja inteligentija, nauja Rusija! Apsišvietę, dorovingi, kilniaširdžiai N a u j o j o Petersburgo dvariškiai. Ir jis įžengs į tą erdvią menę, auksinis Apolonas. *(Džiaugsmo apimta.)* Koksai šviesus mūsų pasaulis, koks be galo geras! *(Nekantriai.)* Laikas šliaužia kaip vėžlys, o aš noriu šaut į priekį kaip greičiausias traukinys! Užsimerkt ir pabust šešiolikine! *(Ji nusviedžia savo skrybėlę, pastumia lėles į šalį, ir vėl atsisėda ant „sūpuoklių". TOCKIS prieina iš užpakalio ir sustabdo sūpuokles", paliesdamas jos pečius abiem rankom. Ji nusišypso, bet nuduoda nežinanti, kas jis toks.)* Kas sustabdė mano sūpuokles? *(Melodramatiškai.)* Slaptažodis, m o n s i e u r ?

TOCKIS. „A u C l a i r d e l a L u n e. . ."
NASTASIA. „P o u r l ' a m o u r d u D i e u. . ."
TOCKIS. „O u v r e t a p o r t e / P o u r l e D i e u d'A m o u r". *(Ji taria prancūziškus žodžius su mergautiniu ilgesiu; jis kiekvieną žodį myluoja gašliomis lūpomis.)* Ar prancūzų kalba nepanaši į kvepalus?
NASTASIA. Nuo dabar kalbėkim tiktai prancūziškai.
TOCKIS. „Clair de la Lune" autorius buvo Fabre d'Églantine. Apglėbk jo prancūzišką vardą savo lūpom.
NASTASIA. Aš tikėjaus, kad jūs ateisit.
TOCKIS. Šiandien tavo gimtadienis. Pažvelk į savo lėles, kaip toli jos — praėjusiam šimtmety. Pagaliau tu moteris.
NASTASIA *(nedrąsiai paliečia jo ranką ant savo peties).* Čia Rojus. Aš Rojuj.
TOCKIS. B e v e i k Rojus.
NASTASIA. Tik tada, kai jūs čia. Ar jūs dažnai mane aplankysit?
TOCKIS. Kiekvieną vasarą, visą dangišką-rojišką vasarą.
NASTASIA *(spontaniškai išlieja savo dėkingumą).* Jūs buvot man daugiau negu tėvas!
TOCKIS *(geidulingai vapaliodamas).* Daugiau, taip, daug, daug daugiau. . . *(Paliečia jos širdį.)* Tavo širdis nekantri. *(Užčiuopia jos krūtį.)*
NASTASIA. Ką. . . jūs darot?!
TOCKIS. Tu pasitiki manim?
NASTASIA. Taip. . .
TOCKIS. Tokia tvanki diena. Viduj vėsu.
NASTASIA. Taip. . .
TOCKIS. Duok man ranką. Tavo daugiau-kaip-tėvas tave paguldys ant baltos drobulės. . .
NASTASIA. Ar jis padainuos man lopšinę?
TOCKIS. Taip, tėtušis-daugiau-negu-tėtušis, taip o taip. . .

Tartum užhipnotizuota, NASTASIA žengia prie lovos, po ROGOŽINO ir MYŠKINO kabina, ir atsisėda. TOCKIS

pastveria vieną iš lėlių ir pradeda ją glamonėti. NASTASIA atsako į kiekvieną glamonę virpuliu. Jis pradeda grubiai nurengti lėlę. NASTASIA ima nusirengti, atsakydama į kiekvieną jo judesį. TOCKIS pastveria nuogą lėlę kaire ranka. NASTASIA atsigula ant lovos. TOCKIS dešine ranka ima plėšyti gėles nuo „sūpuoklių", iš pradžių lėtai ir paskui vis greičiau. Nuo „sūpuoklių" pradingsta paskutinė gėlė; TOCKIS sunkiai alsuoja. NASTASIOS ranka nusvyra prie lovos krašto, kaip drobule pridengto lavono jos dešinėje. Jis pasodina nuogą lėlę ant „sūpuoklių" ir priklaupia prie jos.

TOCKIS. Neverk, prašau. Sakai, „skauda?" Tik pirmą kartą. *(Grubiu, beveik gyvulišku balsu.)* T ė t u š i s s u g r į š ! Matai, nė mažiausios žaizdelės. Elementari anatomija. T ė t u l i s s u g r į š ! Ar tavo akys kaltina? Aš — sensualistas, negaliu būt kitokiu. Dievas moka prancūziškai, Jis mane supras ir man dovanos. M e i l u ž i s s u g r į š ! Kokia tu graži — mano Rojus pilnutinis. Liuksusas bus tavo dalia. L u x e e t v o l u p t é. Tu įprasi prie liuksuso ir, glamonė po glamonės, liuksusas pavirs būtinybe. *(Jis prieina prie NASTASIOS, padeda jai užsivilkti balinę suknią, sušnabžda.)* L u x e, c a l m e, v o l u p t é. *(Tamsa.)*

ANTRAS VEIKSMAS

Dešimtoji scena

MYŠKINAS atsargiai atsisėda ant kėdės, žvilgteri į kinietišką vazą ir skubiai patraukia kėdę toliau nuo jos. Virš jo, ant platformos, pasirodo didelės lėlės, atstovaujančios Petersburgo elitą. MYŠKINAS žiojasi į jas prabilti bet, prisiminęs AGLAJOS perspėjimą liežuvį laikyti už dantų, susitvardo. Jis vėl žvilgteri į vazą ir patraukia savo kėdę dar toliau nuo jos. TOCKIS žengia nuo vieno „svečio" prie kito ir kalba už juos, kiekvieną sykį palydimas trumpos

muzikinės frazės. Ravelio „Valsas" palaipsniui ima irti, virsta ausį rėžiančiu triukšmu; „svečiai" darosi vis grėsmingesni, jų balsai vis duslesni.

TOCKIS - SVEČIAS I. Prince, ką jūs galvojat apie Rusijos likimą?

TOCKIS - SVEČIAS II. Ar jūs už, ar prieš mirties bausmę?

TOCKIS-SVEČIAS III. Ar jūs tikrai manot, kad grožis išganys pasaulį?

MYŠKINAS *(nebesugebėdamas susitvardyti, pašoka ir kreipiasi į „svečius").* Aš saliutuoju elitą, deimantinį ratelį — tuos, kurie gali išgelbėt Rusiją. Kaip aš drovėjaus jūsų, bet dabar matau, kad mano klysta. Jūsų orus paprastumas, jūsų atvirumas, jūsų elegancija.

TOCKIS-SVEČIAS IV *(neslėpdamas savo nuobodulio).* Atsiprašau, bet kodėl jūs taip mostaguojat?

MYŠKINAS. Aš rusas, kaip ir jūs. Gal čia pasireiškia tas mūsų rusiškas intensyvumas. Kodėl Europa bijo mūsų?

TOCKIS-SVEČIAS I *(sarkastiškai).* Apšvieskit mus, prince. *(Svečiai nusijuokia.)*

MYŠKINAS. Europa jaučia, kad rusų viduje slypi tamsios, paslaptingos, destruktyvios jėgos. Europa bijosi.

TOCKIS-SVEČIAS II. O mūsų užsienio politikai tokia baimė tik į sveikatą.

MYŠKINAS. Bet ar Europai reikia mūsų bijotis? Kokia šalis pasaulyje daugiau kentėjo už Rusiją? Mūsų liaudis šimtus metų vilko jungą kaip galvijai. Bet kančia gali būt palaima; kentėjimas veda prie išganymo.

TOCKIS-SVEČIAS III. Kentėjimas skaudus, triukšmingas — ir nuobodus.

MYŠKINAS. Mes galim parodyt Europai, kuo mes, rusai, galim būt. Atvert jai savo krūtines, kad ji pamatytų Kristų!

TOCKIS-SVEČIAS IV. Princas. . . „Jėzus?" *(Juokas.)*

TOCKIS-SVEČIAS I. Įstatymo uždrausta — žydiški princai Rusijoje v e r b o t e n ! *(Juokas garsėja.)*

MYŠKINAS. Tikėjimas ir nuolankumas atskleis mums nepaprastą grožį, ir grožis išganys pasaulį. Šiandien Europa iš mūsų telaukia kardo, kartuvių ir Sibiro. Bet mes pasikeisim! Europiečiai netikės savo akim — rusiškas monstras bus pradingęs ir jie išvys naująją Rusiją, gerą ir išmintingą milžiną. Šventoji Rusija paims pasaulį už rankos ir ves jį į išganymą! *(Jis sustoja, pritrūkęs kvapo. Nejauki tyla.)*

TOCKIS-SVEČIAS II *(pašaipiai)*. Ar jūs ne utopistas?!

MYŠKINAS. Jūs taip manot? Ar užsigausit, jei aš jums tiesiai į akis pasakysiu, kad jūs absurdiški? Aš žinau, kad aš absurdiškas. Nesupraskit manęs klaidingai — kartais gerai būti absurdišku, lengviau nusižemint, prašyt atleidimo, atleist. Kodėl jūs juokiatės?

TOCKIS-SVEČIAS III *(suerzintas)*. Iš jūsų kalbos išeina, kad elitas absurdiškas! Ar jūs vienas iš tų „liaudininkų", lygybės skelbėjų?! Princo pareiga palaikyt tvarką ir ramybę! *(„Valso" finalas vis garsėja.)*

MYŠKINAS. Kas mūsų visų laukia? Mane šiurpas ima. Aš princas, senovės princų palikuonis, ir aš kalbuosi su princais. Aš noriu mus visus išgelbėt, kad mūsų klasė neišnyktų tamsoje. *(Jis sustoja ir klausosi.)* Klausykitės. Kyla audra. Ar negirdit? Vėjas jau nešioja naujus žodžius. *(Vėjo gūsis padriekia lapus ant scenos.)* „Progresas". „Kapitalizmas", „Ateizmas", „Utopizmas", „Nihilizmas". „Komunizmas". Klausykitės audros.

Įeina ROGOŽINAS, pasistato nedidelį pjedestalą, užlipa ant jo ir užima oratoriaus pozą.

TOCKIS-SVEČIAS IV. Rusiškas vėjas ir rusiški lapai — viskas puikiausioj tvarkoj.

MYŠKINAS. Klausykitės. . .

ROGOŽINAS *(kaip negailestingas kalvis, crescendo)*. Jis ragina mus atsiprašyt Europos! Įtikint ją, kad mes nepavojingi, kad jie gali mumis pasitikėt. Ne! Tegu jie tirti

po savo perukais ir korsetais! Mes neturėjom Reformacijos ir Renesanso? Dėkokim likimui už tai! Prancūziškus romanus skaitančios senmergės teverkšlena, kad pas mus nėra gotiškų katedrų, bet aš sakau — rusai, džiaukitės! Mūsų atsilikimas yra mūsų išganymas! Mes neturim barokinių bažnyčių ir parlamentų — puiku! Todėl mūsų sielos nesuvystytos, mes laisvi! Sukriošusiai Europai dreba kinkos; mes žengiam į Revoliuciją! *(Svečiai suaimanuoja; vėjo gūsis nešioja lapus.)* Princas jums saldžiai tauškėjo apie nuodėmes ir tikėjimą. Vienintelis būdas atsikratyt nuodėmių, tai švariai viską iššluot. Tik mes, rusai, turim tokią šluotą. Mes sugebam sakyt „NE"! Viską atmesdami, mes viską laimim! Nėra išganymo be tikėjimo? Mes, rusai, tikim giliai, giliai — į galybę! Galybe mūsų, kuri esi žemėje! Jėga valdo pasaulį — galingųjų įstatymas, krokodilų teisė. Nudobt Tockį — amen! Nugalabyt šimtą, tūkstantį Tockių — osana! Išskerst visus aristokratus, žemvaldžius, pirklius, popus, pašvinkusius intelektualus — aleliuja! Ištrint Peterburgą — kokia palaima! Puodynių neliesim, bet galvas sudaužysim! Tikras rusas to nebijo! Jis neverkšlena dėl sutraiškyto vabzdžio! Mūsų mužikai ant pilkų arklių užtvins Europą ir sutryps jos bedantį veidą. Mes sukursim tokį naują pasaulį, kad net Amerikai užims kvapą!

TOCKIS-SVEČIAS IV. Mūsų princas išdykęs, gąsdina mus ruja.

TOCKIS-SVEČIAS I. Nori keist Rusiją iš pačių pagrindų. Juokdarys mūsų princas.

MYŠKINAS. Taip, iš pačių pagrindų, iki pačio sielų dugno. Kol Peterburgas ir visa Rusija dar nepaskendo tamsoj! *(Jis bėginėja į visas puses, mosikuodamas rankom.)* Kitaip jūs būsit prakeikti, mes visi būsim prakeikti! „Nes tauta pakils prieš tautą, ir karalystė prieš karalystę; žemė sudrebės įvairiose vietose. Ateis badas; tai tiktai kentėjimo pradžia!" *(Jis atsitiktinai užgauna kinietišką vazą ir krenta ant jos, mėgindamas sustabdyt jos kritimą. Nuo platformos*

pasigirsta pasibaisėjimo šauksmas. Triukšmingas disonansas — dūžtančio pasaulio garsas. AGLAJA pribėga prie MYŠKINO. Atsiklaupę jie spokso į sudaužytą vazą. ROGOŽINAS nužengia nuo pjedestalo, iššluoja sceną — lapus, vazos skeveldras — ir išeina. TOCKIS „išlydi" svečius.)

TOCKIS-SVEČIAS I. Antraštė laikraščiui: kunigaikštiškas idiotas trenkiasi į kinietišką vazą.

TOCKIS-SVEČIAS II. Ne, ne: idiotiškas princas trenkiasi į pasaulį.

TOCKIS-SVEČIAS III. O vistik čia suklupo kilni siela.

TOCKIS-SVEČIAS IV. Nemaišyk jo su tuo, kaip jis vadinas, princu Danijoj. . .

TOCKIS-SVEČIAS I. Jo vieta Šveicarijoj ar Sibire. Ne čia, niekad!

GIMININGOS NARATYVINĖS STRATEGIJOS R. KAŠAUSKO IR A. BARANAUSKO ROMANUOSE

ALINA STAKNIENĖ

Principinis teiginys, jog tėra viena lietuvių literatūra, kur ji bebūtų kuriama, iki pat nuostabiųjų 1988 Atgimimo metų skambėjo kontroversiškai, tiek Lietuvoje, tiek ir išeivijoje. Bet jau 1988 metų pavasarį šį teiginį nedviprasmiškai pabrėžė AABS (Association for the Advancement of Baltic Studies) konferencijoje, Marylando universitete, Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedros vedėjas Vitas Areška, savo pranešime gretindamas lietuvių poetus abipus Atlanto.

O Lietuvos Rašytojų sąjungos valdybos plenumas Vilniuje 1989 metų kovo 1 d. priėmė nutarimą įteisinti išeivijos literatūrą, nuoseklia jos leidyba, „kaip lygiateisę nacionalinės literatūros dalį".*(1)* Išeivijoje V. Kavolis jau seniai savo paskaitose, straipsniuose ir knygoje *Sąmoningumo trajektorijos* (1986) naujais sociologiniais aspektais gretina dabartinius Lietuvos ir išeivijos rašytojus, remdamasis „kultūros nedalomumo principu".

Pritardama šiam principui ir tvirtai įtikėjusi, jog iš tiesų yra tik viena lietuvių literatūra, čia sugretinsiu du stambiosios prozos autorius — dabartinį Lietuvos rašytoją Raimondą Kašauską ir išeivijos rašytoją Albiną Baranauską.

Tuos du prozininkus sieja ne vien tolerantiškas, šiltas požiūris į žmogų ir lėtas, ramios intonacijos pasakojimo būdas,

bet ir gimininges naratyvinės strategijos, ypač vėlesniuosiuose jų romanuose. Tuo gimininingumo aspektu iš arčiau patyrinėsiu Kašausko romaną *Saulelė raudona* ir Baranausko romaną *Piliakalnio šešėlis.*

* * *

Į vaizduojamą aplinką ir epochą abu rašytojai mėgsta pažvelgti panoraminiu žvilgsniu. Kašauskas visoj savo romanų ir apysakų serijoj siekia „nutapyti epiškai platų, istoriškai teisingą vieno Lietuvos regiono (Žemaitijos) paveikslą", kurį Aleksandras Krasnovas lygina su W. Faulknerio Yoknapatawpha.*(2)* Baranauskas, anot Rimvydo Šilbajorio, laikomas Sūduvos „kronikininku ir poetu".*(3)* Savo trijų tomų romane *Rudenys ir pavasariai, arba Užplynių Pultinevičius namie ir svetur*, jis sukūrė epinio platumo veikalą, išryškindamas kelių kartų istoriją. O jo *Piliakalnio šešėlį* (1984) ir Kašausko *Saulelę raudoną* (1986) sieja užsimojimas tragiškų XX amžiaus istorinių įvykių fone pavaizduoti likimo žaismą su paprastu lietuviško kaimo žmogum.

Šio Kašausko romano herojė — Bronė Gintalienė — buvusi samdinė, paskui ūkininkė, dabar kolūkietė. Baranausko romano herojus — „ubago vaikas" jaunuolis Miknevičiukas. Juos abu neša lemiamų įvykių tėkmė, kuri abiejuose romanuose atvaizduota, kaip individualiam veikėjui skirta lemtis. Tai „nenumaldomo, nesuprantamo lemtingo likimo tema", kaip ją pavadino Petras Bražėnas,*(4)* ryški ir ankstesniuose abiejų autorių romanuose — Kašausko romane *Mažosios mūsų nuodėmės*, Baranausko *Mazurkevičiaus romane* ir kitur.

Baranausko *Piliakalnio šešėlyje* veiksmo laikas — tai paskutinieji nepriklausomybės laikotarpio ir lemtingieji 1940-41 metai. Bet į praeitį ir į ateitį nusitiesęs laiko tinklas romano naratyvinėj struktūroj apima daug didesnį laiko tarpą — nuo šimtmečio pradžios iki dabartinių laikų.

Kašausko romane veiksmas prasideda ankstyvojo pokario laikotarpy, o baigiasi jau įvykdytos urbanizacijos laikmetyje.

Bet retrospektyviuose epizoduose veikėjai grįžta mintimis ir į tolimesnę praeitį, prisimena kaip gyventa dar prieškariniais laikais.

Anot Aleksandro Krasnovo, šiame Kašausko romane „sukurtas ne vien individualaus likimo, bet ir istorijos kaitos bei judėjimo įspūdis". Nors rašytojas ir nesistengia aprašyti epochą, sako jis, „ji iškyla, kalbant apie paprasčiausius, kasdieniškiausius dalykus".*(5)* Taip yra ir Baranausko romane. Ir jo herojaus likimas, taip kaip Bronės, „tik vienas nors ir storesnis siūlas laiko juostoje".

Pasakojimo erdvę abu autoriai kuria „išgalvotame ir kartu realiame" Lietuvos kampely — Baranauskas vaizduoja Daukšius, Suvalkijos kaimą, Kašauskas Džiugus — Žemaitijos miestelį ir apylinkes (kaip ir šios serijos kituose romanuose). Abiejų vaizduojamas universas siaurai apibrėžtas, ribotas, bet jame išryškėja visos Lietuvos likimas.

Keista, kad abiejuose romanuose yra Pelenių vietovardis. Baranausko romane Pelenių piliakalnis dominuoja visą aplinką, o taip pat dar yra Pelenių dvaras, svarbi veiksmo vieta. Kašausko romane yra Pelenių kaimas, buvęs dvarelis, o po kolektyvizacijos — kolūkis, kuriame Bronė įsidarbina. Čia, kaip ir knygoje *Gerumo kaina,* minimas ir piliakalnis (Šatrijos kalva). Abu autoriai supažindina skaitytoją su vaizduojamų vietovių praeitimi.

* * *

Pažvelgus į naratyvines pasakojimo strategijas, į akis krenta gimininga pasakotojo pozicija ryškiai dialoginėj romano struktūroj. Epiniam žanre tarp fiktyvaus pasaulio ir numatomo skaitytojo visados stovi autoriaus sukurtas pasakotojas, kuris kalba skaitytojui, ne kaip poezijoje, kurios meninę kalbą skaitytojas lyg tai „tik nugirsta", ar dramoj, kurios veikėjai ir įvykiai tiesiog rodomi auditorijai.

Gal pasakotojas lyg tai nepasakoja, o tik „rodo", lyg tekstas „pats save pasakotų", bet įvairūs kalbiniai elementai, pvz.

vietos ir laiko aplinkybės („čia", „dabar") nurodo, kad jis kalba iš savo vietos ir laiko taško, o žodeliai „gal", „turbūt", „atrodo" išreiškia jo abejones. Kita vertus, pasakotojas gali labai atvirai pasireikšti tekste, kalbėtis su numatomuoju skaitytoju, su juo nuolat bendrauti, į jį kreiptis.

Baranauskas ir Kašauskas, ignoruodami Guy de Maupassant nuostatą, kad „paslėpti save — talento žymė", tyčia kreipia skaitytojo dėmesį į pasakotojo aktyvumą, kaip tai buvo daroma XIX a. vidurio romanuose, kuriuose pasakotojas turėjo atvirai kalbančiojo rolę. Balzako ir Dickenso sukurtieji pasakotojai stipriai ryškino dialoginę romano struktūrą, palaikydami nuolatinį ryšį su skaitytoju. Šia strategija, kuri vėl grįžo į XX amžiaus prozą, naudojasi ir mūsų autoriai.

Abu nuolat kreipiasi į skaitytoją („Tu", „Mielas skaitytojau"). Kašauskas draugiškai ragina: „Bet mes dar pažvelkime į Bronę, kuri sukiojasi troboje", „Užsukime į vidų". Baranauskas, orientuodamas diskursą į kalbančiojo ir klausytojo santykius, ryškina bendrą patirtį: „Skaitytojas supras ir be sakymo", sako jis, arba: „Kantrusis skaitytojas, jeigu yra iš mūsų krašto ir Pelenius geriau atsimena, (. . .) malonės atleisti galimus nukrypimus".

Kašausko pasakotojas dažniausiai kalba esamuoju laiku, sutapatindamas įvykių laiką ir savo kalbos laiką, lyg viskas vyktų čia pat, dabar, pasakojimo metu: „Darosi tamsiau, jau vakaras, rudens vėsa padvelkia". Jis pasakoja taip, lyg skaitytojas stovėtų šalia jo ir viską stebėtų kartu su juo.

Pabrėždamas pasakojimo laiko ir veiksmo laiko vienalaikiškumą, Kašausko pasakotojas naudoja laiko aplinkybes „dabar", „šią akimirką". Tuo jis padaro skaitytoją veiksmo liudininku, net dalyviu.

> Pakilkim šią akimirką aukštai, kur plevena gelsva vakarėjančios saulės šviesa, ir kur matyti tolimi kraštai, ir pažvelkime žemyn. Pamatysime tvirtą, iš protėvių paveldėtą sodybą, dengiamą rudens palytėtų medžių. (p. 30)

Skaitytojas įtraukiamas į tiesioginės patirties akimirką, lyg jis dabar pats gyventų tame liūdname kolektyvizacijos laikotarpy, pokario baisioj nežinioj ir baimėj ir žiūrėtų į tą tvirtą, iš protėvių paveldėtą sodybą, kurią netrukus praras.

O vakarėjanti šviesa ir rudens palytėti medžiai — tai simboliniai signalai, kad jau artėja senovinio lietuviško kaimo pabaiga.

Baranausko pasakotojas būtuoju kartiniu laiku kalba apie dalykus, vykusius jau seniai. Jis visa tai pasakoja keturiasdešimčia metų vėliau, jau Amerikoje. Savo numatomą skaitytoją jis traktuoja kaip buvusį liudininką tų įvykių, kurių fone romane veiksmas vyksta — kaip romano veikėjų bendralaikį.

Pats pasakotojas yra ne tik bendralaikis su romano veikėjais, bet net dalyvauja veiksme — ne kaip pagrindinis, o kaip vienas iš šalutinių veikėjų. Dauguma kitų veikėjų yra buvę jo geri draugai.

Nors įvykių laikas ir pasakojimo laikas nesutampa, bet jie savo plotmėmis susipina. Kartais, užbėgdamas pats sau už akių, pasakotojas iš anksto skaitytojui pasako ne tik kas įvyks toliau romane veiksme, bet ir už jo ribų. Taip jis, žaisdamas skirtingom laiko ir erdvės plotmėm, nušoka į tolimą ateitį ir atskleidžia skaitytojui, kas atsitiks su veikėjais daug vėliau, jau Amerikoj, kur jis su kai kuriais jų susitiks, o vieną jų net pats apsives. Bet veiksmo laike, pasakotojas-veikėjas dar nežino, kad stovi prieš savo būsimą svainį (dar bernioką), kai lankosi draugo namuose.*(6)*

Kašauskas irgi mėgsta atskleisti skaitytojui ateitį, kurios dar pats veikėjas nežino:

> Niekados daugiau jai nebeteks taip sėdėti ant savo tikro tėvo kelių, ir nebebus tokios gražios akimirkos gimtojoje pastogėje (. . .) Bet dabar yra taip. . . (p. 93)

* * *

Baranausko pasakotojas kalba pirmuoju asmeniu. Savo herojų ir kitus veikėjus stebėdamas tik iš išorės, jis tiktai spėja jų jausmus ir mintis, neperžengia išorinio ir vidinio pažinimo ribos.

> Visa tai turėjo susilieti į jaudinančiai skaidrų vaikystės prisiminimą. Gal dėlto ir vengdavo juo su kuo nors dalintis — iš baimės, kad ši trapi idilija (. . .) neimtų ir nesudužtų. (p. 32)

Pasitenkindamas tik daliniu veikėjų psichės ir jų gyvenimo faktų pažinimu, jis dažnai sako „gal", „atrodo", „turbūt". Prisimindamas savo herojaus tėvą, rašo:

> Ar Miknevičius atsinešė kokias nors užbernautas santrupas, sunku pasakyti. (. . .) Atrodo, verstasi pusėtinai. (. . .) Kaip atrodo, buvo doras, sąžininkas žmogus. (p. 23).

Kašausko pasakotojas Bronės Gintalienės istoriją pasakoja trečiuoju asmeniu. Jis irgi dažnai užima „neprivilegijuoto stebėtojo" poziciją, savo heroję ir kitus veikėjus stebėdamas tik iš išorinės perspektyvos. Jis taip užsimena apie Bronės Gintalienės ir jos įnamio Adolfo suartėjimą:

> Jei kas pažvelgtų į juodu, pasakytų, Adolfui patinka darbuotis su jauna šeimininke (. . .) Turbūt ir jai. Akylesnis pridurtų: Kai jis paėmė iš Bronės rankos krepšį, jos veidą nupylė raudonis. (p. 31).

Kaip ir Baranausko pasakotojas, jis nuduoda daug ko nežinąs apie savo veikėjus ir veiksmo eigą, būktai spėlioja, sako „turbūt", „nežinia":

> Kur ir ko eina Juozapas, nežinia, tiktai vis labiau tolsta nuo savo sodybos, skendinčios geltonų ir raudonų medžių guote. (p. 22).

Tai pokario kolektyvizacijos laikotarpis, ir ūkininkas eina į privalomą susirinkimą „įsirašyti" į kolūkį. Skaitytojas žino, jog tai liūdnas, iš viršaus užmesto nuosprendžio vykdymas, lemiamas, nepakeičiamas. Taigi Juozapo tolimas nuo sodybos,

nuo geltonų ir raudonų medžių įgyja simbolinio sugestyvumo, kurį sustiprina ir aplinkos garsai:

> Vienas kitą nustelbdami, virkauja armonika ir smuikelis, bumpsi būgnas. Pažvelgus į susirūpinusį, gaižų Juozapo veidą, atrodo, kad jis tų garsų nenori girdėti. (p. 22).

Virkaujančios muzikos garsai ir būgno bumpsėjimai (lyg kokie likimo dūžių atgarsiai) tik gilina Juozapo liūdesį, apie kurį pasakotojas spėja iš jo susirūpinusio veido.

Elena Bukelienė, recenzuodama Kašausko knygą *Žaliuojančios kalvos. Mažosios mūsų nuodėmės* (Vaga, 1982), atkreipė dėmesį į pasakotojo pozicijos „sąlygiškumą" tokiais žodžiais:

> Pasakotojas tarsi prisipažįsta, kad jis gali matyti, ką žmonės veikia, girdėti, ką jie kalba, bet negali žinoti, ką jie mąsto, jaučia, pergyvena, likę vieni. Todėl neretai mums siūlomos tik tariamos jų mintys, menamasis monologas (. . .) Mes pasikliaujame kūrėjo intuicija, žmogaus prigimties ir psichologijos pažinimu, jo sugebėjimu atspėti, patikime pasiūlytu herojaus minčių variantu.*(7)*

Bet romane *Saulelė raudona* pasakotojas įveda skaitytoją ir į vidinę herojės perspektyvą, kartais su žaismingu raginimu: „Pasiklausykim jos minčių". Tada duoda jos vidinį monologą. Kitų veikėjų vidinį požiūrį išreikšdamas, jis dažnai pasitenkina tik daliniu suvokimu. Jų menamą monologą perduoda su spėliojimu: „Galbūt jis šitaip pagalvos".

Baranausko pasakotojas į vidinę perspektyvą nepereina, laikosi vien išorinio požiūrio.

* * *

Abiejų autorių pasakotojo pozicija labiausiai skiriasi tuo, kad Kašausko romane rėgėjimo taškas mobilus: jo pasakotojas žvelgia ne tik iš herojės, bet ir iš kitų veikėjų perspektyvos bei iš savo paties stebėjimo taško. Tokia išplėsta „fokalizacija" — trejopa pasakotojo pozicija, anot Gérard Genette, veda į

„polimodalumą".*(8)* Tai reiškia, kad atsiranda įvairių požiūrių sąveika.

Tokios sąveikos pavyzdys Kašausko romane, tai pagrindinės veikėjos, šalutinio veikėjo ir pasakotojo požiūriai į duoklių plėšimą kaime.

„Kai vanagas skraido virš galvų, maži paukšteliai turi pagelbėti vieni kitiems", mano sau Bronė, bėgdama pas vargstančius kaimynus, kai piktas duoklių rinkėjas nori atimti vienintelę jų karvę už neišpildytą „pyliavą". *(p. 166).*

Ji atneša lašinių bryzelį, pila jam degtinę, kad jis atlyžtų. Bet vėliau, laikams jau pagėrėjus, panašioj situacijoj ją degina „kažkoks karštas, dėl savo ir svetimų skriaudų susitvenkęs pyktis". Droždama tiesiai pas kolūkio pirmininką, ji galvoja: „Ko man bijoti (. . .(Jei mes, paprasti žmonės neieškosim teisybės, tai ji pati ir neateis". (p. 199).

Tai jau laisvėjančios visuomenės žmogaus požiūris. Bet laikydamasis „polimodalumo" principo, pasakotojas skaitytojui leidžia „išgirsti" ir pikto valdininko prieštaringą mintį (pirma pasiūlydamas dar ir savo paties nuomonę).

> Gal jam, kaip ir ne vienam mažam valdžios sraigteliui vis dar atrodo, kad jei šis tas pasikeitė aukštai, tai žemai viskas buvo kaip buvę? Žvilgteli į moterį, kuri, išbėgusi pas pirmininką (. . .) ir pagalvoja: „Šit kokius ragus jiems išaugino, kai laisviau paleido! Ar besuvaldys?" (p. 199).

Taigi čia „girdisi" pasakotojo, Bronės ir valdininko „balsai", jų požiūrių sąskambis. O šiandieniniam skaitytojui šmėkšteli mintis, kad šis sraigtelio požiūris gyvas ir persitvarkymo laikais. . .

Įvairių regėjimo taškų sąveiką tekste literatūros kritika Lietuvoj vadina „polifonija". Naudodamas tą Bachtino terminą, Aleksandras Krasnovas šį Kašausko romaną pavadino vienu pirmųjų Lietuvoj polifoninių romanų. „Nors išoriškai nelabai į tokį panašus", rašo kritikas, čia „išsaugotas bene

svarbiausias polifonizmo principas — kiekvieno personažo vidinės tiesos savarankiškumo, visiškos lygybės principas".*(9)*

Įdomu, kad atsiradus požiūrių mobilumui, net ir veiksmo erdvės orientacija romane tampa reliatyvia: Vienoj teksto vietoj, kaitaliodamas herojės ir savo paties stebėjimo tašką, Kašausko pasakotojas žaismingai ragina skaitytoją įsijungti į Bronės erdvinę orientaciją:

> Jei Bronė atsigręžtų į šiaurę, pamatytų garbanotus Juodsodės klevus, tarp jų styrintį bažnyčios bokštą ir nusistebėtų, kad miestelis taip arti. Tačiau ji žvelgė į pietus, anapus geležinkelio (. . .) Bet mes kol kas ničnieko nežinome apie Gintalienės rūpestį, todėl pažvelkime į tą pusę. (p. 6).

Skaitytojo (jei jis neskuba skaityti, o gardžiuojasi pačiu skaitymu) anaiptol nevargina tokie pasakotojo „pasišokinėjimai" ar „naratyvinės kniedės", ir netrukdo jam sklandaus pasakojimo skaitymo, kaip skundėsi *Akiračiuose* J. Aleksandravičius.*(10)* Atvirkščiai, tas žaismingas diskursyvinės teksto plotmės ir kuriamo pasaulio plotmės susiejimas skaitymą tik pagyvina ir pademonstruoja autoriaus meninę išmonę.

* * *

Abu autoriai savo romanuose kuria įsimenančias tikroviškas scenas, kuriose realybės iliuzija stipri, bet kartu nuolat pabrėžia naratyvinę situaciją.

Romane *Saulelė raudona* „rodomos" Bronės gyvenimo įvairios situacijos. Štai skaitytojas ją mato grįžusią iš laidotuvių ir žiūrinčią į tuščią, alkoholio pakirsto jauno sūnaus lovą. Kitoj scenoj regi ją pasitinkančią laukų taku pareinantį, iš Sibiro sugrįžtantį antrąjį savo vyrą Adolfą. Dar kitoj scenoj — senatvėj likusią vieną, saulėtą rudens dieną suklumpančią bulvienojuje, bet paskui vėl — sveikstančią ligoninėj, sveriančią savo gyvenimą visai paprastų, elementarių vertybių skalėje. O kiek dar kitokių epizodų. . .

Piliakalnio šešėlyje skaitotojas ryškiai „mato" spalvingose scenose, su lengvu humoru traktuojamus originalius charakterius: švepluojantį, dažnai eilėm kalbantį, meistrą Daukšių Daukšį, dvarininką „amerikoną" Mickevičių ir jo panaitę dukrą bei kitus veikėjus. Jame yra „pažintinės medžiagos" apie to laiko papročius, gyvenimo būdą.

> Skaitytojas beveik neįčiom sužino, kaip vaišindavo sodybon atėjusius vaikus, ką reiškė kaime šokiai, patefonui atsiradus, kaip vyresnieji ir bendramečiai traktuodavo gimnazistais pavirtusius kaimietukus, kokios būdavo jaunimo pramogos savaitgaliais ir dar kitų įdomių smulkmenų iš gyvenimo Lietuvos kaime, baigiantis nepriklausomybės laikotarpiui.*(11)*

Bet kiekvienoj realistinėj scenoj yra ir pasakotojo „pasišokinėjimai", nes nei Kašausko, nei Baranausko tekstas nėra „perregimas langas į tikrovę". Jame tyčia rodomi ir „rėmai". Prasikiša diskursyvinė teksto erdvė, šalia sukurtojo pasaulio erdvės.

Diskursyvinė erdvė — tai ta teksto dalis, kuri ne tik leidžia numanyti, kad kas nors čia kalba, bet net ryškina kalbančiojo buvimą. Jo kalba tyčia kreipia į save dėmesį. Toje kalboje yra nuorodų, kad pasakotojas turi savo poziciją, kalba savo paties požiūriu, ir išreiškia savo paties nuomones, etinį patosą.*(12)*

Baranausko ir Kašausko pasakotojai nuolat kuria diskursyvinę teksto erdvę. Įterpdami ją į pasakojimo veiksmo erdvę, jie dažnai daro metalingvistinius komentarus — kalba apie patį teksto rašymo procesą.

Kašausko pasakotojas pats save ragina: „Bet metas apie tuos du žmones papasakoti daugiau." O Baranausko pasakotojas, pertraukdamas romano veiksmą, sako savo skaitytojui: „Čia kalbamu laiku įvyko dar du atsitikimai (. . .), būtų gaila praleisti juos nepaminėtus", arba: „Kaip matysime, šitas ‚pavyzdinis ūkis' turėjo padaryti nemaža įtakos mūsų pasakojimo eigai", „Mėginant tirti jo likimą, (. . .) tenka laikas nuo

laiko žvilgterėti tai į ateitį, tai į praeitį, tikintis, jog nuo to šiek tiek paaiškės dabartis".

Sąmoningai peržengdami „šventą" ribą tarp to pasaulio, apie kurį jie pasakoja ir pasaulio, kuriame jie pasakoja, jie žaidžia abiejų pasaulių laiko ir erdvės plotmėm. „Dar sykį pažvelkime į vežimą, kas tokie ir kaip važiuoja", sako Kašausko pasakotojas, lyg jo diskurso laikas ir vieta sutaptų su pasakojimo įvykių laiko trukme bei erdve.*(13)*

O Baranausko pasakotojas teisinasi: „Jei čia užgaišau, aprašinėdamas šias dvi mergaites, tai nėra visai be reikalo — skaitytojas vėliau supras kodėl". „Vėliau", tai ne laiko nuoroda, o tik „toliau" teksto erdvėj.*(14)*

Tas žaismingas laiko ir erdvės plotmių santykiavimas panašus į klasikinius retorinius žaidimus Diderot romane *Jacques le Fataliste* ir Lawrence Sterne *Tristram Shandy.*

* * *

Kurdami diskursyvinę erdvę, pasakotojai išreiškia savo mintis ne vien apie fiktyvųjį, sukurtą pasaulį, bet ir apie užtekstinį kontekstą — apie gyvenimą ir žmogų.

Abu lakoniškom sentencijom susumuoja lemties motyvą. Baranausko pasakotojas sako tiesiai: „Tačiau laimė šiame pasauly tęsiasi neilgai". O Kašausko pasakotojas samprotauja: „Niekur nėra ramybės, ir niekur žmogus negali pasislėpti nuo savojo likimo". Šis lemties motyvas, tai abiejų romanų leitmotyvas, ryškus veiksmo ėjimuose.

Abiejuose romanuose pasireiškia ir tiesioginis paties pasakotojo etinis patosas, vertybinė orientacija. Romane *Saulelė raudona* skaitome:

> Ak, sakome, tokiam žmogui kaip Bronė nėra dėl ko būgštauti. Toksai žmogus kaip ji ne tiktai niekam bloga nepadaro, bet ir apie nieką blogai nepagalvoja. Ir tiktai toks žmogus tegali pravirkti šviesiomis ir tyromis laimės ašaromis. (p. 284).

Piliakalnio šešėly — įsižiūrėjęs į Lietuvos gamtą — pasakotojas išreiškia savo stoišką laikyseną (ir tragiškiausiais laikais gyvenimas žemėj eina sau toliau):

> Tuo tarpu vasara, nekreipdama dėmesio į žmonių tarpe vykstančias triukšmingas permainas, tyliai tęsė savo amžinąją politiką, iš debesio darydama lietų, iš mėšlo — sultis, iš diego — stiebą, iš žiedo — grūdą, ir iš prakaito — naudą bei pasitenkinimą. (p. 124).

O komentarus apie socialinį gyvenimą abiejuose romanuose skaitytojas randa dialoguose, sukurtojo pasaulio veiksmo erdvėj. Jie išreikšti gyva šnekamąja kalba: „Svetimi atsikraustė, tvoras, sienas kūrena (. . .) Ar nereiks tiems kūrentojams atsakyti, kai pasikeis laikai?" (p. 96); „Miškus iškirto (. . .) Ir mažus gojelius elektrinė surijo (. . .) Tai ir varė, kol išvarė per kaminą miškus. (. . .) Ak, prisižiūrėjome čia visokių dyvų". (p. 209). (*Saulelė raudona*).

Pokario ekonominę žmonių padėtį čia nušviečia trumpasakiai dialogai:

> — Šįmet nieko negausi už darbadienius. (. . .)
>
> — Viešpatie, kas bus toliau?
>
> — Tas pats, kas kitur jau seniai yra. Bet čia irgi ne mūsų reikalas. Mes negalim sakyti, kad yra ar bus blogai. Už tokias kalbas — pati žinai, kas gali atsitikti. (p. 137).

Baranausko pasakotojas irgi mėgsta trumpasakius dialogus:

> — Ką šneka miestuose? — reikšmingai pasiteiravo Staupeckas. (. . .)
>
> — Šneka nelabai gerai, atsakiau, suprasdamas, apie ką eina kalba. Abu palingavo galvomis, pritardami tokiam reiškiniui. (p. 93).

O skaitytojas iš savo tiesioginės patirties supranta, ką ta trumpasakė šneka reiškia, nes žino, kas netrukus atsitiks tą lemtingąją vasarą.

* * *

Susumuojant galima pasakyti, kad didžiausias abiejų romanų naratyvinių strategijų panašumas — tai ryškus pasakotojo pasireiškimas tekste, jo tariamas dialogas su skaitytoju, bendros patirties ir bendralaikiškumo pabrėžimas, o taip pat jo „sąlygiškumas": nuduotas žinių ribotumas, spėliojimai, visažinystės slėpimas.

Pagrindinis skirtumas — tai išorinės bei vidinės perspektyvos kaitaliojimas ir požiūrio mobilumas Kašausko romane, vedantis į įvairių balsų sąveiką, „polifoniją". Baranausko pasakotojas žvelgia tik iš savo paties stebėjimo taško, neperžengia išorinio ir vidinio pažinimo ribos.

Abu pasakotojai, kurdami realistines scenas, pabrėžia patį pasakojimo audinį, su visokiom „naratyvinėm kniedėm". Taip, kaip Dickenso ar Balzako pasakotojai, jiedu „rodo" tą, ką pasakoja, bet ir neslepia, kad pasakoja. Jie žaismingai kuria diskursyvinę teksto erdvę, šokinėdami iš fiktyvaus pasaulio laiko ir erdvės į paties pasakotojo žodžių laiką ir erdvę, susiedami šias dvi prozinio pasakojimo sistemas, diskurso ir veiksmo skirtingas plotmes.

Abiejų romanų diskursyvinėj teksto erdvėj netrūksta metalingvistinių komentarų — rašymo apie patį rašymo procesą — ir sentencijų, apibendrinančių žmogaus likimą. Bet politiniai ir socialiniai komentarai daromi veiksmo plotmėj — dialoguose, veikėjų gyva šnekamąja kalba.

Panašias naratyvines strategijas Baranauskas naudoja ir 1988 metais išleistame romane *Profesorius Rakūnas*.

IŠNAŠOS

1 *Literatūra ir menas,* 1989 m. kovo 11 d.
2 Aleksandras Krasnovas, „Džiugai — Lietuviškoji Joknapatofa?", *Pergalė,* 1986, nr. 1, p. 164.
3 Rimvydas Šilbajoris, *World Literature Today,* 59:1 (Winter 1985), p. 135.
4 Petras Bražėnas, *Žmogus ir žodis prozoje* (Vilnius: Vaga, 1985), p. 200.
5 Aleksandras Krasnovas, *ibid,* p. 165.
6 Alina Staknienė, „Likimo pokštai piliakalnio šešėly", *Metmenys,* nr. 50(1985), p. 181-182.
7 Elena Bukelienė, *Pergalė,* 1982, nr. 7, p. 162.
8 Gérard Genette, *Narrative Discourse: An Essay in Method* (Ithaca: Cornell University Press, 1980), p. 210.
9 Aleksandras Krasnovas, „Moralinis vertinimas polifoninėje prozoje", *Pergalė,* 1984, nr. 12, p. 113.
10 J. Aleksandravičius, „Raimondo Kašausko romanas apie kolektyvizaciją", *Akiračiai,* 1986, nr. 10, p. 10-12.
11 Kęstutis Keblys, „Istorija apie senus gerus laikus", *Aidai,* 1986, nr. 3, p. 228.
12 Carl Darryl Malmgren, *Fictional Space in the Modernist and Postmodernist American Novel* (Lewisburg: Bucknell University Press, 1985), p. 39.
13 Seymour Chattman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film* (Ithaca: Cornell University Press, 1983), p. 81, naudoja terminus "story-time", "discourse-time", "character-NOW", narrator-NOW".
14 Gérard Genette, *Narrative Discourse,* p. 223, 230.

BALTŲ ELEGIJOS

IVAR IVASK

Česlavui Milošui

> Javus ir kitus žemės vaisius jie [aisčiai] kantriai augina. . . ir yra vieninteliai žmonės, kurie seklumose ir pačiuose krantuose rankioja gintarą.
>
> Tacitas

PIRMOJI ELEGIJA

Baltų perkūno žaibai, Sibiro vėjų gūsiai,
užgulęs debesimi visų niūrus įtarumas.
Užteršimas, apkrėtimas, radiacija.
Mums sakoma — dar saugaus lygio. Lyžteli
beržo tošį karvės — joms nepasakysi —
ir vešlią Joninių žolę apeina lanku.
Padegimai, sprogimai, naikinimas.
Nenumatė to liaudies dainos, neperspėjo
mūsų tautosaka! Kaimo lopšinės,
šventraščiai išplėštais lapais sklando pavėjui.
Vandenų laumės darsyk palaimina ir paskęsta
miestiškų prietarų purvinam liūne.

Taip daug išmokta, o koks nemokšiškumas!
Tiek turto prisigyventa, o koksai skurdumas!
Po šitokių vilčių — koksai nusivylimas!
Tad, ratelis išsisuka ir kometa pavirsta,
verpstas pagimdo raketą — nublokšt
visą šį blogmetį juodon kiaurymėn —
kur nei laiko, nei garso, anapus taikos,
anapus minties —
išskyrus, žinoma, vien avietę,
gal nenubrauktą, užsibuvusią bruknę —
tą vieną, tą paskutinę, vieną per amžių amžius.

ANTROJI ELEGIJA

Vakarinėj žaroj padūmavęs šalvis. Nuo salų
ungurių kaligrafija virpanti. Smėlio krantus
juosia gintaro nuolaužos — ne trapūs kiaukutai,
mūšos vaivorykščių veidrodžiai — bet kristalo koriai,
saulės sakai, tūkstantmečiai sustingę akimirkoj,
kur dar vabalėliai plevena
it žiedlapiais medaus tyloje. O Istorija?
Istorija tvarkosi krašto viduj, nutukusi
nuo sluoksnių pergalių ir pralaimėjimų,
nuo marų su ištuštėjusiomis sodybom ir sodais,
su vilkais, prisišauktais iš sušalusių girių
prie pat vartų mirties, į plynas miestų gatves
po nebyliais varpais. O kartais taika išsilieja
— lyg laukas išbaltinto aukso kviečių, —
kai nyksta karo randai ir pražysta aguonos,
naujos pievų gyventojos. Jau yra vietos
ramiam saulės pokalbiui su mėnuliu.
Nieko kito dabar nebelieka daryti,
tik atgimti iš naujo tame pat rašte,
kur švysteli šuoliu šalvis, kur skeveldros gintaro
ir ungurių naktiniai inicialai.

TREČIOJI ELEGIJA

Ar ne keista būt kilusiam iš kone anoniminių krantų
kiaurai ištirtoj Europoj, kur Baltija vis dar slepia
mėnulio pusę veido neapšviestą,
išskyrus per okupacijas bei aneksijas,
pasikartojančias šimtmečiais.
Kiekvienas be vargo išvardys šiaurės kraštus
nuo Islandijos ligi Suomijos. O baltiškos šalys —
kokios jos? Tikriausia, visų jų viena kalba?
Jei ne rusų, tai bent gimininga germaniškai?
Neatspėsi, nebent išnarpliosi kalbinį mazgą
indoeuropiečių ir ugrofinų šeimų, o prisiminus
Babelį — Baltija bus aiškesnė.
Tačiau kas turi laiko tokiems neesminiams mitams?
Mes atsilaikom su podirviu. Mes kaip žolė —
kita pamėgtoji metafora (mindoma, ji atsitiesia).
Arba kalkinės uolos: nuolat vėtrų aižomos,
bet nepalaužiamos, patveria tūkstančius metų.
Tikrai keista paeit iš tamsiosios mėnulio pusės,
kai, manytum, gyvenam vienoj planetoj.
Jeigu bent pasilenksi Baltijos link,
pasigirs gedulinga rauda bičių avilio
ir prieš akis iškils povandeninėm apybraižom
gintaro rūmai, statyti iš skausmo žiedadulkių.

KETVIRTOJI ELEGIJA

Ramios, baltos pakrantės, skalaujamos putų,
ritualinės spiralės, įrašytos į smėlį,
atvertos praplaukiantiems debesims:
kai meilė leidžiasi žemėn, uždega visata
saulėleidžio ratą, balandis pakyla
ir bučiuoja Vakarę, seserį to akmens,
žvirgždo čia pat po tavo kojom.
Nuo tokių akmenėlių atšoka pašvaistės
ligi Šiaurės žvaigždės ir grįždamos
ledine aureole apglėbia veidą, kurį tu myli.
Nuo žiemos glūdumos ligi vasarvidžio
tos pačios vilnys tvinsta tavo širdy;
gulbės išskrenda ir visada parskrenda;
tu skaičiuoji gautąsias malones
ir po vieną dedi beržo tošies pintinėn,
pamušton praradimais.
Jau amžinybė, kai tavo motina mirė.
Nuo to laiko tu savo pečiais
remi pasvirusį dangų ir naktį neši
užgesintame savo veide.
Nuo to laiko tėvu tapai
vakaro rasai, išnykstančiai auštant;
smalsuoliui strazdui savo lange.
Ritualines spirales tu įrašai į eiles
ir atiduodi jas visiems keturiems vėjams.

PENKTOJI ELEGIJA

Kas ištvers, kas atlaikys šitą siaučiančią audrą?
Senoviniai ąžuolai jau perskelti ligi šerdies,
ratilais riečias prieš vėją lankstieji ėgliai.
Jau išvėtyti iš tų žemių visi pelai,
metas sėti užgrūdintus grūdus
tarpu uolų ir kopų, bet neužaugs
iš lekiančio smėlio kviečių laukai.
Giria davė prieglaudą tavo broliams,
tavo seseris slepia jūra savo glėby,
o tu pats svyruoji su salos slėptuve
ir baimingai stebi kitą krantą:
ištisos uolos paplautos išvirsta srovėn,
daugėja salynai, plečiasi seklumos,
o jūra vis nepraskiria tako Pažadėtojon žemėn.
Kai viskas jau išdraskyta ir išdaužyta,
audra nepajėgia atimt iš tavęs
paskutinės gelmių dovanos:
suskilusios gintaro saulės išnyra
ir pabyra vėjų nugairintuos paplūdymiuos —
talismanai ramybės ir vasaros,
kurie šildo tau delnus,
kai tu vėjyje per pasaulį
eini namo.

ŠEŠTOJI ELEGIJA

Nesuskaitomi ūžia balsai iš anapus jūros,
tai dainos, jų begalės, jų šimtai tūkstančių,
surinktos ir nesurašytos, pamirštos ir vėl atrastos,
tai kartos dainuoja kartoms, sutartuosius žodžius
karta perduoda kitai, kol praeina pati.
Ranką paspaudžia, gero palinki, dovanom apsimaino
— megztos bepirštės, margaspalvės išaustos juostos, —
ir grįžta prie triūso laukuos, o metų laikus
mini jų mįslės, legendos ir pasakos, vis su daina.
Šitiek prakaito, dirvon pralieto, prisikelia
ir sujūruoja javais arba — dar iškilniau —
iš krūtinių ritminga daina. Ji paniekina baudžiavą
ir nugali žemės trauką, kaip vieversys.
Tarp darbų jie ir grojo, ir šoko,
ir jų buitis dailiu audiniu klostės
nuo lopšio lig karsto. Nereikalinga
jiems mūsų užuojauta — nes jie ištvėrė,
tikrai išsilaikė — teliudija jų daina!
Dėl mūsų veikiau jie būtų galėję liūdėti,
dėl dabartinės kartos, neturinčios jokio audinio,
kurios dainai reikia nepaprasto įvykio,
kuri nebemoka taip šokti, kad rūpesčius išblaškytų.
Mūsų elegiškos giesmės sukas apie išlikimą.
O jie per pilnai gyveno, kad mums liktų vien mirti.

SEPTINTOJI ELEGIJA

Moterys, jų buvimas apibūdina latvių peizažą,
jos valdo ir viešpatauja jame per mano motiną,
kurios gruodžio vaikas esu; per auklę,
perėmusią jos vietą, kai motina mirė viduržiemy;
per žmoną, mudviejų amžiui pagelbėjusią išrasti
sielų geografiją: Ilzė-Marija, Natalija, Astridė Elena —
taip galėtų vadintis tarpkontinentinės salos,
kurios lyg tiltu apjungia skirtingus pasaulius.
Jos jungia. Be jų nebūtų gyvenimo.
Pro jas teka švelni išradimų srovė
į apčiuopiamus mano sapnus, į piešinius,
kurie įsuka jus sūkurin eilėraščių
su krantų kontūrais, glėbiančiais žalumą
su alyvinėm ir violetinėm promušom —
tais malonės mažais ornamentais,
kurie atkartoja mūsų dienų spirales.
Jos davė man kūną — namus, kol aš brėžiu
žvaigždynų takus ir judesius, rodančius šiaurėn,
mano tėvo gimtinės link. Tačiau labiau į pietus
manęs laukia guodžiantis atleidimas.

AŠTUNTOJI ELEGIJA

Begalinės mėlynės gradacijos palaipsniui parveda
į estiškąją vaikystę, į mano tėvo akis, į kvāpų
verandos įstiklintą avilį, kur pirmąkart suvokiau
pavidalą spinduliuojančio lango ir mano kalbos —
fino-ugriškos, ne indo-europietiškos, —
jos magišką muziką ir nelygstamąjį glaustumą.
Tos pat balsių harmonijos mane vedė vėliau
į labirintiškus Suomijos ežerus, kurių veidrody
atsispindi gimininginėji sielų žvaigždynai,
kur tik vaiski ertmė skiria dangų nuo žemės,
kur skradžiai širdį šuoliuoja šalvis, ir tu jau žinai,
kur baigias pasaulis ir kaip, ir kodėl.
Tai pasako tau ledas, pasako nusvidintas stiklas,
bet vien rugpjūčio nakties vienumoj
Karelijos iškyšuly tu gali prisiliesti
Grįžulo ratų viršum ar žemiau savęs
ir pačiu širdies plakimu pažinti
paskutinį visatos išminties lobį. Tai mano
eilių kalba — s e e o n m u l u u l e k e e l , —
kurioje žiema tikrai žiemiška ir kurios valioj esu
pavasarį, vasarą, rudenį. Nors pakeliui
išmokau kitų kalbų, bet savo metines amžiaus rieves
tebeskaičiuoju estiškai.

DEVINTOJI ELEGIJA

Poezijos, kalbos ir atminties
lietuvių didmeistri, metaforos ėjimų
ironiškasis išradėjau, — rungeis tu
su demonais vardais lotynizuotais
į rimą — rimas. Lygiai, kaip lengvai
galėjai, lyjant iš namų ištrūkęs,
žiūrėt, kaip tėvo sodu b ė g i n ė j a
s t i k l i n ė m k o j o m t a s l i e t u s ,
klausyt, kaip paslaptį gėlės atspėjęs,
laimingas, b a l t ą g ė l ę t ą
l i n g a v o v ė j a s š a u k d a m a s :
b a l t a , b a l t a , b a l t a !
Tikslia ranka nuo piemenėlio lylio
vedei į epigramos epicentrą.
Per šešiasdešimt metų keturias knygas
tu pašaukei gyvenimui: „Fontanas",
„Strėlė danguj", „Žiemos daina",
„Žaibai ir vėjai". Tai dar nepilnai
apglėbia tavo sąmonės vaivorykštės
spalvas bei atspalvius. Neginčijai minties
be tinkamos poetinės citatos,
be posmo, perskyrimo ir eilutės,
iš tiekos klasikų ir tiek kalbų,
kaip dar iš nieko nebuvau girdėjęs:
čia rusai, lenkai, vokiečiai, prancūzai,
Valéry, Tuwim, Rilke, Pasternak
ir nepalyginamas tavo Donelaitis,
hegzametrais kalbėjęs Kristijonas.
Mes mėgom, Henrikai, pažaist vardu —
Enrico, Heinrich, Henry ir Henri, —
bet aidi žalvariu karališku — Radauskas.

DEŠIMTOJI ELEGIJA

Švelniai užskleisk tuos tekančius peizažus,
kad nuo spalvų nenubyrėtų žiedadulkės;
palik erdvės jiems kvėpuoti ir plaukti
pro šimtmečius, kad rastų paguodos tasai,
kurs palinks įskaityti jų kontūrus
ir akimis paseks tris upes —
Dauguvą, Nemuną, Emajõgi, —
tris motiniškas sroves, kai kiekviena
veda per savo kraštą, tarsi gyvybės linija,
įrėžta į kiekvienos motinos delną.
Bus dienų, kai išsiskleis dangus,
kaip ramunių pieva, ir tikrai bus dienų,
kai jis žemėn trenks lediniu kumščiu.
Vargu ar pasikeis salų apybraižos.
Gintaro ruožui teks patrumpėti.
Bet prie Baltijos priremtieji
baltai bus ten tikrai, o jų menas
spiralėmis kils ir kils amžinybėn,
vėl parvesdamas juos namo prie Baltijos.

1986

Vertė Jurgis Blekaitis

ANDRIUS STANKUS

gimė 1966 m. Čikagoje. Lankė Northern Illinois University, 1989 m. gavo kompiuterių grafikos specialybės BA diplomą. Lankydamas universitetą, dalyvavo grupinėse parodose. Su „Jaunųjų Dailininkų" grupe 1989 m. dalyvavo Čiurlionio galerijos parodoje, Čikagoje.

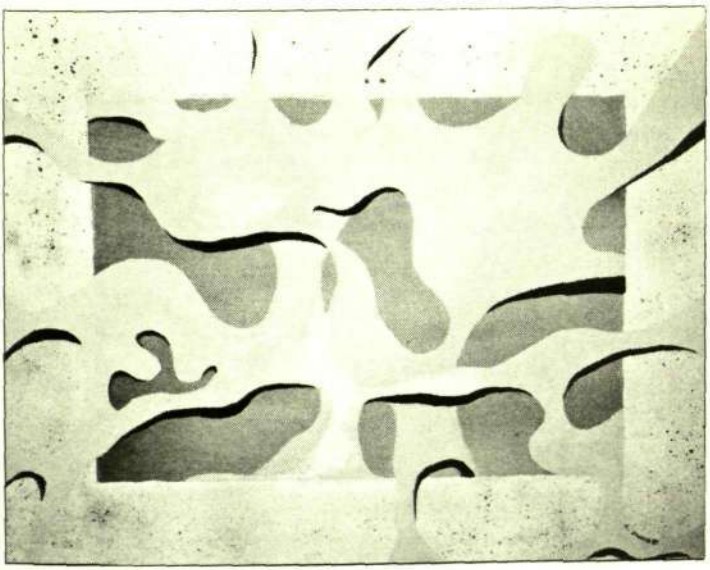

„Sigita," 61x71 cm, aliejus, 1987.

„Naktis", 61x36 cm, aliejus, 1985.

„Pas Tomą", 91x122 cm, aliejus, 1987.

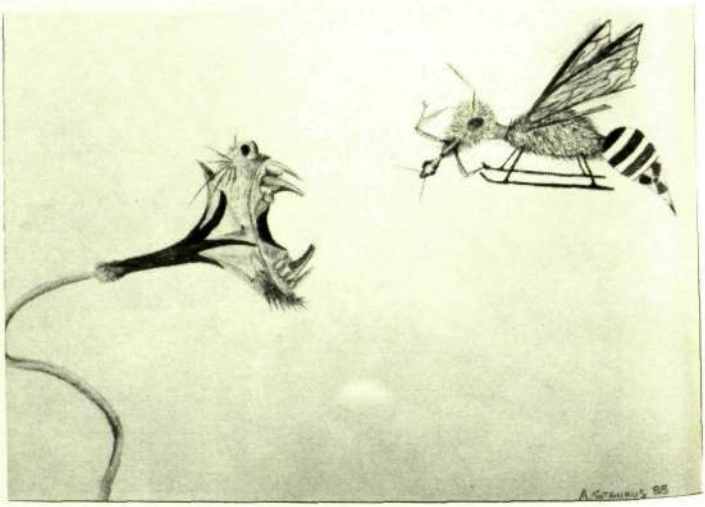

„Nori valgyti?", 20x30 cm, pieštukas, 1988.

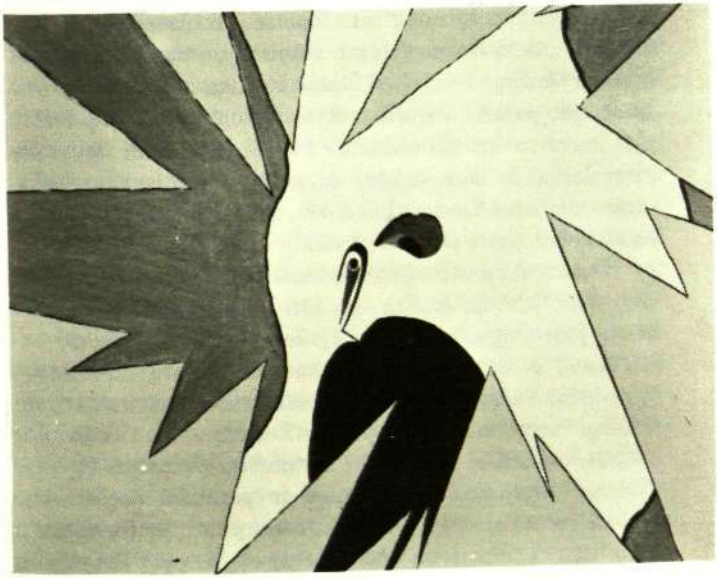

„Žiūrint pro langą," 40x50 cm, akrilis, 1989.

POSTMODERNIZMAS IR VIDURIO BEI RYTŲ EUROPOS LITERATŪROS

ENDRE BOJTÁR

Susan Reuben Suleiman gal buvo teisi, tvirtindama, jog žodis „postmodernizmas" naudojamas pirmiausia todėl, kad turi tam „tikro žavesio" *(1)*; o gal jis įėjo į madą dėl to, kad išreiškia kažką esminga. Šiaip ar taip postmodernizmo sąvoka jau pasiekė Vidurio ir Rytų Europos literatūrą. Dėl to gal pravartu ją išsiaiškinti, kol ji mūsuose dar nėra įsitvirtinusi, ir nėra susidariusi panaši padėtis kaip Vakaruose, kur, anot Douwe Fokkema, šis „terminas tapo plačiai naudojamas, nors jo prasmė dar nebuvo nustatyta".*(2)*

Ginčai dėl postmodernaus meno definicijos ir periodizacijos šiandien jau leidžia išreikšti keletą teiginių ir iškelti keletą prasmingų, tolimesnių tyrimų vertų klausimų.*(3)*

Vieni tyrinėtojai tvirtina, kad šis reiškinys, prasidėjęs Jungtinėse Valstijose šeštajame dešimtmetyje, charakterizuoja visą meno laikotarpį po 1945 metų; kiti aiškina, jog postmodernizmas prasidėjo architektūroje septintojo ir aštuntojo dešimtmečio sąvartoje ir pasklido visose meno srovėse (beat, op, pop, kinetika, concept art, performance ir t.t.). Jau aštuntajame dešimtmetyje jis per Paryžių ir Frankfurtą įsipilietino ir Europoje.*(4)*

Pagal dar kitą nuomonę, postmodernizmas įsigalėjo keliose vietose tuo pačiu metu, nes jis apima tiek naująjį

romaną, tiek Lotynų Amerikos magiškąjį realizmą, tiek absurdo teatrą ir vadinamąją faktinę literatūrą (nefiktyvinį romaną). Jo ekvivalentas literatūros teorijoje ir kritikoje esąs postruktūralizmas.

Postmodernizmo sąryšys su tradicija taip pat interpretuojamas dvejopai. Pagal vieną nuomonę, jis yra modernizmui priešprieša (modernizmas kartais reiškia tik fin de siècle poslinkius, o kartais visą nerealistinį XX amžiaus meną, tai yra ir avangardą). Kitų nuomone, jis yra modernizmo tęsinys, jo nauja apraiška. Svarbus yra Douwe Fokkema teiginys: sociologiniu požiūriu postmodernizmas ribojasi labai išsilavinusiais skaitytojais, kurie mėgsta sudėtingus tekstus, nors jo autoriai ir bando išsiveržti iš vadinamosios „aukštosios literatūros" ribų.*(5)*

O kas yra tie postmodernizmo rašytojai? Neskaitant tiesioginių protėvių (Sartre, Heidegger, Beckett, Musil ir ypač Joyce, romano *Finnegan's Wake* autorius), dažniausiai minimi John Barth, Donald Barthelme, Thomas Bernhard, Richard Brautigan, Italo Calvino, Umberto Eco, John Fowles, Peter Handke, John Hawkes, Iris Murdock, Charles Olson, Thomas Pynchon, Botho Strauss, Kurt Vonnegut.

Vis vien, ar mes į jį žvelgsime kaip į ištisą pokario laikotarpį, ar tiktai kaip į septintojo bei aštuntojo dešimtmečio reiškinį, postmodernizmas gali būti apibūdintas savo semantiškomis bei morfologinėmis ypatybėmis. Bene svarbiausia jų — radikalus abejojimas gnoseologija ir ontologija, prarastos pusiausvyros pojūtis. Pasaulyje be atsparos taško asmenybė tampa nuliu. Ją pavaduoja beasmenė kalba, intertekstualumas. Žmogus yra tiktai kalbantis gyvulys. Ateitis yra tik antiutopija, praeitis už ją pranašesnė: ta praeitis virsta arba nostalgijos objektu, arba literatūra, atgaminta per citatas, pastiche, imitaciją bei palimpsestą.

Svarbiausias žanras yra ilgoji proza, romanas, kuriame filosofinis essay susilieja su autoriaus biografija. Tokius veikalus sunku skaityti dėl veiksmo lėtumo, perdėto

žodingumo, pasikartojimų, teksto dalių suraizgymo, dažnų netiesioginių pasakojimų, cirkuliarinės struktūros, labirintiškumo. Veikalas atviras dviem prasmėm: pirmiausia, rašytojas tikisi aktyvaus bendradarbiavimo su skaitytoju, kuriant prasminį ir vertybinį veikalo pasaulėvaizdį; antra vertus, jis iš skaitytojo nereikalauja, kad šis tą pasaulėvaizdį galutinai patvirtintų ir veikalą galutinai iššifruotų.

Visų tų reiškinių šaltinis — europinės civilizacijos siekimas tobulėti, t.y. krizės bei jų sukeltos reakcijos, kurių dalis yra ir menas, ir kurios pagal Arnold Toynbee prasidėjo XV amžiaus pradžioje ir galutinai įsiformino apie 1875 metus. Ar gyvename postmodernizmo laikotarpyje? Klaustukas priklauso Toynbee.*(6)*

Modernizacija — kurios etapus sudaro reformacija, švietimas, romantinis judėjimas, pirmasis bei antrasis pasauliniai karai ir kiekvieną etapą palydintis savotiškas postmodernizmas — siekė išspręsti Vidužemio jūros regiono judeokrikščioniškosios civilizacijos pagrindų krizę (minėtosios civilizacijos šerdis yra asmenybė). Vaclav Černy kalba apie krikščioniškąjį personalizmą*(7)*, o prieš 40 metų ekskomunikuotas ir dabar vėl atrastas Bela Hamvas taipogi tvirtina, kad „dabartinė era, prasidėjusi maždaug 600 metų prieš Kristų, labiausiai rūpinasi asmeniniu išganymu"*(8)* Būtent asmenybė, individualus išganymas arba jam priešingas kolektyvizmas yra kriterijus, dalijąs Europą į Vakarus ir Rytus. Rytų Europa — visų pirma Rusija, anaiptol nesutampanti su Bizantija ir pravoslavija. Daug šimtmečių Bizantija buvo netgi vakarietiškesnė, negu geografinė Vakarų Europa. Rytietiškumą Rusijai suteikė Aukso Orda. Josifas Brodskis taikliai pastebėjo: Rytų Europa galėtų vadintis Vakarų Azija. (Santykiai tarp Rusijos ir Bizantijos yra kitokie, negu paprastai galvojama. Bizantijos imperija asimiliavo mongolų-totorių, vėliau turkų struktūras ir praktiškai tapo tų struktūrų apvalkalu, ideologine kauke).

Tarp Rytų ir Vakarų plyti Vidurio Europa. Ji yra tarpinė Europos dalis daugeriopa prasme. Svarbiausia tai, kad jos kultūra, ypatingai „aukštoji" kultūra, yra daugiausia vakarietiško tipo (vargu ar gali egzistuoti kultūra, nepripažįstanti asmenybės), o jos politinės-ekonominės struktūros, jos gyvenimo būdas — rytietiško tipo. Stovime Rytuose įstrigę iki kulkšnių, o kartais net ligi kaklo, ir sekame Vakarus. Šioje Europos dalyje kultūra yra gyvybinis reikalas, dažnai suteikiąs mums vienintelę garantiją, kad liksime rinktinės civilizacijos dalimi ir netapsime beasmene mase. Tik todėl galima suprasti, kodėl ekonominę bazę akcentuojantys istorikai mus priskiria prie rytinės Europos, o humanitarinių mokslų atstovai, taip pat pasiremdami faktais, priskiria prie Vakarų Europos. Tas pats nenuoseklumas išaiškina ir akivaizdų faktą, kad Vakaruose, kur buitis yra nepalyginti labiau sukultūrinta, literatūra ir menas, priešingai, kur kas mažiau vertinami. Mat, ten jie neturi tautą gelbstinčios gyvybinės funkcijos. Atrodytų, kad Vakarų Europa jau perėjo etapą, kuris mums tebėra ateities dalykas.

Postmodernizmui besiplėtojant Vidurio ir Rytų Europoje, kyla klausimas: ar jis neina tuo pačiu keliu, kuriuo ėjo romantizmas, realizmas, modernizmas, avangardas ir t.t. Ar tik nebus vėl taip, kad pas mus su tam tikrais pavėlavimais ir pakitimais įsipilietina Vakaruose susiformavęs literatūrinis reiškinys? Į šį klausimą galima ir teigiamai, ir neigiamai atsakyti. Kad jį geriau suprastume, turime atidžiai apžvelgti mūsų regiono intelektualinę istoriją po 1945 metų.

Autentiška šio laikotarpio literatūros apžvalga beveik neįmanoma — ir ne vien dėl to, kad trūksta perspektyvos. Taip pat ne vien dėl to, kad mes dažnai priversti atsisakyti chronologinių ramsčių — nes knygos nebūtinai spausdinamos tada, kada jos rašomos, o tikrieji dvasiniai ryšiai ekskomunikacijų ir reabilitacijų audinyje dažnai lieka neišnarpliojami. Žinoma, tai labai apsunkina literatūrinės raidos apžvalgą. Bet didžiausias sunkumas — tai, kad pačios

raidos beveik nėra, kad vienintelis pastovus ir sėkmingas daugiau nei keturių dešimtmečių siekis — kultūrinio proceso griovimas, jame išsiskyrusių srovių likvidacija. Sąvoka „socialistinė kultūra", kuri iš pradžių dar reiškė socializmo kultūrą, gana greitai sutapo su valstybės ir partijos kultūra, kas iš tikrųjų yra *contradictio in adiecto*. Dėl to periodas, kuris reikalauja prievartinės vienos idėjos, partijos ar centro priežiūros, iš esmės yra antikultūrinis. Deja, daug metų mūsų literatūrose yra baltos dėmės. Tokie jie ir liks.

Aišku, ne vien literatūrose. Juk kultūra yra realybę fiksuojanti atmintis. Ten, kur ji iš visuomenės išstumta, ten ir pati visuomenė bus sunaikinta — lyg jos visai nebūtų buvę. Kur veikalai, liudiją bene vienintelę pasaulio istorijoje spragą tarp oficialiosios ideologijos ir tikrovės? Iš kokių knygų galės marsietis sužinoti, ką reiškia savarankumas krašto, praradusio ir kariuomenę, ir autentišką užsienio politiką? Kaip atrodo visuomenė, kuriai reikia kapitalistinio tipo ekonomikos bei demokratinės pliuralistinės politinės sistemos, kuri ta kryptimi plėtojosi, tegu ir nevisada sėkmingai — jeigu jai staiga pranešama, kad visa, ko ji dar nėra pasiekusi, jau virto praeities etapu?

Kiek neapykantos, kurią iššaukia neišspręstos tautinės problemos, slepiasi po socialistinio broliškumo kauke? Tokiu būdu socialistinis realizmas ir realusis socializmas vienas kitą pamažu pavertė nerealiais fantomais.

Buvo pažeistas kultūros tęstinumas. Užtat vienas kitą vijo menkaverčiai kūriniai, atsiradę oficialios jėgos prieglobstyje, skatins niveliaciją ir jau seniai užmiršti. (Paprasčiausias jų vertinimo kriterijus yra tai, kad jų niekas nebeskaito, nes jie skaitytojams neužtikrina estetinio pergyvenimo). O tie kūriniai, kurie išsilaikė (ir visada kaip nors prieštaravo oficialiems kanonams) šviečia kaip atskiri taškai, bet nesudaro proceso, nes juos jungia vienintelis dalykas — siekimas būti skirtingais. Rašytojus, kurie nenoromis atsidūrė opozicijos eilėse, Ludvig Vaculik apibūdina taip: „Nėra

reikalo pabrėžti, kad mes sutampame, esame vienodi — Kohout, Havel, Vaculik. . . nes mes tokie nesame. Jei ir toliau akcentuosime tai, kas mums bendra — bus lengva konstatuoti, jog gavome ką nusipelnę. O ne, gerbiamieji! Tokia bėda užklumpa kaip tik tą, kas nepanašus į kitus!"*(9)*

Tęstinumą pažeidė savotiškas tradicijos padalijimas į „pažangią" ir „nepažangią". Pastaroji spaustuvėse ir mokyklose neigiama. Tuo pačiu paneigiamas praktiškai visas dvidešimtojo amžiaus menas. Vidurio ir Rytų Europos literatūrų plėtotę galime taip įsivaizduoti: nuo 1890 iki 1910 metų modernizmas (simbolizmas, secesija, neoromantizmas ir t.t.), o nuo 1910 iki 1930 metų kairiosios krypties avangardas. Ketvirtojo dešimtmečio literatūros pavadinimai įvairuoja (neosimbolizmas, naujasis ar sintetinis realizmas, katastrofizmas, egzistencializmas ir t.t.). Bet vargu ar galima abejoti, kad šių krypčių atstovai, atmesdami tėvų avangardistų palikimą, labiau linko prie senelių modernistų. Socialistinė kultūrinė politika atmetė tiek vadinamąjį buržuazinį modernizmą, tiek katastrofizmą — manding, charakteringiausią ketvirtojo dešimtmečio reiškinį —, o taip pat ir kariojo sparno avangardą. Balzakinė proza virto pavyzdžiu ir toms literatūroms, kuriose vyravo lyrika. Iš čia kilo begaliniai plepalai apie lyrinį realizmą ir tas faktas, kad rašytojai romantikai — Petöfi, Mickevičius, Puškinas — buvo apskelbti realistais.

Laikotarpį po 1945 metų galime dar detaliau periodizuoti, atsižvelgdami į politinius įvykius — pagal tai, kiek tuometinės sąlygos kliudė ar padėjo nutolti nuo socialistinio realizmo kelio. Čia tarsi grupuojame supančiotus šokėjus pagal vieną požymį — kieno pančiai lengvesni, kieno sunkesni. Su pačiu šokiu tai, žinoma, beveik neturi sąryšio. Epochą galima suskirstyti į tris glaudžiai susijusias grupes: 1. 1945-1960; 2. 1960-1980; 3. 1980-

I.

Pirmiausia reikia skirti literatūras Tarybų Sąjungoje ir literatūras Vidurio Europoje. Pirmosios mažiau diferencijuotos, vienspalvės. Tatai nenuostabu, nes toks buvo visas šis laikotarpis, kurį ukrainiečių rašytojas Volodimir Drozd ne per seniausiai pavadino neolitiniu.*(10)*

Bene charakteringiausia Rytų Europoje yra lietuvių literatūra — dėl dviejų priežasčių. Tarybų Sąjungoje lietuviai yra vienintelė katalikiška, taigi natūraliai į Vakarų kultūrą gravituojanti, tauta, o jų emigrantų procentas — vienas didžiausių pasaulyje.

Lietuvoje išspausdintuose veikaluose praktiškai nebuvo rašoma nei apie partizaninį karą, trukusį ligi 1952 metų, t.y. karą tarp lietuvių ir Tarybų Sąjungos, nei apie tuos 300,000 ar 400,000 žmonių, kurie buvo Stalino ir jo emisaro M. Suslovo deportuoti. Lietuvių literatūra buvo visai izoliuota nuo pasaulinės literatūros. Tą patį reiškinį matome ir politinėje plotmėje: Lietuva po karo tapo draudžiamąja zona net ir tarybiniams piliečiams. Pačios svarbiausios krašto problemos buvo paskelbtos neegzistuojančiomis, tuo būdu ir pati literatūra liovėsi egzistuoti. Nieko nėra liūdnesnio, kaip iš šiandieninės perspektyvos skaityti to laikotarpio optimistinę raidžių krūvą.

Tuo tarpu emigrantai buvo labiau pakrikę negu paprastai. Dauguma jų gyveno Vokietijos stovyklose ir tik 1949 metais gavo leidimą emigruoti į Ameriką. Ten jie sugebėjo sukurti margą, daugialypę kultūrą. Bet ilgą laiką lietuvių literatūros procesas plėtojosi tarsi atsitiktinai. Pavyzdžiui, puikus poetas Juozas Kėkštas pateko į Argentiną ir ten įsteigė žurnalą *Literatūros lankai.* Gal šiek tiek perdėdami galime teigti, kad tarp 1945 ir 1960 metų lietuvių literatūrą reprezentavo aštuoni nereguliariai išeinantys šio 32 puslapių žurnalo numeriai. Pačioje Lietuvoje skaitytojai ligi

šiol apie *Literatūros lankus* neturi žinių. (1968 m. išleista 900 psl. oficiali literatūros istorija to žurnalo visai nemini).

Vidurinėje Europoje geriausią modelį teikia čekų literatūros raida. Po 1945 metų įsigalėjęs socializmas šičia beveik nieko bendro neturėjo net ir su savo paties dažniausiai ne visai aiškiais šūkiais. Čekų visuomenė 1945 metais jau buvo aiškiai kairiosios orientacijos, galima sakyti, socialistinė. 1946 metų gegužės mėnesio rinkimuose komunistų partija be jokių gudravimų ir apgaulių čia surinko daugumą (38 procentus) balsų. Didelė dauguma rašytojų priklausė komunistų partijai, ir daugelis jų, gal net patys žymiausi, į partiją įstojo dar prieš karą. Konsekventiškai socialistinio nusistatymo Vaclav Černy savo 1945 metais vėl pradėjusiame eiti žurnale rašė: „Šiuo momentu mes esame *labiausiai privilegijuota* tauta pasaulyje, nes šalia labai nuniokotų lenkų esame *vienintelė* aiškiai *vakarietiškos* kultūros tauta, patekusi *rusų* politinės-kultūrinės įtakos zonon. Mums pirmiesiems duota ir net liepta būti pavyzdžiu visai Europai — pavyzdingai išrišti ieškomos sintezės klausimą".*(11)*

Tačiau greitai pasirodė, kad jokia sintezė neįmanoma, kad reikia naikinti ne tik vakarietiškas, bet ir vietines specifiškai čekiškas ypatybes (įskaitant dominuojančias socialistines-demokratines ypatybes). L. Štoll, vienas pirmaujančių komunistų partijos kultūrpolitikų, teisingai konstatavo: kalbant apie praeitį ir ateitį esą aišku, jog „mes priklausome naujai besiformuojančiai Rytų civilizacijai".*(12)*

Ši „Rytų civilizacija" *netoleravo jokios kitos*, išskyrus save pačią. Vos po trejų metų socialistinė kultūra virto realybe: buvo nacionalizuota knygų leidyba, panaikinta spausdinto žodžio laisvė ir įvesta cenzūra. Tokiu būdu jau 1948 metais ždanoviško socialistinio realizmo vardan tapo galima likviduoti visas literatūrines grupuotes, vis vien ar jos buvo, ar nebuvo paklususios partinės literatūros nuostatams.

Tas, kas negalėjo naujosios realybės priimti, tapo schizofreniku. František Halas, kurio katastrofistinė, prieš

mirtį kovojanti lyrika po 1930 metų smarkiai įtakojo kiekvieną pradedantį poetą. 1947 metais lankėsi Tarybų Sąjungoje kaip aukštas valdininkas literatūros reikalams. Jis rašė savo šeimai: „Viskas, ką mačiau, girdėjau ir nuspėju, padarė man sukrečiantį įspūdį — nežinau, kaip grįžęs visa tai suderinsiu savyje".*(13)*. Jis taip susiderino, kad ir toliau spausdino menkaverčius partijos vadą K. Gottwaldą liaupsinančius kūrinius, o tuo pačiu metu rašė į stalčių vertingus, sukrečiančius eilėraščius, kuriuos buvo leista išspausdinti 1957 metais.

Čekų literatūros raida turi modelio vertę, nes ji paryškina, kad šiame regione vad. socializmas iš tikrųjų buvo neužmaskuotas ar tik šiek tiek užmaskuotas stalinizmas. Kitur, pvz. Jugoslavijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, net Rumunijoje, vyko netikėti politiniai posūkiai (1956 metų sukilimai, Rumunijos partijos koketavimas su antitarybiškumu), dėl to buvo įmanoma stalinizmą kiek nuslėpti. Čekoslovakijoje 1953 metais, Stalinui mirus, stalinistas A. Novotny tapo pirmuoju partijos sekretoriumi, ir jo valdymas truko ligi 1968 metų. 1957 metais jis vadovavo oficialiai partinei delegacijai ir padėjo ant Stalino karsto vainiką su įrašu „Didžiajam socializmo vadui". G. Husak buvo išleistas iš kalėjimo tik 1960 metais. Tokį pat ryškų stalinizmo tęsinį matome ir kultūrinėje politikoje. 1975 metais L. Štoll išspausdino naują, kiek pataisytą laidą savo 1950 metų brošiūros, kurioje buvo nustatyti ir retroaktyviai pritaikyti socialistinio realizmo kriterijai.

Nepaisant šių suvaržymų, literatūra vis dėlto buvo kuriama, bet dauguma žymiausių autorių turėjo emigruoti — pvz. Sándor Márai, Egon Hostovský, Witold Gombrowicz, Stanisław Vincenz, Czesław Miłosz. Per pirmuosius dvejus trejus pokario metus vertingiausia literatūros dalis, ypač poezija, pratęsdama ketvirtojo dešimtmečio katastrofizmą, reagavo į dvasinę situaciją po Auschwitzo. Šalia ketvirtajame dešimtmetyje pradėjusios reikštis generacijos

atstovų iš jauniausių reikia paminėti novelistą Tadeusz Borowski ir kelis svarbius poetus: János Pilinszky, Tadeusz Różewicz, František Hrubín, Jan Zahradníček, Vasko Popa, Miodrag Pavlovič.

II

Sekantis dvidešimtmetis gali būti perskirtas į dvi dalis: septintojo dešimtmečio destalinizacija ir aštuntojo restalinizacija. 1970 metai, kurie jas atriboja, čekų knygai buvo „juodieji metai". Tais metais „konsolidacija" palietė ir kultūrą: tai reiškė masinį 1968/69 m. išleistų knygų naikinimą ir Rašytojų sąjungos uždarymą.

TSRS literatūroms yra charakteringa, kad menas, reaguodamas į grėsmę tautinei gyvybei, visų pirma tapo tautinės idėjos išraiška. Vis dėlto galima paminėti kelis autorius — lietuvį Kazį Sają, ukrainiečius Volodimir Drozd ir Jurij Ščerbak, — kurie priklauso Vidurio Europos kūrėjų tipui.

Vidurio Europoje per tuos dvidešimt metų labiausiai paplitusią kryptį galime apibūdinti kaip groteską. Jai priklauso daug pasaulinio rango kūrinių, ypač mažojoje prozoje ir dramoje, nes ji tiksliausiai perteikė šio tarp Rytų ir Vakarų svyruojančio ploto charakterį su visa jo gyvenimo tragika ir komedija. Tadeusz Różewicz, Sławomir Mrożek, István Örkény, György Konrád, Bohumil Hrabal, Vladimír Páral, Ladislav Fuks, Václav Havel, rumunas Marin Sorescu, serbas Dušan Kovačević, bulgaras Jordan Radičkov ir daug kitų atvaizdavo simultaniškai egzistuojančias septintojo dešimtmečio idėjas apie „socializmą žmogišku veidu" ir aštuntojo dešimtmečio Brežnevo „riboto suverenumo" doktriną.

Tai buvo laikotarpis kompromisų ir derėjimosi. Kultūrinėje politikoje charakteringiausias dalykas buvo vengriškasis pagarsėjęs „trijų t-raidžių" principas (tiltás, türés, támoga-

tás: uždrausti, pakęsti, paremti); gal pati charakteringiausia figūra — žymus rašytojas Jaroslaw Iwaszkiewicz, kuris, sakoma, negavo Nobelio premijos tik dėl to, kad prieš tai buvo gavęs Lenino premiją, kurios negalėjo atsisakyti.

III.

Groteskas išblėso aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Įvykiai Lenkijoje įrodė, kad socializmas — toks koks jis egzistavo — nesiduoda reformuojamas. Pasidarė aišku, kad jei stalinizmą vadinsime socializmu, tuomet stalinizmo žlugimas bus lygus naujai postsocialistinei epochai. Tokią pažiūrą, atrodo, sankcionuoja naujoji tarybinė politika, nors atsargumo dėlei ji dar naudoja senąją terminologiją.

Taip interpretuojant postsocializmą, jo išraiška mene virsta postmodernizmas, į kurį dar nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios buvo palaipsniui pereinama: po groteskiško išsikalbėjimo svaigulio liko tik vertybių netekusio pasaulio nykumas ir kažkokios naujos, dažnai metafizinės tiesos ieškojimas. Geriausias pavyzdys yra Bohumil Hrabal kūryba, kuri prasidėjo groteskiškais apsakymais ir romanu *Kaip aš tarnavau Anglijos karaliui*; po to sekė romanas apie vertybių stokojantį pasaulį *Per daug triukšminga vienatvė*, pagaliau autobiografinis veikalas *Tuščios vietos*.

Literatūra (pirmiausia jugoslavų ir rusų, vėliau lenkų, vengrų ir t.t.) dar kiek anksčiau skilo į tris grupes. Tai aiškiausiai matome Čekoslovakijoje, kur visa literatūra skirstoma šitaip: a) gana žemo lygio oficialių valstybinių leidyklų išleisti kūriniai; b) užsienyje ar savilaidoje pasirodę uždraustų rašytojų veikalai (prie jų priskiriame ir tuos autorius, kurių vieni veikalai po tam tikrų sunkumų spausdinami, kiti ne, pvz. Bohumil Hrabal arba Nobelio laureatas Jaroslav Seifert); c) emigracijoje sukurti veikalai. Pastaruoju metu, po 1980 metų, šis skirstymas pradeda išnykti, ir pamažu atstatoma kultūra, kurios autonomijos

cenzūra nevaržo. Taip pat nyksta tabu, liečią savąsias tautines tradicijas ir pasaulinę literatūrą.

Galima tikėtis, kad postmodernizmas padės Vidurio Europos literatūroms vėl prisijungti prie europietiškų intelektualinių srovių. Ir iš tikrųjų, naujieji Rytų veikalai turi stebėtinai daug bendrybių ir net tapatybių su Vakarų veikalais. Žinoma, dar stinga laiko distancijos, kad suprastume, kas gi šio regiono literatūrose dabar yra svarbiausia. Bet jau aiškiai juntamos postmodernizmo nuotaikos. Vyrauja romanas, turįs keletą pakraipų. Gal patį įdomiausią sukūrė Milan Kundera: siužetinis filosofinis romanas su autobiografinėmis detalėmis, kuriame ieškoma gyvenimo prasmės, nevengiama naudoti nuotykių efektų ir beveik pornografiškų elementų.

Autobiografiškumas iš viso yra charakteringas. Jį praktikuoja ir Josef Škvorecky (1977 m. išleista *Žmonių sielų inžinieriaus istorija* — dar 1948 m. pradėtos tetralogijos paskutinė dalis), ir Péter Esterházy, ir Ludvik Vaculik (*Čekiškas sapnininkas*), ir Kazimierz Brandys (*Mėnesiai*), ir István Vas.

Danilo Kiš, Bulat Okudžava, kroatas Ivan Aralica ir lietuvis Saulius Tomas Kondrotas naikina skirtumus tarp fikcijos ir realybės kitokiu būdu — kurdami fiktyvius istorinius faktus.

Antiutopijas pradėjo jau 1961 m. Vladimir Dáral savo veikalu *Žudikas ir meilužis*; pastaruoju metu prie jų reikia priskirti du serbo Borislav Pekić romanus (*Pasiutligė* ir *1999*). Abiejuose randame savotišką mišrainę iš bulvarinės literatūros, filosofinio essay ir biblinių motyvų naujų interpretacijų. Ir kiti autoriai griežtai neskiria žemų ir aukštų žanrų bei stilių. Péter Esterházy rašo sporto žurnalui straipsnius apie futbolą, kuriuose gvildena tautiško charakterio problemas. Poetas Dezsō Tandori rašo kriminalinius romanus.

Kvazi-realistinis posūkis juntamas dramoje, ypač trijų puikių rašytojų kūryboje: tai Dušan Kovačevič (*Balkanų šnipas*), Václav Havel (*Largo desolato*), Sławomir Mrožek (*Portretas*).

Ar yra skirtumų tarp šios rūšies postmodernizmo ir vakarietiškojo? Gal mūsiškis kartesnis ir labiau nusivylęs, nes šalia vietinių bėdų jis mato fiasko visuomenės, kurią mes norėtume pasivyti. . .

Vertė M. G. Slavėnienė

Pastabos

1 Susan Rubin Suleiman: Naming and Difference. In: *Approaching Post-modernism*. Red. Douwe Fokkema, Hans Bertens. Amsterdam — Philadelphia, 1986. Joh Benjamins, 267 p.

2 Hans Bertens — Douwe Fokkema: Foreword. In: *Approaching*, S. VII. Šioje studijoje rėmiausi daugiausia dviem, neseniai pasirodžiusiais apibendrinančių straipsnių rinkiniais: minėtuoju *Approaching*, taip pat *Postmoderne*. Zeichen eines kulturellen Wandels. Red. Andreas Hyssen, Klaus B. Scherpe. Hamburg, 1986. Rowohlt.

3 Šioje studijoje rėmiausi daugiausia dviem, neseniai pasirodžiusiais apibendrinančių straipsnių rinkiniais: minėtuoju *Approaching*, taip pat *Postmoderne*. Zeichen eines kulturellen Wandels. Red. Andreas Hyssen, Klaus B. Scherpe. Hamburg, 1986. Rowohlt.

4 Andreas Huyssen: Postmoderne — eine amerikanische Internationale? In: *Postmoderne*, p. 13.

5 Douwe Fokkema: The Semantic and Syntactic Organization of Postmodernist Texts. In: *Approaching*, p. 81.

6 Arnold J. Toynbee: *A Study of History*. New York — London, 1947. Oxford University Press, p. 39.

7 Václav Černý: *O povaze naší kultury* (Apie mūsų kultūros charakterį), München, 1981. Arkýr, p. 28.
8 Béla Hamvas: *Az öt géniusz* (Penki genijai). Bern 1985, p. 95.
9 Ludvík Vaculík: *Český snář* (Čekiškas sapnininkas). Toronto, 1983. Sixty-Eight Publ., p. 547.
10 Volodimír Drozd: Tak vernyotsa-li ich vremja? (Ar sugrįš jų laikas?), *Literaturnaja Gazeta*, 40/1987, p. 13.
11 Václav Černý: Ještě jednou: mezi východem a západem. (Dar sykį: tarp Vakarų ir Rytų), *Kritický měsičník*, VI Jahrgang, p. 141.
12 Cit. pasak Václav Černý: *Paměti* (Atsiminimai). Toronto, Sixty-Eight Publ., p. 70.
13 Alfred French: *Czech Writers and Politics: 1945-1969*. New York, 1982. Boulden, p. 137.

METMENŲ aukotojai

$500
Lietuvių Fondas
$250
A.a. Motiejaus Šimanskio palikimas
$200
Audronė ir Romas Misiūnai
$150
A.a. M. Šimanskio atminimui
$60
Jonas Kiznis

POLILOGAS

PERSPEKTYVŲ SKIRTUMAI

Lietuvoje ir išeivijoje jaučiasi skirtingi kai kurių literatūrinių reiškinių vertinimai. Išeivijos kritika, atrodo, stipriau vertino Kondrotą, labiau domėjosi Glinskiu, bet dar nelabai žino, kaip paliesti Aputį, Radzevičių, Juškaitį: pastarieji nėra sulaukę stambesnių, jų vertę atitinkančių nagrinėjimų (ir ne dėl to, kad redaktoriai nebūtų stengęsi).

A. Škėma šiuo metu Lietuvoje labiau vertinamas negu bet kada išeivijoje, su entuziazmu scenon išvedami konvencionalesni jo veikalai. Išeivijoje rimtoji kritika buvo jam palanki, tačiau reikia prisiminti ir Jono Griniaus įnašą lietuvių kultūron: „patologiškai dvokianti atmosfera. . . [persunkta] sistemiškos neapykantos visam, kas pozityvu ir švaru. . . Nuo moralinių antausių, kurių paliko A. Škėma savo raštuose, lietuvių visuomenė turi gintis. . ." (Draugas, *1962 sausio 13 ir kovo 13).*

Brazdžionis Lietuvoje lyginamas su Basanavičium, tam patvirtinti išspausdinant jo prasčiausią, „Vaidilos Valiūno" produkciją, užmirštant, kad Basanavičius (ir Maironis) rašė, ko Lietuva dar nežinojo, o Brazdžionis kartoja tai, ką jau visi žino. Išeivijoje literatūros kritika vėlesniojo Brazdžionio beveik nė nesvarsto. Marcinkevičius, Jasmantas Lietuvoje priimami rimčiau negu išeivijoje.

Dėl „istorinio romano" Lietuvoje karščiuojamasi. Išeivijoje atrodo, kad nėra dėl ko. Kai kuriais — A. Škėmos, T. Venclovos — atvejais, Lietuva vejasi išeivijos skonį. Bet ar visais? Ir ar turėtų?

Jei ir kitaip žvelgtumėte į literatūrinių reiškinių vertinimą išeivijoje ir Lietuvoje, nesutiktumėte su šių pastebėjimų prielaidomis, — ką galvojate apie šiuos ir kitus, Jūsų dėmesį atkreipusius literatūrinės kritikos ir literatūros naudojimo skirtumus? Ar tai laikini atsitiktinumai, ar kokie gilesni, esmingesni perspektyvų

išsiskyrimai, kilę iš patirties, kritinių ar pasaulėžiūrinių standartų, šiandieninio visuomeninio konteksto įvairavimo?

Ar įmatote čia galimybės kalbėti apie skirtumus tarp to, kas Lietuvoje „išsaugota", ir to, kas išeivijoje „laimėta"?

Kęstutis Nastopka:

Nei Lietuvos, nei išeivijos požiūris į lietuvių literatūrą nėra vienalytis. Išeivijos vertinimų amplitudė akivaizdi. Lietuvoje ją pridengdavo privaloma metakalba, bet, tarkim, A. Bučio ir A. Zalatoriaus estetinės nuostatos skiriasi ne mažiau negu A. Zalatoriaus ir V. Kavolio. Matyt, reiktų kalbėti ne apie du konfrontuojančius požiūrius, o apie tam tikrą savarankiškų nuostatų derinį šiapus ir anapus.

Kai prieš ketverius metus komentavau *Pergalei* išeivijos kritiką, taikiausi prie ideologinių kanonų. Kitaip straipsnis vargu ar būtų išspausdintas. R. Šilbajoriui tada pasirodė, kad šalia „įžvalgaus, draugiško ir gero Nastopkos alkūnės ėmė ir prisėdo kažkoks dar kitas Nastopka", kuris, „nelyg A. Mickevičiaus ‚Vėlinių' Konradui, papūtė pirmajam Nastopkai miglą į akis ir sumaišė, supainiojo jam mintis". „Toji migla, — reziumavo oponentas, — tai visų pirma Sovietų taip mėgstamas politiškai-humanitarinis žargonas ir paskui iš to žargono išplaukiantis negatyvus nusistatymas mūsų atžvilgiu". Galėčiau atsikirsti, kad mano akyse panašiai dvejinosi kai kurie išeivijos kritikai. Literatūros ideologizavimo priežastys Lietuvoje ir išeivijoje buvo skirtingos. Išeivija alergiškai reaguodavo į lojalumo komunistinei sistemai bei ideologijai apraiškas. (R. Šilbajoris, recenzuodamas *Akiračiams Lietuvių eilėraščio poetiką,* atsiliepė į visus politizuotus prierašus, kuriuos autorius, leidyklos spaudžiamas, įvedė į paskutiniąją korektūrą). Lietuvos kritikai, palaikydami savarankiškuosius menininkus, diplomatiškai atsiribodavo nuo išeivijoje jiems segamų politinių etikečių. Įsivėlus į ideologinį žaidimą, susikalbėti buvo sunku.

Šiandien Lietuvoje propagandinių stereotipų atsisakyta. Grįžta iš užmaršties žmonės, knygos, rankraščiai, užpildomi tušti tarpai „eilėse, grindiniuos ir žemėlapiuos". Fasadinės ideologijos neigimas suburia vakarykščius laisvamanius. Estetai tampa politikais. O kandidatai į TSRS liaudies deputatus renkasi rinkiminei reklamai B. Brazdžionio

„Šaukiu aš tautą"! Vienaip šios permainos atrodo įtrauktiems į jų sūkurį, kitaip — iš šalies. Išeivijos kritiko akimis, Vaidila Valiūnas „kartoja tai, ką jau visi žino". Lietuvos skaitytojo — įvardija, apie ką čia viešai nebuvo kalbama keturiasdešimt metų. Politinis gestas dėl to, žinoma, estetine vertybe netampa. Tai suvokiama ir Lietuvoje. „Ką darome?" — stebisi mokslingais B. Brazdžionio poezijos komentarais J. Juškaitis (*Literatūra ir menas*, 1989, balandžio 29).

Išeivių literatūros vertinimą Lietuvoje riboja elementarios informacijos stygius. Tik pernai išeivijos leidiniai perkelti į bendruosius kelių didžiausių Lietuvos bibliotekų fondus. Nežinau, kas, be emigrantologo V. Kazakevičiaus, spėjo juos nuosekliau perskaityti. Tačiau didžiosios spragos pamažu užpildomos. Įspūdingai sugrįžo arba sugrįžta H. Radauskas, J. Aistis, A. Vaičiulaitis, B. Brazdžionis, M. Katiliškis. Vidurinioji ir jaunesnioji poetų karta gyvai mena K. Bradūną, A. Nyką-Niliūną, H. Nagį, A. Mackų.

Išeivijos kritika, interpretuodama Lietuvoje kuriamą literatūrą, keičia jos prigimtinį kontekstą. Pirmiausia pastebimi išoriniai pokyčiai. Girdami kadaise M. Sluckio ir Alf. Bieliausko modernizmą, liberalieji išeivijos kritikai sutapo su oficialiuoju „vidinio monologo" romano vertinimu Lietuvoje ir praleido negirdomis blaivinančias V. Kubiliaus bei A. Zalatoriaus pastabas. Subliuškus reklaminiams mitams, nebeabejojama, kad tasai modernizmas buvo viena „cenzūrinio realizmo" (R. Gavelis) atmainų. Entuziastingiau negu Lietuvoje išeivijoje sutikti V. Martinkaus, S.T. Kondroto, V. Jasukaitytės romanai. Pasak V. Kelertienės, interpretuoti tokius tekstus — kritiko svajonė. Lietuvoje apie moderniosios poetikos mokytinius išsitariama santūriau.

Kriterijai išsiskiria, kai kalbama apie kūrinius, nutolusius nuo vakarietiško modernumo. Aptarinėdamas J. Aputį, J. Aleksandravičius taip ir nepaaiškina, kaip „pro tariamai apybraižinius vaizdelius ir šiurkštumo luobą", „gyvenimo nuobodybę", „ne kažin kaip patrauklų" rašymo būdą švyti „skvarbi ieškančio atsakymų žmogaus mintis ir meninis brandumas". Nenujaučiant tikrojo konteksto, skausmingoje S. Šaltenio ironijoje pastebima tik iš J. Salingerio pasisavinta pasakojimo maniera, „patologinė neapykanta religijai" ir maskuotas Humoro ministerijos instrukcijų vykdymas. Jokiais formaliais kriterijais nepaaiškinsime, kodėl B. Radzevičiaus romanas Lietuvoje suvoktas kaip autentiškiausias dvasinės savigynos dokumentas ir

universalus XX a. krizinių situacijų apibendrinimas. Arba — kokie iki šiol neįvardyti prasmės horizontai pavertė tariamai hermetišką J. Juškaitį vienu galingiausių atgimstančios Lietuvos poetų? Manyčiau, kad išeivija dar nėra deramai suvokusi nei V. Bložės, nei A. Žukausko poetinės įtaigos. Tiesa, ir Lietuvoje nelabai galėtume pasigirti vertomis iškiliausių autorių studijomis. Bet čia jų kūrybinį *renomė* palaiko atgarsiai bendražygių, tąsos jaunesnės kartos kūryboje. Be šios terpės jų gyvastis silpsta.

Skirtumų tarp to, kas „išsaugota", ir kas „laimėta", rasime ir šiapus, ir anapus. A. Škėmą išeivija, žinoma, atrado anksčiau nei Lietuva. Be jo modernioji lietuvių literatūra būtų daug skurdesnė. O T. Venclovą nekonjunktūrinė kritika iškart pripažino ir Lietuvoje. Lietuvai ir šiandien jis, ko gero, aktualesnis negu išeivijai. Kartais, vydamasi Lietuvą, matyt, laimi išeivija, kartais antraip. Keičiantis informacija, atsitiktinių prasilenkimų, manyčiau, mažės. Bet visiškai kažin ar suvienodėsime. Pernelyg skiriasi mūsų patirtis, visuomeninis ir literatūrinis kontekstas, vertinimo įpročiai bei įgūdžiai. Požiūrių įvairovė, o kartais gal ir poleminė įtampa, ieškančiam literatūroje prasmingumo visada pravers.

Darius Kuolys:

1. Netapatūs literatūros dalykų vertinimai išeivijoje ir Lietuvoje kol kas, matyt, yra neišvengiami. Išeivių ir Lietuvos skaitytojų žvilgsnį žvitrino ar žlibino esmiškai skirtinga kultūrinė aplinka. Itin stipriai nuo konteksto, nuo išorės sąlygų parėjo ir lig šiolei pareina literatūros skaitymai tėvynėje: nelaisvos tautos nelaisva kultūra toli gražu ne visais savo žiedais išgali deramai, bešališkai gėrėtis. Lietuvoje sąžiningam rašto darbininkui nuolat tenka sau po nosim bambėti: „pas ką žiedas žydi?" Mat totalitarizmo pažeistoje visuomenėje literatūra neįstengia būti vien literatūra — ji savo noru ar prieš savo valią įtraukiama ideologinėn trintin, paverčiama ideologizuotu tekstu... Šitokioms aplinkybėms esant, aktualiausia Lietuvos skaitytojui proza buvo ir palieka ne itin stilingas Molotovo-Ribentropo rašinys.

Tiesa, Lietuvos meno žmogui nėra svetimas siekis paneigti jį ir jo darbą aprėžiančias sąlygas, iššokti iš kaustančios, savaip įpareigojančios situacijos, kurion yra įstumta jo tauta. Šitaip — bene lengviausiu būdu — plečiamas kūrybai būtinas asmens laisvės laukas. Atrodo, kad

tan laukan įžengę, nuo visuomeninių skrupulų atsiriboję kaip sykis ir atkreipia didėlesnį išeivių dėmesį: nutikimas su S.T. Kondrotu. Ir priešingai — tekstai, pajėgę skvarbiai, geliančiai atvirai įvardinti Lietuvos žmogaus dvasinį būvį, vien literatūriniam nagrinėjimui esti ir nelabai įdomūs, ir nelabai parankūs. B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliai* iš tikro poreikio, o ne iš reikalo turbūt gali būti perskaityti tik Lietuvoje. Tik čia — A. Šliogerio, V. Papievio studijose — jie atveriami kaip įprastą literatūrą prašokusi, sakralumo žymę turinti knyga.

J. Juškaitis — itin savitos prigimties poetas. Savo „vertę atitinkančių nagrinėjimų" jis stokoja ne vien išeivijoje, bet ir tėvynėje. Regis, ir J. Apučio prozos A. Zalatoriui, J. Sprindytei dar nepavyko iki galo „išmagnetinti".

2. Džiaugtis ypatingu A. Škėmos vertinimu šiandienos Lietuvoje gal dar būtų ankstoka — vis dėlto viešai jo asmuo ir kūryba čia kol kas tėra tik konjunktūriškai apšnekėti. Viename ideologiniame padaže *Baltą drobulę* pateikė A. Bučys, kitame — „Pabudimą" J. Vaitkus. O užjūryje išleistas *Rašytų* tritomis — vien mažumos išrinktųjų nuosavybė. Tiesa, *Pergalėje* pasirodžiusi „Balta drobulė" A. Bieliausko, M. Sluckio tekstais išpenėtam Lietuvos skaitytojui tapo tarsi netikėtai delnan įbruktu karštos anglies gabalu — tokia nuostabi laisvės dvasia, tokia natūrali šią dvasią atliepianti meninė forma. Šitokie aikčiojimai gal ir galėtų tapti rimtesnių A. Škėmos tyrinėjimų Lietuvoje pradžia. . . Ir dar nežinia, kiek ateity atgimusi čionykštė katalikiška kritika nutols nuo J. Griniaus išsakyto požiūrio.

3. Mums, Lietuvoje lietuvių literatūrą skaitantiems, B. Brazdžionis — jau klasikas. Taigi visa jo kūryba (ir „prasčiausia produkcija") yra tapusi ne tiek kritikos, kiek literatūros mokslo objektu. Kita vertus, ideologizuotoje Lietuvos tikrovėje B. Brazdžionis buvo ir išliko ištikimybės Dievui ir tautai ženklu. Jo — šauklio, pranašo — laikysena dabarties Lietuvai yra suprantamesnė nei grakščiai hermetiškas H. Radausko žodis. B. Brazdžionio kūryboje nuosekliai išpažįstama krikščionybės tiesa esamomis tėvynės gyvenimo sąlygomis įgijo rezistencinį atspalvį. Nemaža dalimi dėl šios tiesos, teikiančios tautai patikimą egzistencinę atspirtį ir didžiausių gniuždymų laikais, Lietuvoje „rimčiau" skaitomi Just. Marcinkevičius, A. Jasmantas (tiesa, šis daug geriau pažįstamas iš filosofinių A. Maceinos knygų). Gal nuniokotoje tėvų žemėje esantys kiek stipriau stengiasi išsergėti

giedrą, darnų dangaus vaizdinį? Kaip kitaip paaiškinti maištingiausio Lietuvos poeto S. Gedos posūkį iš rytietiškų, pagoniškų klajonių krikščioniškan B. Brazdžionio, Just. Marcinkevičiaus pasaulėvaizdin?

4. Liguistas dėmesys istoriniam romanui Lietuvoje daugiausia nulemtas ujamos tautos pastangų išlikti savimi — išlikti savoje istorijoje. Nesenais laikais, kai atgimimo viltys buvo gerokai bailesnės, iš šio romano (vargu bau pagrįstai) tikėtasi sulaukti ir sumarksistintos čionykštės istoriografijos, ir nesamos istoriosofijos pakaitalo — taigi žiūrėta į jį kaip į esminį istorinės sąmonės ramstį. Šitokio savo darbo supratimo esama V. Petkevičiaus, P. Dirgėlos kūriniuose, šitokiai nuostatai literatūros kritika Lietuvoje angažavo skaitytoją. Išeivijai istorinis romanas, atrodo, tėra tik vienas iš literatūros žanrų — gana žaismingas, gana laisvas nuo visų didaktinių priedermių. Laisvėjant kultūriniam gyvenimui, sykiu ir istorijos mokslui, pedagoginei, filosofinei minčiai, tėvynėje, dalis perdėtų įsipareigojimų turėtų nupulti ir nuo Lietuvos rašytojų pečių: istorinės literatūros karštligė greičiausiai tėra laikinas po priverstinio miego besiražančios tautos „negalavimas". Beje, išsamiausią atsakymą į šį *Metmenų* polilogo klausimą yra paruošęs Giedrius Viliūnas — Vilniaus universitete, Lietuvių literatūros katedroje bebaigiąs disertaciją apie lietuvių istorinį romaną, kurioje pirmąsyk dėmesingai apžvelgiama ir šio žanro išeivių kūryba.

Apie „skonių" lenktynes šiapus ir anapus turbūt reikėtų kalbėti itin atsargiai. Juk T. Venclova išėjo iš Lietuvos, palikęs čia *Kalbos ženklą* ir nemažą savo poezijos gerbėjų būrį. Kita vertus, vargu ar teisinga priešinti vieną kitam dirbtinokai subendrintus išeivių ir Lietuvos literatūrinius „skonius". Ar tokių išvis esama? Ar jie deramai išaiškėję? Bent apskrito Lietuvos „skonio" kol kas neįmanoma įžvelgti — po ilgo badavimo girdėti vien gurmaniškas alkano čepsėjimas. Bet, ginkdie, šito čepsėjimo nevalia laikyti atsilikimu nuo išpuoselėto išeivijos „skonio". O jei ir būtų truputuką atsilikta, bėgti įkandin Vakarų Europos ar Amerikos išpuikusių provincialų savimeilė neleistų.

5. Šis *Metmenų* polilogas atrodo esąs truputį per ankstyvas, realias Lietuvos kultūrinio būvio sąlygas kiek ignoruojantis. Gal dėl to dažnusyk tenka priešgyniauti jo pirminėms prielaidoms — juk kalbamės vos besiveriančių durų prieangyje. Lietuvos skaitytojas išeivių literatūros visumos dar nėra nei išvydęs, nei kritišku žvilgsniu aprėpęs. Regis, išeivijai kol kas nelengva iki galo perprasti uždarą ir

gana painų literatūrinį tėvynės gyvenimą — juo labiau, kad nemaža jo dalis spaudos viešumon lig šiolei nėra prasimušusi. Drauge būtų ankstoka užmiršti, kad kultūriniame Lietuvos ir išeivių poliloge nūdien, nors ir neprašyti, aktyviai dalyvauja tarybų šalies ideologiniai vadovai. Vieno jų, Vyriausiosios valstybinių paslapčių saugojimo valdybos viršininko A. Brazaičio, nuomone, „šių laikų pasaulio grožinė literatūra labai prieštaringa. Joje pasitaiko ir mūsų šalies įstatymais uždraustų žinių". „Prieštaringas" gerbiamo viršininko požiūris esąs ir į emigrantų spaudą: „Viskas priklauso nuo jos pačios" *(Tiesa,* 1989.4.27). Taigi — pavasario orai permainingi. Jų nepaisyti galima, bet nuo to kultūrinė Lietuvos situacija išsyk nepasikeis.

6. Laimėjimus išeivijoje ir išsergėtus turtus Lietuvoje perseikėti būtų įdomu, prasminga ir daug maloniau, nei skaičiuoti tai, ką amžinai praradome okupacijos metais. Sibiro lageriuose palaidojome europinę tautos kultūrą, kurios lig šiolei nepajėgė atkurti nei išeivija, nei totalitarinės sistemos prievartaujama Lietuva.

Saulius Žukas:

1988 pavasaris neužklupo visai netikėtai, pats sau projektuodavai ir su artimesniais bičiuliais svarstydavai idealiuosius tautos gyvenimo, kultūros ir literatūros variantus. Bet reikalams pajudėjus, daug kas ėmė komplikuotis; pasirodė, kad mūsų betvarkė, atsilikimas ir proto sustingimas yra daug grėsmingesni.

Tikiu, kad Lietuvoje yra sintetiškiau sugebančių mąstyti protų, bet man išeivijos literatūra vis dėlto buvo kita literatūra. Tai sietina ir su jos plitimo sąlygomis, su galimybe po ranka turėti tik vieną kitą — dažnai atsitiktinį — kūrinį, bet dar svarbesne priežastimi laikyčiau kultūrinių kontekstų, mandriau išsireiškus, „kodų" skirtumą. Kita lietuviško žodžio galimybė teikė vilčių ir neleido apskritai nusivilti tuo žodžiu. Lietuvoje jau buvo atspausdinti ir A. Mackus, ir H. Radauskas, bet lietuviškoje literatūros panoramoje jiems nebuvo surasta (ir ieškoma) vietos. Tai ypač akivaizdu T. Venclovos atveju; Lietuvoje išleistą knygelę jaunimas skaitė kaip ir kitą išeivijos literatūrą. Prisimenu maždaug penkerių metų senumo „literatūrinio gyvenimo" epizodą, kai vienas visai jaunas kritikas parašė straipsnį apie išeivių poezijos įtaką jauniesiems Lietuvos poetams ir kaip patyręs kritikas savajame rašinyje šią nuomonę sutriuškino, tiesa,

turbūt labiau norėdamas apsaugoti šituos įžūliai išsišokančius jaunuolius, o ne remti juos prie sienos. Toks buvo gyvenimas. O dabar turime naują lozungą — vieninga lietuvių literatūra. Jei neklystu, T.S. Eliotas yra minėjęs, kad pasirodžius naujam meno kūriniui, tenka perrašyti visą to meno istoriją, nes jis gali suteikti naują aspektą meno supratimui, naujus atskaitos taškus vertinimams. Esamas vadinamosios tarybinės literatūros hierarchijas sukrėstų jau minėti A. Mackus su H. Radausku,T. Venclova bei neseniai pasirodęs J. Aistis, o jeigu pavyks išleisti B. Brazdžionį, A. Nyką-Niliūną ir kitus? Kalbu apie poeziją, bet tai liečia ir prozą — argi galima tais pačiais žodžiais šnekėti apie lietuviškąjį „vidinio monologo" romaną (tarybinės literatūros istorijos terminas, aprėpiantis chruščiovinio atšilimo laikų lietuviškus — A. Bieliausko, M. Sluckio ir kt. — romanus), kai jau turime ant stalo A. Škėmos *Baltą drobulę*. Noriu užbėgti už akių vienam tikėtinam priekaištui (aišku, iš mūsiškės auditorijos); dabar labai mėgstama manipuliuoti įvairius požiūrius įteisinančiu „pliuralizmo" terminu, kartai tai kelia ne tik juoką, bet ir liūdesį. Paryžiuje man pasakojo ne tokią jau seną istoriją, kaip čia po karo buvo netikima Stalino lagerių realumu (Torezo žmona viešai siūlėsi juos išbandyti); taigi vieni sakė, kad jie yra, o kiti — ne. Negi ir tai pliuralizmas?

Netikiu, kad gali būti genialus, bet žmogiškumą paminantis ir tautai duobę kasantis kūrinys. Tai štai koks nelengvas uždavinys iškeltas naujosios literatūros istorijos rašytojams; juk nepapildysi 10 ar 15 laurais vainikuotų tarybinių klasikų sąrašo dar 5 ar net visais 7 išeivijos literatūrinių premijų laureatais.

Tai būtų pirmoji mano atsakymų gerbiamam kolegai V. Kavoliui dalis. Antrojoje jau eisiu papunkčiui prie pateiktų klausimų.

* * *

Net ir geriausiu atveju dabar neįsivaizduoju visiško išeivijos ir Lietuvos nuomonių apie literatūrą sutapimo. Kas galvoja kitaip — neįvertina minėto kodų skirtumo. Negalima vieną rytą atsikėlus pakeisti savo kultūros kontekstą, jį tegalima — ir reikia — metodiškai keisti, t.y. kodą palaipsniui transformuoti. Ši veikla turi būti įsisąmoninta, o projektas diskutuojamas, — visa tai gerokai palengvina greta esantis ta pačia kalba rašytos literatūros variantas. Manyčiau, kad dabartinėmis sąlygomis dialogo situacija yra produk-

tyvesnė. Labai supaprastinant galima būtų pasakyti — mes eksploatuojam (ir leidžiam išeiviui pajusti) lietuviškojo gyvenimo faktūrą, o išeivija yra pirmasis mūsų langas į pasaulį; vienyti gi turėtų bendrieji žmogiškumo ir tautiškumo pagrindai.

V. Kavolio klausimuose rašoma: „Išeivijos kritika, atrodo, stipriau vertino Kondrotą, labiau domėjosi Glinskiu, bet dar nelabai žino, kaip paliesti Aputį, Radzevičių, Juškaitį: pastarieji nėra sulaukę stambesnių, jų vertę atitinkančių nagrinėjimų (ir ne dėl to, kad redaktoriai nebūtų stengęsi)". Jeigu nori sužinoti, kokios yra tarybinės lietuvių literatūros hierarchijos, pasižiūrėk, kurie rašytojai yra susilaukę monografijų. Taigi pas mus redaktoriai irgi nemažai stengėsi — ir ne be rezultatų. Yra monografijų apie prastesnius už J. Juškaitį poetus, bet kitaip ir būti negalėjo. Lietuvoje egzistavo ir tebeegzistuoja (drįstu tvirtinti, kad tai literatūrinio gyvenimo realybė) bent jau dvi nuomonės apie literatūrą: oficialioji ir kuluarinė. Pastarąjį požiūrį galima išskaityti ir oficialiojoje spaudoje, bet ją reikia žinoti, kad galėtum atpažinti. J. Glinskis, B. Radzevičius, J. Juškaitis ir pas mus nesusilaukia reikiamo kritikos dėmesio, palankesnėje situacijoje J. Aputis, kurį nuolatos seka skvarbūs ir geranoriški kritikų A. Zalatoriaus ir J. Sprindytės žvilgsniai. S.T. Kondrotas — talentingiausias savo kartos prozininkas — negalėjo Lietuvoje skųstis dėmesio stoka. O tai, kad mylėtas jis reikliai, rodo sietas su juo lietuvių kritikos viltis. Taigi bėdos šiuo punktu abipus Atlanto nedaug kuo skiriasi (tik gal nevienodos jų priežastys).

A. Škėmos vardas dabar Lietuvoje madingas, bet kiek jo kūryba yra įsisąmoninta? Džiaugiamės romano publikacija, kelių pjesių pastatymais, nors juos palydėjo ir skeptiškesnė kritikos nuomonė (Lietuvoje teatrų lankomumas negali būti patikimu pasisekimo rodikliu — teatrai nuolatos pilni, „peno dvasiai" iš tiesų trūksta). Kol nebus išspausdinti bent du A. Škėmos raštų tomai, kol nepasirodys išsamesnės jo kūrybos studijos ir palyginimai su Lietuvoje rašyta proza, dramaturgija, tol jo populiarumas bus šiek tiek sąlygiškas, palengvinto pobūdžio. Abejonė išlieka: ar Lietuvoje jau gebama suvokti ir vertinti vieną geriausių lietuvių prozininkų?

B. Brazdžionio ir Just. Marcinkevičiaus fenomenus mūsų kultūros istorikams dar teks aiškintis. B. Brazdžionio kūryboje ir aš vertinu pirmiausia prieškarinę, karo ir pirmųjų pokario metų poeziją. Bet kita vertus, B. Brazdžionis Lietuvai yra išlikęs ar tapęs kultūrologinės

plotmės simboliu. „Šaukiu aš tautą, GPU užguitą" vis dėlto yra ne tik Maironis ar Basanavičius; net ir banalius, savaime suprantamus dalykus kiekviena karta ar epocha turi įvardinti savais žodžiais. Dar visai neseniai vien B. Brazdžionio vardo paminėjimas Lietuvoje buvo politiniu aktu. Taigi prieš akis „natūraliai" susiformavusi ir kultūriniu-ideologiniu požiūriu produktyvi mitologija. Jos turinys bus permąstytas išspausdinus B. Brazdžionį Lietuvoje dideliais tiražais (*nelabai kas iš jaunesnių yra jį paskaitę*), ir, aišku, pasikeitus į gerąją pusę ideologinei situacijai. Išeivijos literatūrinės kritikos pozicija man suprantama, bet reikia atsižvelgti ir į minėtus kodų skirtumus. Just. Marcinkevičiaus reikalai dar komplikuotesni. Jis palankiau atrodo, kai žvelgi į jį jo literatūrinės kartos apsuptyje. Geromis Just. Marcinkevičiaus intencijomis nelengva abejoti, bet. . . Bet pats švelniausias priekaištas poetui, prozininkui, dramaturgui ir eseistui būtų švento pykčio trūkumas. Gal tai temperamento dalykai, o gal aukštoji diplomatija — bandymas prisitaikyti prie situacijos ir palaipsniui plėsti leistinumo ribas. Tačiau greitai pasidaro nebeaišku, ar tu tas ribas platini, ar jos dėl kitų priežasčių platėja, o tu tik pasinaudoji esamo kalbėjimo galimybe. Tai formavo netgi savotišką poetiką, kai sakai viena, o turi galvoje visai ką kita — publika viską *puikiausiai suprasdavo, ji net nepastebėdavo jai nepageidaujamų* frazių ar net ištisų mizanscenų (finalinis Mindaugo pasikalbėjimas su puodžiumi). Kadangi tautinė problematika palaipsniui laisvėjo ir pjesėje apie S. Daukantą jau buvo galima gana atvirai kalbėti, išnyko ezopinio vaizdavimo keliama poetinė įtampa, tekstas liko gana plokščias, o nutylėjimai apsinuogino (pavyzdžiui, vietoj svarbaus disputo su Valančiumi į sceną išvedamas aklas kunigas. . .). Nepaneigsi savo laiku tautiniu požiūriu katalizuojančio „Mindaugo" vaidmens, bet tiesa ir tai, kad greta oficialių liaupsių poetui ir ašarų publikos akyse egzistuoja Lietuvoje ir gerokai kritiškesnis požiūris, kurį 55 *Metmenų* numeryje išdėsto S. Geda. (Beje, V. Kavolio studiją apie tris pavasarius lietuvių sąmoningumo istorijoje galima būtų papildyti binkiškuoju „100 pavasarių" ir marcinkevičiškuoju „20-as pavasaris"). Paskutinių mėnesių įspūdžiai man teikia vilčių; kelios Just. Marcinkevičiaus kalbos (ypač po „įžymiojo" Lietuvos stalinistų plenumo šių metų pradžioje) rodo, kad poeta gali pyktelėti.

Su istoriniu romanu viskas gana paprasta: jis suklestėjo prieš kelis metus kaip vėlesniųjų politinių įvykių nujautimas. Istorine proza

lietuvių kultūra ėmė sukti ratus virš svarbių tautai istorinių ir politinių įvykių (Vytauto laikai, Ribentropo-Molotovo paktas ir kt.), nors tikrąjį taikinį retai tejvardindavo. Netylėjo — o tai reiškia, kad eufemizmo turinį perprato — ir priešingoji pusė, bet kaip greitai, per kokius gerus metus, paseno A. Bieliausko *Vilniaus kalneliai*, nors vienas kritikas spėjo juos pavadinti objektyvia teisybe. Tik dabar, kai nuimtas tabu nuo lietuviškųjų viduramžių, kai publikuotas paktas, kai apie pokarį galima kalbėti vartojant „partizano" ir „rezistencijos" kategorijas, kai nebe paslaptis deportacijų mastai ir kiti nusikaltimai prieš tautą, kai krikščionybė jau nebe keiksmažodis, kurio rekomendavo vengti, ir t.t. ir t.t., galima pradėti kalbą apie reikiamas sąlygas istoriniam romanui atsirasti. Taigi ir vėl tenka kalbėti ne apie menines, o apie kultūrologines literatūros funkcijas.

* * *

Literatūrų suartėjimas dar tėra geri norai. Pirmasis aktualus uždavinys — publikuoti Lietuvoje išeivijos literatūrą, apčiuopti prieškarinės literatūros tąsos skirtumus ir panašumus abipus Atlanto. O literatūros kritikui — kur jis begyventų — visuomet naudinga turėti geranorį oponentą — juk visi turime vieną tikslą.

Rimvydas Šilbajoris:

Ką tik gavau Paties anketą-polilogą. Atsakau paskubomis, nes reikia susipakuoti rytojaus kelionei į Europą.

Iš savo pusės galiu tik paminėti, kad nesu šimtu nuošimčiu Paties minimų rašytojų „užmiršimu" nusikaltęs. Turiu bent recenzijų: (1) Juozas Aputis, *Rugsėjo paukščiai, Horizonte bėga šernai, Tiltas per Žalpę; (2) Jonas Juškaitis, Mėlyna žibutė apšvietė likimą, Tolimos dainos, Anapus gaiso. Eilėraščiai.*

Taigi po trejas Apučio ir Juškaičio. Kiek teko iš pačių autorių patirti, jie nemano, kad aš juos „paliečiau" kaip nors numažinančiai ar klaidingai. Be to, abu buvo minėti mano straipsniuose anglų kalba apie lietuvių literatūrą, daugiausia *World Literature Today*. Apie Radzevičių, tiesa, dar nieko nerašiau, bet noriu ir turiu jo bent dvi knygas.

Yra ir daugiau dėmesio vertų autorių: Martinaitis, Geda, Patackas, Bložė, Jasukaitytė ir dar eilė kitų. Manau, kad pripuolamumo

principas gal visų geriausiai išaiškintų faktą, kad vieni rašytojai susilaukia dėmesio daugiau, kiti mažiau. Jei turėtume gerą dešimtį iš to duoną valgančių lietuvių literatūros kritikų bei mokslininkų išeivijoje, būtų galima juos raginti muštis į krūtinę. Gal ateityje Lituanistikos katedra, palengva planuodama, paruoš sistematingą tos problemos sprendimą.

Taigi reikia prisiminti. Berods ne kartą buvo ir prisiminta apie tą Škėmos-Griniaus epizodą, nuo pabudimo iki prisikėlimo. Griniui dar vis priekaištauti nematau reikalo. Jo kapas tyli. Tačiau man atrodo, kad apie Škėmą išeivijoje nebedaug berašoma, tartum kritikai jaustųsi lyg tam tarpui ir atlikę savo pareigą. Vis naujiems rašytojams pasirodant (Lietuvoje), pasidaro sunku suspėti visiems atiduoti savo duoklę. Jei dar rašyti apie Škėmą, o reikėtų, tai jau daugiau studijinį veikalą, o ne, kaip dabar apie Škėmą rašome tartum prie jo kapo: vieni prakeikia, kiti palaimina. Ar tai rimtas literatūros nagrinėjimo darbas?

Dėl Brazdžionio ir Basanavičiaus. Legendos turi pačios savo gyvenimą, nepriklausantį nuo logiškai ar moralistiškai nusiteikusio intelektualo samprotavimų. Ne tame reikalas, kad Brazdžionis sako, „ką jau visi žino", o tame, kad jisai kaip simbolis ir sąvoka paskatina žmones Lietuvoje pasijausti, lyg būtų pirmą kartą jau seniai pažįstamą dalyką sužinoję. Tuo atžvilgiu, ką begalvotume apie jo vėlesniąją poeziją, jisai veikia publiką kaip tik taip, kaip menininkas turėtų — priversti žmones pasijusti, kad jie iš naujo, kaip nebūtą, pergyvena seną tiesą, ar net pagaliau ir seną melą. Galų gale ir pats Maironis su Basanavičium iš tiesų nerašė, ko lietuviai „nežinojo". Kažkur savo sielos gelmėse žinojo vis dėlto, kitaip nebūtų atsiliepę. Taip ir su Brazdžioniu. Visai kas kita literatūrinė analizė.

Išeivijai nėra ko „karščiuotis" dėl istorinio romano, nes išeivija neturi istorijos ta prasme, kaip ją turi Lietuva. Kas stovi ant savo žemės, savyje sukaupia viską, kas buvo. Kas stovi ant svetimos žemės, savyje sukaupia viską, ką jis prisimena. Tų prisiminimų pilnos mūsų išeivijos knygų lentynos, bet istorijos ten nėra, neskaitant keletos fantazijų, kurios būtų malonios ir girtinos, jei nepretenduotų į svaraus žanro literatūrą. Sukurti tikrai reikšmingą istorinį romaną Lietuvoje reikštų tą patį, kas yra pilnutinai ir sąmoningai būti savimi. Tam reikia, kad užaugtų ir subręstų kūrėjas, galįs būti Lietuva, kaip savo laiku Tolstojus buvo Rusija. Išeiviams, kaip teisingai sakai, net pats tas klausimas iš esmės visai nerūpi ir negali rūpėti. Aš tuo įsitikinau po

nesėkmingo bandymo visą šią tematiką pristatyti visuomenės dėmesiui aname praėjusiame kultūros kongrese.

Nežinau, ką pats turi omeny kalbėdamas apie „išeivijos skonį". Skonį keletos intelektualų? Tada tikrai reikėtų susimąstyti, ar jau Lietuva turėtų pasivyti mudviejų pasaulėžiūrą ir mudviejų literatūrinius palinkimus (net jei jie ir būtų tie patys, ko, aišku, nėra), ar geriau tegu pasilieka ji, anot Algimanto Mikutos, prie to raugerškio krūmo. Pati žinos, kada laikas bus atsikelti ir nueiti tolyn. Iš viso, nėra tokio dalyko, kaip „Lietuva turėtų", ar jau bent mums nepritinka ką nors panašaus nurodinėti.

Visai sutinku, tai yra gilesni, esmingesni perspektyvų išsiskyrimai, kilę iš patirties, kritinių ar pasaulėžiūrinių standartų, šiandieninio visuomeninio konteksto įvairavimo.

Iki šiol, kiek supratau, tai būtent išeiviai „saugojo", o žmonės Lietuvoje laukė galimybės mėginti ką nors laimėti. Atskiri išeivijos kūrėjai darė ką darė kreipiami vidinės būtinybės ir negalvojo apie „laimėjimus", arba, jeigu galvojo, tai buvo iki to laipsnio dirbtini, netikri menininkai.

Kostas Ostrauskas:

Su šiomis Redakcijos mintimis tenka daugiau ar mažiau sutikti. Tad galima būtų, jei to reikia, pasirašyti, ir baigta.

Tiesą sakant, tokios ar panašios mintys bei klausimai jau kuris laikas knieti ir neduoda ramybės. Tačiau nesinorėjo — ir dabar nelabai norisi — apie tai viešai kalbėti ir tuo pačiu drumsti euforiją, kuria dabarties Lietuva pakiliai gyvena, — euforiją, kuri suprantama ir pateisinama — iki tam tikrų ribų. Tačiau kadangi Redakcija šias mintis jau išneša viešumon, tad galima kai ką, — nors ir be entuziazmo, — šiek tiek komentuoti, paryškinti ir apibendrinti.

Pirmiausia, žinoma, reikia džiaugtis tais tiesiog neįtikėtinais pokyčiais Lietuvoje ir tikėtis, kad jie neišblės, nebus pakirsti iš šalies, bet, priešingai — sutvirtės ir eventualiai dar plačiau išsiplės — ne tiktai teorijoje, deklaravimais bei šūkiais, bet ir praktikoje, pačiame gyvenime. Tai svarbiausia.

Tačiau šie pokyčiai dar nereiškia, kad viskas, kas vyksta jų poveikyje, savaime yra teigiama, girtina, tad aklai priimtina. Anaiptol. Daug kas svarstytina, kritikuotina, abejotina, kai kas tiesiog atmestina.

Sakysim, literatūrinio palikimo klausimas. Suprantama, kad, staiga atsiradus galimybei ne tik paragauti taip ilgai užginto vaisiaus, bet net ir užkirsti jo kaip pridera, kartais imama ir pasimetama iš to didelio alkio. Ne kiekvienas vaisius iš tiesų skanus vien dėl to, kad jis buvo užgintas. Pasitenkinant kraštutiniu atveju, Justino Pilyponio rašliava vis tiek taip ir tebelieka rašliava, — ne dėl to, kad tai kriminaliniai romanai (pramoginė literatūra taip pat turi savo prasmę ir vietą), bet todėl, kad tai labai prasti kriminaliniai romanai. Iš kitos pusės, niekas turbūt neginčys, kad Vydūnas yra vardas ir sąvoka mūsų literatūros ir apskritai kultūros raidoje. Tačiau dabartinis jo reikšmės bei svorio išpūtimas Lietuvoje, kone adoracija, kelia, švelniai tariant, didelių abejonių, — jis nėra nei toks iškilus dramaturgas, nei gilus filosofas (jeigu išvis filosofas). Kai kurie tokie perdėti arba tiesiog nepagrįsti susižavėjimai, teko pastebėti, jau ima kartais „apžavėti" ir mus čia, išeivijoje.

Skeptiškai tenka žvelgti ir į norą nekritiškai atgaivinti ir tiesiog paraidžiui perimti nepriklausomybės laikotarpio apskritai kultūrines-filosofines sampratas ir visuomenines-politines ideologijas. Deja, galima atsukti laikrodį, bet ne laiką. Negana semtis, ypač nekritiškai, stiprybės iš praeities — reikia jos ieškoti dabartyje ir kurti ateitį.

Neramina ir pernelyg agresyvus, dažnai primityvokas religinio, — tiksliau, katalikiško, — aspekto pabrėžimas. Suprantamas staigus religinių jausmų ir aspiracijų viešas išsiliejimas. Tačiau jeigu jau tikrai lemta Lietuvai būti „katalikišku kraštu", reikia tikėtis, kad jis taps aukštesnio, kultūringesnio ir tolerantingesnio lygio, negu, sakysim, Portugalijos užkaborių parapija.

Apskritai daug kur kyšo tranki ir „kovinga" vakardienos retorika, tik, žinoma, dabar jau atsukta kitu galu.

Ne geriau ir su tikrosios išeivijos „atradimu". Žvengiant į jos literatūrą, pasigendama kritiškumo — įsibėgėjus dažnai puolama ne prie toli gražu iškiliausių jos kūrinių. Net pavienio autoriaus kūryboje nusitveriama ne patys svariausi jo darbai. Deja, kas tinka Lietuvoje šios dienos nuotaikoms, nereiškia, kad tai yra išeivijos literatūros viršūnės.

Kas čia? Blogas skonis? Nuovokos, pakankamo susipažinimo, orientacijos stoka? Gal tas ir anas. Tačiau šiaip tikriausiai dažnai ir vėl kalta toji pati euforija. Kartais atrodo, kad net ir literatūros specialistai Lietuvoje dar nėra pajėgūs (tiksliau, pasiruošę) pakanka-

mai apčiuopti ir tinkamai suvokti bei įvertinti išeivijos literatūrą, rasti jos vietą ir svorį pokario lietuvių literatūros raidoje. Iš kitos pusės, žvilgsnis iš tolo, iš šalies kaip tik galėtų būti įžvalgesnis negu iš vidaus, — kartais mes čia per medžius nematome miško, o kartais, pasiklydę savo miške, nematome medžių.

Dabarties įvykiai Lietuvoje yra tarsi kovos laukas. O, sakoma, inter arma silent musae. Taip, ir ne tik mūzos, bet kartais ir kritiškumas, nuovoka ir skonis tyli. Reikia tikėtis, kad, tai euforijai atslūgus ir įkarščiui atvėsus, bus blaiviau ir kritiškiau žvelgiama ir į literatūrinį palikimą, ir į išeivijos literatūrą.

Kažkokios atbulinės euforijos esama ir išeivijoje. Gerokai anksčiau, ypač pokario metais, kone kiekviena knyga, išleista išeivijoje, būdavo priešpastatoma atitinkamai Lietuvoje pasirodžiusiai knygai ir traktuojama tarsi šedevras, o Lietuvoje išleistoji — šlamštas. Dabar jau kuris laikas beveik „absoliučiai tobulai viskas vyksta atbulai" — dėl iš Lietuvos gautos eilinės knygelės tiesiog alpstama, rašoma apie ją kone traktatai, o į vietinio autoriaus dėmesio vertą knygą ranka numojama arba išvis tylima. Tad kas čia? Tik ten gera, kur mūsų nėra? Ar ne per anksti parašėme dar vis dėlto tebegyvai išeivijos literatūrai nekrologą ir pastatėme kryžių?

Žinoma, būtų žymiai geriau, jeigu išvis nereikėtų — ir Lietuvoje, ir išeivijoje — kalbėti *mūsų* ir *jūsų*, *čionykštės* ir *tenykštės* literatūros terminais. Tėra tiktai *lietuvių* literatūra: bet kur — Tolminkiemy, Dainavoje ar Šančiuose, Sibire ar Čikagoje — bet kada — užvakar, vakar, šiandien ar rytoj — bet kurio lietuvio ir lietuvės — kataliko ir ateisto, tautininko ir komunisto — sukurta literatūra. Žodžiu, ne geografija, ne kalendorius, ne autoriaus asmuo ir biografija čia svarbu, o tai, kad autorius lietuvis, kad jo knyga — lietuvių kalba. Visų tokių knygų suma — *lietuvių* literatūra. Tai viena elementari tiesa. O kita esanti ta, kad literatūra pirmiausia yra *literatūra* — ne sociologinis, istorinis, ideologinis, patriotinis, filosofinis, etinis, religinis, politinis, psichologinis, feministinis ar kurio nors kito plauko traktatas. Taip, žinoma, literatūrinis kūrinys gali būti traktuojamas ir kaip vienokios ar kitokios pažintinės — t.y. ne literatūrinės — reikšmės turintis tekstas. Tačiau vis dėlto pirmiausia — ir svarbiausia — jį reikia traktuoti, nagrinėti ir vertinti kaip *kūrybinį* reiškinį, faktą ir objektą — kaip *literatūrą* — ir čia, ir Lietuvoje.

Violeta Kelertienė:

Kaip tik šiomis dienomis (1989 m. gegužės galas) Brazdžionis nešiojamas ant rankų Vilniuje (girdėti, jeigu tai tiesa, kad keista vertybių inversija Nijolė Sadūnaitė jam bučiavusi rankas, kai logika diktuotų, kad jis jai, atkentėjusiai Sibirą, turėtų bučiuoti kojas). Reikia manyti, jog ilgainiui, ašaroms išsiliejus, euforijai praūžus, tikrosios vertybės vėl susirikiuos į savo tinkamas vietas. Matyt, šiuo metu tautai reikia simbolio (kaip reikia tautinės simbolikos — vėliavos, vyties) ir dabar ne laikas svarstyti, kas tikra ar netikra, kas nauja ar jau girdėta, kokia aistra perdegs, o kokia išliks. Vis dėlto buvo laikas, kai Lietuvoje dar nebuvo jokių pragiedrulių ir kai masėms Brazdžionis (ir Bradūnas, bet Bradūnas įtakojo ir gerus mitologizuojančius poetus) geriausiai atliepė žmonių jausmus, jo žodžiai — pažįstami ir guodžiantys kaip vaikystėje girdėtos maldos ar giesmės ir kitų reikalavimų — estetinių ir meninių — jiems kol kas nestatoma. Spėju, kad Brazdžioniu mažiausiai žavisi intelektualai, nors bendrą vardiklį tarp Brazdžionio poezijos ir Škėmos dramų dar galima rasti: tiesioginį žmogaus padėties išsakymą ir aiškiai nubrėžtą, kartais primityvoką gėrio ir blogio sampratą. Keisčiau, kai tam pačiam žmogui Lietuvoje įspūdį daro tiek Antanas Škėma, tiek jo „ideologinė" priešingybė Jonas Grinius, gyvenime daug rašalo išliejęs bepuldamas *Baltos drobulės* autorių. Tačiau įtariu, kad masėse Škėma supaprastinamas iki vien kalbėjimo tiesiai apie komunizmą lygio (1989 m. statomas jo „ideologiškiausias" veikalas *Pabudimas*, 1987 m. Kaune viešai skaitoma *Baltos drobulės* scena, kurioje Garšva užmuša rusą). Egzistencializmo plonybės, neurozės skerspjūvis, blaivus požiūris į lietuvių-žydų santykius nepasiekia masinio skaitytojo ar spektaklių žiūrovo, nors A. Zalatoriaus straipsnis apie Škėmą ir menininko problematiką pasirodė *Literatūroje ir mene* ir po juo galėtų pasirašyti apsišvietusi bet kurio laikotarpio išeivija. Netrukus krašte ateis laikas, kai iš trispalvės nebebus siuvami vaikams marškinukai (ką teko Vilniuje matyti), tada praeis ir įkaitusio eiliuoto ir rimuoto patriotizmo poreikis. Atsiminkime, kad pseudopoeziją rašo ir įsimylėjeliai, ji tik reiškia emocijos perteklių (būtent tas jausmas ir vyrauja Lietuvoje šiuo metu), o ne Poeziją.

Išeivija labiau pripratusi skaityti postmodernistinius tekstus, užtat jos intelektualams artimi S. Kondrotas, R. Klimas, R. Gavelis — jie

rašo taip, kaip šiuolaikiniai jų amžininkai Vakaruose. Glinskio dramos — aiškesnės čia (kai kurios, pvz., „Baltos lelijos", net per aiškios). Dėl tos pačios priežasties literatūriniai pažangiausias išeivijos dramaturgas Ostrauskas kol kas Jaunimo teatro nestatomas, nes jo ironija, intertekstualumas ir intelektualumas dar neįkandami Vilniuje, nors iš Vakarų perspektyvos jis žygiuoja koja kojon su pačiais naujausiais literatūriniais reiškiniais.*1)* O kalbant tik apie prozos žanrus, Aputis ir Radzevičius, kiek jie bebūtų savo žanro meistrai, dar tebesikreipia į modernistinę pasaulėjautą, kuri tiki į žmogaus nedalomumą, vientisumą, galimybę jį suprasti pasaulyje, kuris sukonstruotas racionaliai. Tai kaimo kartos atstovai, kuriems nerūpi paradigmos ar sistemos, ironija ar groteskas, jų šaknys įaugusios į Lietuvos molžemį ir jie kasinėja aplink tas šaknis, žiūri, ar jos tinkamai auga, kur jas pakreipti, kad gautų daugiau saulės, kad išsivystytų tvirtesnės, — visa tai pavyzdingas uždavinys. Postmodernistų kartos tie klausimai nebejaudina. Modernistai susitelkė ties individu, o postmodernistams individas tik kultūrinių paradigmų pasireiškimo laukas, iliustracija neturinti vertės savyje. Mano supratimu, geriausi šiuolaikiniai rašytojai Lietuvoje dar nesusilaukė giluminės analizės nei ten, nei čia, nes ligšiol išeivijos kritikai, nenorėdami jiems pakenkti, irgi buvo veikiami vidinės cenzūros, įvėrė kiekvieną savo žodį ir jo atgarsį anapus Atlanto. Apie ką rašė Aputis, kokios potekstės Klimo kūryboje, kokios tikrosios Glinskio temos? Kritikai tokius klausimus elegantiškai apėjo ir kalbėjo apie psichologines kūrinio interpretacijas, būktai nematydami politinių prasmių. Arba analizė buvo tiek pat užkoduota, kiek ir originalioji kūryba, ir retas skaitytojas čia ją suprato. Kritika buvo rašoma uždaram rateliui, kuriam užuominos užteko, ir tas uždaras ratelis dažniausiai buvo Lietuvoje. Beje, visada suprato cenzūra, kuriai nereikėjo suprasti. Ne kartą kokiam atviresniam straipsniui ar neatsakingai *frazei* pasirodžius Vakaruose, tai buvo pretekstas engti rašytoją: jis ar ji buvo įtvirtintas „nepatiki-

1 Apskritai, kalbant apie neįvertintus rašytojus, išeivijoje liko nepastebėtas Ostrausko persiorientavimas iš absurdo teatro (gal jo bruožų iš viso mažiau buvo negu manyta) į postmodernizmo stovyklą, kur filosofiniai rūpesčiai ir įžvalgos iš viso kiti. Manau, kad ateity Ostrausko vertinimas bus aukštesnis ir paremtas kitais pagrindais.

mųjų" pusėje ir turėjo laukti naujos knygos ar naujos laidos beveik dešimtmečiais.*(2)* Tad visi atviri ir pilnesni įvertinimai tebėra ateity, jeigu dar liko entuziastingų rašančių, nes naujovės užgožia buvusį autentiškai jaudinantį įspūdį ir entuziazmą, nespėjame suviršinti naujausiai pasirodžiusių kūrinių, o grįžti į praėjusių metų sensacijas nebelieka laiko. Dėl to jos neteisingai nukenčia ir jeigu kritikai apie jas nerašo, dar nereiškia, kad jie jas užmiršo, ar kad jos iš tikrųjų mažiau vertinamos.

FILOSOFIJA IR SOCIOLOGIJA

Vilniaus universitete kuriamos „naujos specialybės naujam fakultete": filosofi'a ir sociologija (*Universitas vilnensis*, 1989 m. kovo 17 d., p. 4). Naujojo fakulteto steigimo komisijos pirmininkas Rolandas Pavilionis apibūdina bendrąjį poreikį, privedusį prie šių disciplinų persvarstymo, ir lyg ir jas jungiantį:

> *Lietuvai šiandien, labiau nei kada nors reikalingi plačios erudicijos ir kultūros žmonės, gebantys suvokti žmogaus, mūsų gyvenimo, mūsų visuomenės, mūsų tautos egzistencines problemas, mokslo, meno, natūros ir kultūros — materialinės ir dvasinės — santykius. Reikalingi kritiškai mąstantys žmonės, sugebantys „iš šalies", tačiau racionaliai ir konstruktyviai, pažvelgti į mūsų gyvenimą ir mokantys tą gebėjimą perteikti kitiems.*

Šio šiek tiek neįprasto užmojo pažadinti, kreipėmės į aštuonis išeivijos profesorius, filosofus ir socialinius mokslininkus, kviesdami pasamprotauti keturiais klausimais. Spausdiname dviejų filosofų

---

2 Gal dabar galima kalbėti apie Ilonos Maziliauskienės 1973 m. straipsnį angliškai apie Apučio aprašomą nužmoginimą arba mano recenziją (taip pat angliškai) apie Emos Mikulėnaitės apysaką *Oną* ir užuominą apie partizanus.

tekstus. Išeivijos sociologai bendravimu su filosofais pasirodė visiškai nesusidomėję.

1) Kaip suvokti tuos žmogaus ir visuomenės mokslus, kurių Lietuvoje šiuo metu labiausiai reikia ir ateityje reikės? Ar yra kokia „tradicinė" tų mokslų samprata, kurią reikia tik „sugrąžinti", ar gatavi, kitur susikūrę modeliai, kuriuos užtektų Lietuvon tik perkelti, ar reiktų naujai viską pergalvoti ir savaip apsispręsti?

2) Kaip specifiškai vaizduojatės gyvybingas filosofijos ir sociologijos programas šiandieniniame universitete? Ar jas suvokiant daugiausia žada „europietiškos", „amerikietiškos" ar dar kokios kitokios perspektyvos? Ar produktyvus būtų tų disciplinų — kurių viena dažnai laikoma normatyvia, kita empirine — santykis viename fakultete? Ar filosofija neturėtų daugiau bendro su religijotyra, o sociologija — su istorija?

3) Kokia forma būtų vaisingiausia humanitarinių ir socialinių mokslų tyrinėjimo ir dėstymo Lietuvoje organizavimui? Ką iš savo patirties Vakarų universitetuose šiuo atžvilgiu Lietuvai siūlytumėte ir ko skatintumėte vengti?

4) Kaip įsivaizduotumėt mokslinio darbo situaciją ir atmosferą, kuri būtų palankiausia jaunam kandidatui į žmogaus ir visuomenės tyrinėtojus Lietuvoje, kurio dvasiniuose polinkiuose ir intelektualiniuose užmojuose įžvelgtumėt šiek tiek panašumo į save?

Vytautas Doniela:

1) Naujasis filosofijos-sociologijos fakultetas, kaip fakultetas, *veikiąs Lietuvoje*, jau savaime daugiau dėmesio skirs vietiniams, t.y. lietuviškiems klausimams ir mokslinio tyrimo objektams. Žinoma, šitas faktas mažiau atsispindės filosofijoje (nes jos problemos stipriai universalios), bet sociologijoje bus ryškus. Tačiau kokie bebūtų šių dviejų disciplinų skirtumai, labai svarbu tai, kad jose atliekamas darbas nebūtų palenktas išankstinėms normoms. Ilgokus metus Lietuvoje buvo pabrėžiama, kad tik tam tikra ideologinė laikysena mokslą padaro mokslišku. Būtų gaila, jei atsirastų nauja tendencija šitokį klimatą tiktai pakeisti požiūriu, kad dabar negrinėjimas turi būti atliktas atsižvelgiant į naudą lietuviškumui arba, taip sakant, ‚iš lietuviško taško'. Šitaip elgiantis, mokslo išgabenimas iš vieno ideologinio izmo sferos būtų tik pergabenimas į kito, t.y. patriotinio, etnocentrinio izmo dominaciją. Yra skirtumas tarp pačių tiriamųjų

objektų specifiškumo ir mokslo talpinimo į specifinius ideologinius rėmus, kurie jam kaip tokiam yra svetimi. Yra tokie dalykai kaip specifiškai lietuviškos problemos, specifiški lietuvių istorijos ar visuomenės faktai, tačiau jų nagrinėjimas bus mokslinis tik tada, kai jį persunks žvilgsnis ‚iš šalies', o ne naudojimas, palenkimas kuriam nors poreikiui, aprioriniam nusistatymui.

Žmogiškoje būsenoje koksai nors izmas, centrizmas yra galbūt neišvengiamas. Ir šauniose mokslinėse institucijose atsiranda ‚mokyklų', kuriose pabrėžiama tam tikra mintis, vadovaujamasi tam tikromis premisomis. Tačiau yra didžiulio skirtumo tarp tokios institucijos, kurioje vienokių ar kitokių premisų pabrėžimas yra tik natūralus mokslui būdingo pliuralizmo reiškinys, ir tokios institucijos, kurioje izmas galioja kaip priverstini rėmai. Naujasis fakultetas bus moksliškas tiek, kiek jame nebus privalomų ar net moraliai įpareigojančių izmų.

2) Atrodo, jog dabartinėje persitvarkančioje Lietuvoje žmogaus ir visuomeniniai mokslai bus gyvybingi jau vien dėl to, kad peržiūrima keletą dešimtmečių vyravę vertinimai ir atveriama anksčiau užverti aspektai bei problemos. Tuo labiau gyvybingas turėtų būti naujasis fakultetas, jei jis nuo pat pradžios bus laisvokas nuo privalomų izmų. Bet specifiškai, kokios būtų gyvybingos programos? Žvelgiant į sociologiją pasaulyje, joje neretai esti įtampos tarp statistinio (statinio) ir istorinio (dinaminio) priėjimo, jau neminint kartais madingo atsiribojimo tarp sociologų ir psichologų. Lietuvoje gyvybingesnę sociologiją galima vaizduotis tą, kuri nesibaido istorinių ir psichologinių dimensijų. Vadinasi, sociologijos programos turėtų būti greičiau platesnės negu siauresnės, t.y. stiprokai linkusios į tarpdisciplininius nagrinėjimus.

Filosofijos pasaulyje, ypač po Antrojo pasaulinio karo, struktūriškai iškilo įtampa tarp istorinio ir loginio-analitinio nusiteikimo. Ši įtampa net įgijo geografinių formų (bendrais bruožais: anglosaksų filosofija — logiškai-analitinė, ‚kontinentalinė' filosofija — istorinė). Bet ši poliarizacija, kuri vėliau tapo greičiau mados reikalu, pradeda nykti. Naujajame fakultete filosofija neturėtų išskirti bet kurio iš šių dviejų įtampos elementų, nors, žinoma, laikui bėgant dėstomąjį-tiriamąją kryptį nulems paties personalo interesai.

Naujajame fakultete filosofija tampa jungiama su sociologija atrodo todėl, kad pvz. istorija ir psichologija universitete jau turi savo

vietas. (Galimas dalykas, kad vietinėse sąlygose filosofija ir sociologija atrodo artimesnė ir todėl, kad marksistinė filosofija turi ryškių istorinių-sociologinių bruožų.) Tačiau kokios bebūtų dabartinio jungimo priežastys, reikia pastebėti, kad filosofija turi stipresnius ar silpnesnius ryšius su turbūt kiekviena disciplina. Šitaip žiūrint, nevisai teisinga yra sakyti, kad filosofija yra normatyvi, gi sociologija — empirinė. Nors filosofija yra nuolatinis pagrindinių prielaidų peržiūrėjimas ir tuomi ‚aukščiausia kritika', rimta filosofija (t.y. kai filosofija nėra kokia nors asmeninio žvilgsnio deklaracija ir todėl ‚asmeninė filosofija') galų gale remiasi logika bei faktais. Gi sociologija, nors didžiumoje ir empirinė, reflektyvioje plotmėje nagrinėja savo postulatus, atsiduria prie tradicinių filosofinių klausimų apie žmogiškojo pažinimo, supratimo galiojimą. Kitaip tariant, nors filosofija ir tokie žmogaus-visuomeniniai mokslai kaip sociologija, istorija, psichologija turi skiriančias savybes, ypatingų sienų tarp jų statyti nereikia. Tai prieštarautų žmogiškojo pažinimo tolydumui, nuolatinei sąveikai tarp ‚konkrečių faktų' ir ‚abstrakčių dėsnių'. ‚Amerikietiškumo' ir ‚europietiškumo' poliarizacija yra taip pat vengtina.

3) Užuot tarpusavyje griežtokai atskyrus humanitarines disciplinas, patartina verčiau akcentuoti tarpdisciplininių studijų galimybę, net vertę, bent ta prasme, kad studentas, pasirinkęs kurią nors discipliną kaip pagrindinę, turėtų progos ją paremti žiniomis iš kitų disciplinų.

Filosofijai pločio dimensija vaisinga. Tačiau kyla ir konkretesnių problemų. Sudarant filosofijos studijų programas, Vakarų universitetuose susiduriama su bent dviem struktūriniais klausimais. Pirma, kaip programoje santykiauja filosofijos istorija ir specifinės, ypač logiško-analitinio turinio, filosofijos šakos? Antra, ar programoje turėtų vyrauti privalomi, ir būtent paeiliui privalomi, komponentai, ar kursų rinkimasis turėtų priklausyti nuo paties studento? Šitų dichotomijų galima išvengti pripažįstant savitą *filosofijos istorijos* reikšmę filosofijos studijose. (Argumentas šitoks: Labiau negu kitose disciplinose, filosofijos istorijos pažinimas filosofijoje yra svarbus jau vien dėl to, kad jis padeda išvengti neretos iliuzijos, kad štai mūsoji analizė ir iš to kyląs sprendimas galų gale panaikina tokią ir tokią tūkstantmetę problemą; anaiptol — susivokiant filosofijos istorijoje

lengviau įmatyti, kad tokių analizių, gal kitokia terminologija, jau buvo ir anksčiau, ir jos buvo, deja, defektyvios.)

Filosofijos istorija visai darniai gali sudaryti mažesnę, bet privalomą programos dalį, didesniąją dalį surenčiant iš paties studento pasirinktų specifinių kursų. Kaip privalomoji istorinė dalis atrodytų konkrečiai? Pirmi metai: keli ankstyvieji ‚sokratiniai' Platono dialogai, kur filosofinės problemos regimai kyla net kasdienybėje. Prie jų galima prijungti šiek tiek Descarto, kur metafizinės ir ypač epistemologinės problemos kyla lyg tai iš paprasto susimąstymo. Antri metai: britų empirikai (Locke, Berkeley, Hume), nurodant jų paraleles ir atgarsius mūsų pačių amžiuje. Treti metai: septynioliktojo amžiaus racionalistai ir Kantas; šių klasikų darbuose daug abstraktumo ir ‚grynos' logikos, todėl jų vieta dėstymo atžvilgiu yra greičiau trečiuose, o ne antruose metuose.

Filosofijos studentams gali būti privalomas ir trumpas logikos kursas, pritaikytas praktiškoms argumentavimo, analizės, mokslinio tyrimo situacijoms. Vertingas toksai kursas yra humanitarams apskritai, pagaliau net kiekvienam studentui, kuomi jis moksliškai beužsiimtų.

4) Jauno žmogaus mokslinio darbo vaisingumą sąlygoja jo paties interesas pasirinktam dalykui, mokslinė laikysena (t.y. gebėjimas būti kaip galima objektyvesniu), asmeninė ištvermė. Bet darbą papildomai inspiruoja, bent palengvina, biblioteka ir dėstytojų mokslinė kultūra. (Reikia pridurti, kad atrėžimas dėstymo sferos nuo tyrimo sferos mokslo procesui bent šiek tiek kenkia, nes potencialiai geras mokytojas tampa bereikalingai atskirtas nuo potencialiai imlaus mokinio.) Jaunam žmogui, kad jis nepaskęstų savo paties gal siauruose intelektualiniuose poreikiuose (dar blogiau: emociniuose poreikiuose), mokslinio darbo aplinka turi būti kaip galima atviresnė. Supąs dogmatizmas dusina ir žudo, gi atvirkščiai — laisvai reiškiamos kitokios mintys, net ekscentriškos, gali funkcionuoti kaip vaisingas iššūkis. Kitaip tariant, reikia tvirtos bibliotekos, kompetentingų bei inspiruojančių dėstytojų, progos lankytis ne tik kitose mokslo institucijose, bet ir kitų kraštų moksliniuose sambūriuose.

Kęstutis Skrupskelis:

Į anketą norėčiau atsakyti bendru pasisakymu, jo neskirstant į atskirus klausimus.

Visų pirma svarbu mėginti suvokti, kas dabar Lietuvoje darosi. Aišku, norima nepriklausomybės, tačiau nepriklausomybės troškimas neatsirado tuštumoje. Nepriklausomybės idėja išreiškia ir jungia visą Lietuvos dabartinį vystymąsi. Mano nuomone, Lietuvos persitvarkymas atspindi bent šiuos du momentus:

1. Lietuvos šviesuomenės atsikreipimą į Vakarus, ypač informatikos bei technologijos srityse. Nuo caro laikų Lietuvos gyvenimas blaškosi tarp Rytų ir Vakarų. Dabar besireiškianti Lietuvos šviesuomenės karta yra vakarietiškos orientacijos. Nepriklausomybė jai reikštų laisvę plėtoti ryšius su Vakarų pasauliu visose gyvenimo srityse. Nepriklausomybė tai laisvė keliauti Vakaruose, naudoti Vakarų kultūros gėrybes, tiek dvasines, tiek medžiagines.

2. Norą Lietuvos gyvenimą „sekuliarizuoti". Nuo karo lig šiol Lietuvos gyvenimas buvo persunktas vienos pasaulėžiūros terminais, simboliais, galvosena. Ši pasaulėžiūra dabar siejama su ekonomine, politine, kultūrine — iš tiesų, visuotine — stagnacija. Todėl ir šalinamos tos pasaulėžiūros ikonos: paminklai, garbės lentos, vardai, šventės.

Koks filosofijos dėstymas geriausiai derintųsi su tokiais Lietuvos troškimais? Į Vakarus atsikreipęs, pasaulėžiūrinėje plotmėje kiek galima neutralesnis.

Amerikos filosofija šiuo metu pergyvena „pliuralizmo" laikotarpį. Nėra jokios dominuojančios linkmės. Prieš dvidešimt metų buvo, nes pagrindiniai filosofai sutarė, kad filosofijos uždavinys yra sukurti idealiai aiškią kalbą. Šiuo metu jokio sutarimo nėra. Prie filosofijos problemų kiekviena grupelė prieina savaip. Vieni prie filosofijos prieina per fiziką, kiti per psichologiją, kiti per literatūrą arba meną. Vieni atsikreipę į filosofijos istoriją, kiti į mediciniņę technologiją, kiti į religiją. Kartais net sunku pasakyti, kas bendro yra tokioje įvairovėje, kokiu pagrindu juos visus galima vadinti vienu vardu. Todėl nemanau, kad būtų naudinga Lietuvos filosofiją jungti su viena ar kita disciplina. Yra filosofų, kurie domisi sociologija ar religija. Bet filosofijos surišimas su viena ar kita sritimi būtų rizikingas. Tokioje padėtyje jai grėstų didelis susiaurėjimas. Filosofijos katedra turėtų būti savystovi ir turėtų jungti įvairių pakraipų filosofus. Priešingu atveju pasunkėtų ryšiai su įvairiom vakarietiškom srovėm.

Anketoje minima religijotyra. Mano ausiai tai nėra vykęs terminas, nes skamba šiek tiek paniekinančiai. Lyg tai būtų koks miręs daiktas,

kurį telieka tyrinėti. Gal todėl, kad jungia tarptautinį žodį su lietuvišku. Religijos gali būti studijų objektu. Jas galima tyrinėti įvairiausiais požiūriais. Nežinant koks Lietuvoje būtų šių sričių pareikalavimas, nežinant ar yra žmonių, kurie būtų paruošti akademiniame lygyje tokias studijas vystyti, negalima planuoti universitetinių studijų. Svarbu tačiau skirti religijos tyrinėjimą nuo religijos užpuldinėjimo. Jau arti penkiasdešimt metų, kai religija Lietuvoje niekinama, bjaurinama visokiausiomis priemonėmis. Tokia polemika nedaug ką turi bendro nei su religijų tyrinėjimu, nei su intelektualiai atsakinga jų kritika. Tai daugiausia „tono" klausimas. Tačiau tam tonui turėtumėme būti ypatingai jautrūs. Nebūtų gera, jeigu nauju religijotyros vardu savo darbą tęstų jau seniai diskredituoti ateizmo apaštalai.

Bet čia susiduriame su kitu klausimu: religinių pasaulėžiūrų plėtojimas universiteto ribose. Būtina turėti ir tam vietos. Būtų gera, kad Lietuvos universitetuose būtų dėstoma teologija (ne mokslas apie religiją, bet pačių religinių idėjų plėtotė) bei religinių pasaulėžiūrų persunkta filosofija. Visų pirma tai pačių religinių bendruomenių reikalas: būtų jų atsakomybė surasti ir studentus, ir dėstytojus, ir lėšas. Tačiau svarbu organizuoti universitetus taip, kad tokiai tikinčiųjų iniciatyvai, jeigu ji atsirastų, nebūtų užkirstas kelias.

Pasaulėžiūrų klausimas atgimstančioje Lietuvoje labai painus, ir nėra čia vietos jo svarstyti. Jis liečia ne vien tik religines pasaulėžiūras, bet ir visas kitas, įskaitant ir marksistines. Tvirtinčiau, kad Lietuvai sveiko marksizmo vieną dieną dar prireiks, jau vien todėl, kad reikės suprasti ir tuos mūsiškius, jų klaidas bei pasiekimus, kurie tikrai tikėjo, kad kurdami Sovietinę Lietuvą jie kuria kažką tai gero. Peršasi mintis, nežinau ar rimta ar ne, kad mum reikalinga visų pasaulėžiūrų katedra. Joje dirbtų tik žmonės su ryškiu pasaulėžiūriniu atspalviu. Joje tilptų ir liberalai, ir ateistai, ir katalikai, ir visi kiti. Ši nerimta mintis peršasi todėl, jog nenoriu, kad pasaulėžiūrinės tolerancijos klausimas Lietuvoje būtų sprendžiamas vadovaujantis amerikietišku modeliu. Amerikoje yra daug tolerancijos todėl, kad pasaulėžiūros klausimai nelaikomi svarbiais. Norėtųsi, kad Lietuvoje tie klausimai būtų gyvastingi: ir aštriai keliami, ir aštriai sprendžiami, ir kad varžybos vyktų tolerancijos dvasioje.

KRISTIJONAS DONELAITIS LAIKO TĖKMĖJE

Laiko srovė be atodairos ardo epochinės reikšmės paminklus ir nelauktai išneša į pasaulio šviesą universalias meno vertybes, kurios kartais būna nepastebėtos metų metais. Tai liudija ir du įrašai: 1750 m. vasario 18 d. Kristijonas Donelaitis, „eidamas 67 savo amžiaus metus, mirė dėl visiško nusilpimo. Jis buvo puikus mechanikas, padaręs tris gražius klavesinus ir fortepijoną, taip pat mikroskopą ir daug visokių kitų dalykų".*(1)* Tai pirmojo Donelaičio biografo, Tolminkiemio parapijinės mokyklos mokytojo ir choro vedėjo Karlo Vilhelmo Šulco žodžiai, įrašyti į Tolminkiemio protestantų bažnyčios mirusiųjų registracijos knygą. Praėjus 197 metams nuo to nekrologo, t.y. 1977 m., tarptautinė literatūros kritikų asociacija Paryžiuje *įrašė* Kristijono Donelaičio poemą „Metus" į Europos literatūros šedevrų sąrašą.

Laiko numylėtinis

Laikas nešė mechaniką Donelaitį link užmaršties, o poetą Donelaitį link pasaulio meno aukštumų.

Pirmaisiais klebonavimo metais darbas sode buvo Donelaičio mėgstamiausias laisvalaikio užsiėmimas. „Aš daug valandų praleidžiu savo sode, — rašė Donelaitis dabar jau dingusiame laiške, — skiepydamas, akiuodamas, sodindamas ir t.t. ir mąstau: dandum quandoquidem etiam posteritati aliquid est („reikia ką nors palikti ainiams".*(2)* Mirus sodininkui, vienas po kito džiuvo ir virto į žemę rečiausių rūšių sodo vaismedžiai. Po 40 m. sodo vietoje tūnojo tik plynas laukas.

Praėjus dviems metams nuo Donelaičio mirties Karaliaučiaus universiteto profesorius P.S. Bokas rašė: „abu broliai Donelaičiai, vienas jų pastorius, miręs Tolminkiemyje (. . .), čia, šalyje, yra pagarsėję pagamintais nuostabiausiais muzikos, aerometrijos, hidraulikos ir kitais fizikos prietaisais, laikrodžiais ir pan."*(3)* Ėjo metai. Neberodė oro atmainų klebono mechaniko sumeistruoti barometrai,

gedo mikroskopai, trūkinėjo klavesinų stygos, išklero fortepijonas. Ir neliko nė ženklo iš Donelaičio mechaniškųjų darbų.

Garsus buvo Donelaitis statytojas. Jis pastatė mūrinę bažnyčią, našlių namus, mokyklą, ūkio pastatus, kelis kartus perstatinėjo kleboniją. Karai, vėtros, darganos tuos pastatus ardė, griovė. Bažnyčia, atlaikiusi kone dviejų šimtmečių stichiją, tik po Antrojo pasaulinio karo pavirto griuvėsių krūva. Stovi dar vis Donelaičio klebonija, šiandien kolūkio gyvenamas namas su kolonistais iš Rytų.

Ko nesunaikino laikas, pakeitė homo sovieticus. Gimtasis Donelaičio Lazdynėlių kaimas dabar vadinamas Višniovka, Donelaičio mokytojavimo ir vargoninkavimo dienų Stalupėnai-Nestrovas, jo studijų miestas Karaliaučius-Kaliningradas. Išbrauktas iš žemėlapio ir Tolminkiemis; jo vietoje šiandien Čistyje prudy.

Donelaičiui gyvam esant išspausdintos tik dvi eilutės iš „Vasaros darbų" jo verstoje 1769 m. brošiūroje:*(4)*

Ar nežinai, kad būrs nor[1] grečną grūdą sulaukti,
Tai pirm to jisai tur grečną šūdą pakrėsti?

Poetui mirus, rankraščius saugojo jo žmona Ana Regina Olefant. Vėliau ji perdavė juos Valtarkiemio klebonui J.G. Jordanui, o po kurio laiko Gerviškėnų parapijos kunigas J.F. Holfeldas persirašė Donelaičio pasakėčias ir „Metus". Napoleono invazijos metais „Rudens gėrybių" ir „Žiemos rūpesčių" autografai dingo. Liudvikas Rėza, pirmą kartą leisdamas 1818 m. „Metus", naudojasi Holfeldo nuorašu. Rėza išleidžia „Metus" savo lėšomis. Palankią recenziją parašo Jenos universiteto anglų kalbos lektorius J.A. Pencelis. Teigiamai įvertinami „Metai" Varšuvos mokslo bičiulių draugijoje. 1822 m. S. Daukantas Donelaitį prilygina Homerui ir Virgilijui.

Rusijos Mokslų akademijos lėšomis 1865 m. Peterburge išspausdinamas vokiečių mokslininko A. Šleicherio suredaguotas Donelaičio raštų antras leidimas, papildytas pasakėčiomis ir „Pričkaus pasaka". Po ketverių metų kalbininkas F.G.H. Neselmanas išleidžia trečią papildytą ir žymiai pakoreguotą Donelaičio raštų leidimą. Netrukus jis perspausdinamas Londone. Lietuvio poezija palankiai sutinkama vokiečių ir anglų recenzentų. Keli vertėjai bando Donelaitį versti į lenkų ir latvių kalbas, bet išspausdinti tik keli fragmentai. Ištraukos iš Donelaičio kūrybos dedamos į vokiečių ir lietuvių kalbos vadovėlius, chrestomatijas, laikraščius. 1897 m. Donelaičio raštai leidžiami

Šenandore, Pa., 1909 m. Vilniuje, 1927 ir 1940 metais Kaune. Tačiau pilnas Donelaičio raštų rinkinys pasirodo tik 1977 m. Vilniuje.

Taip Donelaičio poetinė kūryba atėjo į tautą ir palaipsniui įaugo į lietuvių grožinę literatūrą.

Tarp klausimų „ar" ir atsakymų „gal"

Svetimtaučiai ir tėvynainiai tyrinėjo Donelaičio gyvenimą ir jo kūrybą. Susidarė atskiras tyrinėjimų ir studijų mokslas — donelaitika. Literatūrologus traukia kaip magnetas Donelaičio kūrybos ir gyvenimo tuščios vietos, paradoksiniai faktai, neįmintos mįslės. Daug tyrinėtojo klausimų prasideda dalelyte „ar", o atsakymai — su prielaidiniu „gal".

Ką byloja Šulco parašytas Donelaičio nekrologas? Ar Šulcas, gyvenęs su Donelaičiu devynerius metus, nežinojo, kad klebonas rašė eilėraščius? Gal Donelaičio poetinę kūrybą jis apibūdino fraze „daug visokių kitų dalykų"? Gal Šulcas pabrėžė tą, kas tada buvo jam svarbu ir kuo klebonas buvo pagarsėjęs? Gal būta ir kitokių priežasčių? Galbūt.

Kada Donelaitis rašė poeziją? Ar pasakėčias sukūrė Stalupėnuose, kaip pirmieji Donelaičio tyrinėtojai manė? Gal jas parašė jau klebonaudamas Tolminkiemyje? Kol kas nežinoma. Poema „Metai", kuriai vardą davė ne Donelaitis, o Rėza, manoma sukurta vėlesniu gyvenimo laikotarpiu. Ar galima atsekti tikslesnė jos kūrimo data? Siūlomos įvairios datos, bet galbūt poema pradėta kurti apie 1757 metus. Jau tada klestėjo klebono sodas, atstatyta bažnyčia, jau visas dešimtmetis buvo pašvęstas barometrams, mikroskopams, klavesinams. Ar poetinė kūryba buvo lyg naujas Donelaičio pomėgis? Tačiau, kiek žinoma, poetas tekino optinius stiklus ir meistravo muzikos instrumentus tol, kol nepradėjo drebėti jo darbščiosios rankos. Gal poezijos kūrimas ir meistrystė vyko lygiagrečiai tuo pačiu metu?

Ar Donelaitis turėjo kokių tikslų, rašydamas poeziją? Vokiškai parašytus eilėraščius Donelaitis, sukomponavęs jiems muziką, skambino ir dainavo savo bičiuliams. Ar lietuviškoji poezija buvo tik laisvalaikio pramoga? Gal ją skaitė savo parapijos būrams? Apie tai nėra nė mažiausios užuominos. Donelaičio raštuose yra keletas aliuzijų, kad savo poeziją skaitė kai kuriems savo artimiems draugams. Vėliau savo kūrybą Donelaitis kruopščiai perrašė. Tai lyg reikštų, kad

poezija nebuvo vien tik laisvalaikio rašinėjimas. Gal jis galvojo ją išspausdinti, o gal tai buvo įgimtas charakterio bruožas — viską atlikti su precizišku tikslumu?

Karaliaučiaus universiteto profesorius G. Pisanskis rašė šešiems metams praėjus nuo Donelaičio mirties, kad Donelaitis 659 eilutėmis apdainavo keturis metų laikus ir jog „rado daug pritarimo šiam darbui lietuvių kalbos ir poezijos žinovų tarpe".*(5)* Reiškia, kad Pisanskis buvo susipažinęs su „Metų" tris kartus sumažinta versija. Dabar ta versija nežinoma. Ar ją paruošė pats Donelaitis? Kada ir kokiu keliu ji pasiekė Pisanskį? Gal Donelaitis norėjo išgirsti literatūros specialisto nuomonę?

Ilgokai ginčytasi dėl Donelaičio pavardės. Dokumentuose buvo rašoma: Christian Donalitius. Jo brolis vadinosi Donaleit. Ar poeto tikroji pavardė buvo Donaleitis, Donelis, Duonelaitis, Donelaitis? Atrasta, kad jo senelis vadinosi Donelaitis ir universiteto įmatrikuliacijos sąrašuose poetas dar figūravo kaip Donelaitis.

Kalbininkai nesutarė, kaip poeto pavardę tarti: prieš keliasdešimt metų buvo nutarta sakyti Dónelaitis, o šiandien — Donelaitis. Kaip tardavo Donelaičio pavardę parapijiečiai?

Kokia buvo Donelaičio išvaizda? Kur yra jo kapas? Istorija apie tai tyli. Gal jis buvo palaidotas Tolminkiemio bažnyčioje? Pagal tenai atkastą skeletą rekonstruotas poeto portretas. Ar tai Donelaičio skeletas? Ar tas portretas bent kiek panašus į tikrąjį Donelaitį? Vienas Dievas težino.

Donelaičio vaikystės ir paauglystės metai — beveik bežadė tuštuma. Ilgus metus manyta, remiantis poeto brolio dukters teigimu, kad po tėvo mirties 6-7 metų būsimas poetas buvo atiduotas į beturčių mokyklą Karaliaučiuje. Šiandien kai kurie tyrinėtojai ima tuo abejoti. Apie 1731 metus Donelaitis įstojo į gimnaziją, o 1736 metais jis jau Karaliaučiaus universiteto studentas. Kada ir kur Donelaitis išmoko barometrų, mikroskopų, pianinų dirbimo amato? To negalėjo įsigyti beturčių mokykloje, gimnazijoje ir universitete. Gal jis gyveno ir dirbo pas brolį, Karaliaučiaus žinomą auksakalį, laikrodininką, optikos ir muzikos instrumentų meistrą? Galbūt.

Donelaičio studijų metais Karaliaučiaus universitetas buvo ir lietuviškų studijų centras. Čia studijavo apie 60 lietuvių kilmės studentų iš Prūsijos ir Lietuvos. Pvz., tada ten studijavo prūsų valdžios gromatų vertėjas J. Braškys. Kurį laiką ten mokėsi lietuvių literatūros

istorijos pradininkas G. Ostermejeris. Ar Donelaitis su jais susitikdavo? Galbūt.

Kalbas dėstė lietuviškos Liuterio biblijos leidimo ir naujo giesmyno iniciatorius profesorius J. Kvantas. Bibliotekoje buvo sutelkta visa per 200 metų pasirodžiusi lietuviškoji raštija: žodynai, gramatikos, giesmynai, katekizmai, biblijos vertimai ir kt. Ar būsimas kunigas kiek nors jais domėjosi? Galbūt. Lyg ir tikra, kad Donelaitis lankė F. Šulco vadovaujamą lietuvių kalbos seminarą, kuris buvo privalomas būsimiems lietuviškų parapijų kunigams. Ar tenai, Vakarų ir lietuvių kultūros centre, įsidiegė užuojauta vokiečio ujamam lietuviui ir meilė lietuvių kalbai? Galbūt.

Rytų Prūsijoje XVIII a. vyko lietuvių kalbos norminimas, gryninimas bei ugdymas. Jau šimtmečio pradžioje įsiliepsnojo pirmoji lietuvių kalbos polemika: kokia lietuvių kalba kalbėti į būrą, nemokantį rašyti ir skaityti. Laimėjo reformų šalininkai, įrodę, kad reikia religinių raštų lietuvių kalbą švarinti nuo skolinių, naujadarų, nelietuviškų žodžių. Būras supranta tik paprastą, gryną, kaimišką kalbą, tokią, kokia yra ir liaudies dainose, patarlėse, priežodžiuose. Po to lietuviškų gramatikų, žodynų autoriai imdavo grynos lietuvių kalbos pavyzdžius iš lietuvių tautosakos. Šis lietuvių kalbos gryninimo sąjūdis, be abejo, paspartino lietuvių pasaulinės grožinės literatūros gimimą Rytų Prūsijoje.

Ar Donelaitis jungėsi, ar bent pritarė šiam lietuvių filologiniam sąjūdžiui? Kol kas nerasta jokių įrodymų, kad jis būtų viešai jį rėmęs bei skatinęs. Sprendžiant iš jo poezijos, maža būtų pasakyti, kad jis pritarė lietuvių kalbos ugdymo pastangoms. Jis tai konkrečiai vykdė, t.y. rašė paprasta, kaimiška to meto lietuvių vartojama kalba.

Ar Donelaitis bičiuliavosi su lietuviškų raštų autoriais? Ar jų raštus skaitė? 1750 m. A. Šimelpenigis suredagavo naują lietuvių giesmyną ir buvo išspausdintas jo redaguotas antrasis biblijos vertimas. Kaip Donelaitis galėjo apie tai nežinoti? Ar Donelaitis skaitė Šimelpenigio, šio lietuvių pasaulietinės poezijos pradininko, eilėraščius ir epigramas? Turbūt.

Vokiečių etnografas F.O. Tecneris atrado Tolminkiemio klebonijoje Pilypo Ruigio žodyną, išleistą 1747 m. Prie žodyno Ruigys pridėjo savo studiją „Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimas", sūnaus Povilo darbą „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys" ir tris lietuvių liaudies dainas. Pirmą kartą buvo žodyne sutelkta įvairi ir

gausi tautosakinė frazeologija. Vokiečių mokslininkai ir rašytojai susidomėjo tuo žodynu, o ypač lietuvių kalba. Tecneris, vartydamas šio Tolminkiemyje atrasto reto leidinio puslapius, nerado nei vienos Donelaičio pastabos, jokių pabraukinėjimų. Ar Donelaitis šią knygą nuodugniau perskaitė?

Paradoksai

Ne be paradoksų vyko germanizacija. Nelengvos buvo dvasininkų, valdžios ir būrų tarpininkų, pareigos. Maro ištuštintuose arba iš lietuvių atimtuose ūkiuose apgyvendindavo vokiečius. Priskirtus kolonistus prie lietuvių šeimų šios turėjo maitinti. Bežemiais tapę būrai vergavo dvaruose bernais, daržininkais. Valdžia germanizacijos tikslų neslėpė: „Juo daugiau ateis vokiečių, juo bus maloniau ir geriau; jais reikėtų pakeisti lietuvius, nes lietuviai yra blogi ūkininkai".*(6)* Valdžia bijojo, kad vokiečiai, gyvendami tarp lietuvių, nenutaustų ir uždraudė jiems nešioti lietuviškus drabužius. Kolonistams už tą patį darbą mokėjo aukštesnį atlyginimą. Vėliau uždraudė baudžiauninkų vaikus priimti į universitetus.

Tuo pačiu metu buvo steigiamos parapijinės lietuviškos mokyklos. (Tolminkiemio parapijoje buvo net penkios.) Veikė būsimiems protestantų kunigams lietuvių kalbos seminarai Karaliaučiaus ir Jenos universitetuose. Leido spausdinti lietuviškai, nors ne be trukdymų, religinius raštus. Mat, norint tarp lietuvių skleisti protestantizmą, reikėjo kreiptis į juos lietuviškai. Paradoksinė situacija: tuo pačiu metu vyko germanizacija ir lietuviškumo ugdymas. Valdžia, norėdama šį prieštaravimą sušvelninti, įsakė į lietuviškas parapijas skirti tik vokiečių kilmės kunigus. Parapijose pirmos pamaldos vykdavo vokiškai, o po to, kartais net po pietų, lietuviškai. Lietuviškas pamaldas, ypač darbymečiu, būrai vis rečiau ir rečiau lankydavo.

Nestokojo paradoksalių pažiūrų lietuvių atžvilgiu vokiečių visuomenėje. Pasaulinė ir bažnytinė valdžia lietuvius diskriminavo ir engė, o šviesesni dvasininkai, mokslininkai bei rašytojai jais domėdavosi ir net reikšdavo užuojautą. Pavyzdžiu gali būti ir šie dviejų vokiečių komentarai apie lietuvę moterį. Fridrichas Didysis 1739 m. rašė Jordanui: „Jei būtumet čia, aš leisčiau Jums pasirinkti: geriausią lietuvaitę mergaitę ar puikiausią mano žirgyno kumelę. Jų (lietuvaičių) garbė tuo nebūt įžeista, nes čia mergaitė tik tuo nuo kumelės skiriasi, kad viena 2, kita 4 kojom vaikšto".*(7)* Bet rašytojas

J. Herderis, perskaitęs lietuvių liaudies dainą „Aš atsisakiau savo močiutei", rašė: „lietuvių mergina, atsisveikindama su savo gimtaisiais namais ir piešdama visą nuotaikos pasaulį taip, kaip pati mato ir jaučia, yra didesnė poetė už juokingą kokios nors atsisveikinimo kalbos fabrikuotoją".*(8)*

Vokiečiai kunigai, kaip pvz., Ostermejeris, Šimelpenigis, Ruigys atvirai protestavo prieš valdžios tiesmukiškas pastangas engti, žeminti lietuvį. Ar Donelaitis kada nors viešai pasisakė prieš germanizaciją? Apie tai kol kas nežinoma. Gal jis apskritai vengė atviriau pasakyti savo nuomonę? Anaiptol! Kada reikėjo ginti parapijos bei parapijiečių teises, Donelaitis nesikuklino ir neieškojo žodžio kišenėje. Aštriu, ironišku žodžiu smerkė teismus, valdininkus, dvarininkus, plūste plūdo savo kaimyną amtmoną T. Ruigį. „Ponas Ruigys, — rašė Donelaitis, — žmonių priešas, mano persekiotojas, žmonių giminės atmata (. . .), be sąžinės žmogus, tas nežmogus, tas dvigubas pragaro ir velnio vaikas".*(9)* Tačiau nei Donelaičio pastabose, nei poezijoje *nėra aliuzijų, kad jis būtų buvęs nelojalus bažnytinei ir pasaulinei* valdžiai. „Aš visuomet esu buvęs paklusnus karaliaus pavaldinys, — rašė Donelaitis, — ir noriu toks pasilikti. Visa mano parapija žino, kad aš dažnai karaliaus įsakymus užaštrinu ir skelbiu paklusnumą".*(10)*

Ar įmanoma skiepyti tautinį lietuvių sąmoningumą ir drauge klusniai ir net „užaštrintai" vykdyti valdžios nutautinimo politiką? Vargu. Tačiau yra Donelaičio pasisakymų, kurie lyg ir byloja apie Donelaičio susirūpinimą lietuvių tautos ar bent lietuvių kalbos išlikimu. Jis nostalgiškai klausia „Metuose": „Ak, kur dingot jūs lietuviškos gadynėlės, kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo". Ruošdamasis amžinajam poilsiui Donelaitis moko savo įpėdinį: „Tegu tavo sūnūs, jeigu jų turėsi ir norėsi paskirti teologijai, laiku išmoksta gerai lietuviškai, kad galėtų tinkamai vadovauti parapijai lietuvių kalba".*(11)* Laiške jaunam kunigui J. Jordanui konfidencialiai pataria: „Tai tiek norėjau atsakyti, prašydamas neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte; taip pat paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti".*(12)*

Donelaitis bejėgiškai stebėjo, kokiu tempu Rytų Prūsija vokietėjo. Tolminkiemio parapijiečiai XVIII a. pradžioje beveik visi buvo lietuviai, pirmaisiais Donelaičio klebonavimo metais jų liko vienas trečdalis, po poros dešimtmečių tik ketvirtis, o vėliau, po Donelaičio

mirties — nė vieno. Jis matė, kad kolonistai demoralizavo lietuvį: plito girtavimas, bedievystė, tinginystė, neviežlybumas. Tačiau Donelaitis tikėjo, kad lietuvis skelbiamą Dievo žodį lietuvių kalba tiksliausiai supras ir jis išliks doras, darbštus, dievobaimingas. Bet koks paaukštinimas, suteiktas vokiečių valios, kaip pats asmeniškai patyrė, neišvengiamai padaro paaukštintąjį germanizacijos įrankiu. Ar pagrįstai Donelaitis kartais vertinamas kaip lietuvių tautiškumo žadintojas? Atrodo, kad lietuvybę jis siejo su religija ir dorove, o ne su tautybe.

Okupuotoje Lietuvoje buvo įrodinėjama Donelaičio tarybinis liaudiškumas ir jis buvo pristatomas kone socrealistu. Daug kruopščių tyrinėtojų analizavo Donelaičio „Metus", bet ar pilnai atskleista poeto intymaus dvasinio gyvenimo esmė — sąžiningo, moralaus dvasininko ir giliai religingo žmogaus pasaulėjauta? Vargu. Ši sritis tebelaukia tyrinėtojų.

Šokiruojantys klasiko žodžiai

Į 1977 m. išspausdintą pilną Donelaičio raštų rinkinį sudėti visi jo žodžiai: poetiniai, proziniai, kanceliariniai, epistoliniai. Jo žodžiai donelaitininkams yra kone relikvija.

Buvo laikai, kai jo žodžiai šokiravo. Redaktoriai juos išbraukdavo, pakeisdavo kitais. Deklamatoriai juos pratylėdavo. Pedagogai juos slėpdavo nuo savo mokinių.

1817 m. L. Rėza kreipėsi į būsimus poemos „Metų" prenumeratorius: „Mano norui šį veikalą, teikiantį garbės lietuvių tautai ir laikytiną išliekančiu tautinės literatūros paminklu, pakelti iš užmaršties ir parodyti taip pat užsienio publikai pritars kiekvienas, kam rūpi mūsų tėvynės garbė ir dvasios gerovė". „Kilnaus šio darbo talkininkai tikrai pelnytų savo krašto ir užsienio padėką ir apgintų lietuvių tautą nuo viešai daromų apkaltinimų, kad jos kalba neturi nieko savito ir literatūrai reikšmingo".*(13)* Tačiau vardan lietuvių kalbos grožio ir garbės lietuvių tautai Rėza išbraukė iš poemos 468 eilutes ir pakeitė poeto žodžius. Jam atrodė, kad jie gali papiktinti kultūringą skaitytoją.

Išsivystė mūsų literatūrinė kalba, sukultūrėjo lietuvių poezija. Donelaitį vadino klasiku, bet jo žodžius vis dar cenzūruodavo arba

keisdavo eufemizmais. Manyta, kad kaimiškas Donelaitis netinka nei mokyklai, nei lietuviškam salonui.

Literatūra mėgsta kuriozus. 1932 m. Sruogos „Milžino paunksmės" karaliai, damos ir vyskupai staiga susikivirčija donelaitiškai. Nugriaudėja lenkų ir prancūzų literatūros garbintojų pyktis. Išeivijoje vėl suskamba Škėmos, Ostrausko personažų šnektose donelaitiški žodžiai. Šviečiamojo laikotarpio didaktika, modernizmas ir postmodernizmas susisiekia lietuviškame meniniame žodyje.

Įaugęs ir praaugęs

Gausi posūkiais, įvairi įtakomis mūsų kultūros raida. Kokia būtų Lietuva, jei jos nebūtų sukrėtusi reformacija? Ar mes turėtumėme Donelaitį? Protestantizmas atvėrė Donelaičiui vartus į Vakarų kultūrą. Jos syvus traukdamas ir bujojo Donelaičio talentas.

Matome daug poetų mūsų literatūros lauke. Kiekvieno rankose yra poezijos rinkiniai, o toli galulaukėje stovi vieniša figūra, praaugusi kone visus kitus. Ji laiko vienintelę 2968 eilučių poemą, vis dar tviskančią per dviejų šimtmečių glūdumas.

Bronius Vaškelis

1 Vincas Kuzmickas, *Kristijonas Donelaitis.* (Vilnius, 1983), p. 3.
2 *Ibid.,* p. 133.
3 *Ibid.,* p. 144.
4 Kristijonas Donelaitis, „Brošiūra apie separacijos naudą", *Raštai* (Vilnius, 1977), p. 283.
5 L. Gineitis, *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* (Vilnius, 1964), p. 206.
6 Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose II* (Vilnius, 1972), p. 175.
7 *Ibid.*
8 Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra* (Vilnius, 1977), p. 173.
9 Gineitis, p. 210.
10 *Ibid.*
11 Donelaitis, *Raštai,* p. 535.
12 *Ibid.,* p. 277.
13 Kuzmickas, p. 7.

KATILIŠKIO ŠVENTIMAS

Išėjęs negrįžti, red. Violeta Kelertienė, (Chicago, Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1986).

Apie knygą, kurioje Violetos Kelertienės sumobilizuoti autoriai atmena Marių Katiliškį ir pakalba apie jo kūrybą, galima pasakyti štai ką: gražiai padaryta.

Pagalvoti — gal nieko. Tačiau taip pasakyti būtų beveik šventvagiška ar bent jau nemandagu. Nes, kaip rašoma 42-me puslapyje, patsai Katiliškis esą kratėsi visų tų lengvasakių grožybių: „Ir daug kas . . . pasakydavo: tai jau gražiai ponas parašei, ir gražiai išleista. . . . Taip ir su mano knygomis . . . — to ‚gražumo' būtų kaip ir per daug. . . . Todėl aš beveik geisčiau, kad kokia mano knyga būtų parašyta bjauriai". Tikrai, jei gražumas reiškia tuštumą dengiantį fasadą, tenka ieškoti kitokio žodžio knygos sukeltiems įspūdžiams išsakyti. Nors knygos pavadinimas, *Išėjęs negrįžti,* iš tikrųjų gražus visa to žodžio įtartinąja prasme.

Pirmieji paviršutiniai įspūdžiai tikrai teigiami: knyga, ypač pirmoji jos dalis, nepaprastai įdomi. Joje daugiausia išvengta herojų ir artimųjų garbinimui būdingo trivialumo, ji kaupia daug neįkainojamos medžiagos tolimesniems lietuvių literatūros ir išeivijos kultūrinio judėjimo studijoms. Knyga neabejotinai verta atsiradusi. Bet šalia džiaugsmo, naudingą darbą išvydus, smelkiasi ir abejonės: ar darbas tikrai jau toks tobulas, ar negalėjo būti padarytas reikliau?

Džiuginantys Kelertienės rinkinio privalumai labai aiškūs. Tuo tarpu kritines pastabas, skatinančias abejones, kur kas sunkiau apibrėžti. Lengva, be abejo, būtų išvardinti dalykus, kurie knygoje galėtų būti kitaip padaryti: autorių parinkimas, balansas tarp literatūrinės ir biografinės medžiagos, straipsnių atranka, fotografijų išdėstymas, net patsai pavadinimas. Tačiau ne taip lengva nuspręsti, ar tie pakeitimai padarytų knygą geresne, ar jie tiktų aptariant specifiškai šį, o ne šiaip kurį kitą rašytoją.

Problema čia ta, kad Kelertienės redaguotam veikalui nėra modelio. Žinoma, kitose kultūrose apstu monografijų apie rašytojus. Tačiau Kelertienės situacijai tie importiniai modeliai, galima sakyt, nepritaikomi. Jie netinka ne vien dėl kultūrinės specifikos, bet ir dėl

to, kad jie gimę skirtingoj aplinkoj, daug turtingesnėj ir talentu, ir ištekliais. O išeivijos kultūriniame gyvenime tokio pobūdžio knyga, galima sakyti, iki šiol vienintelė. Todėl ji ir pati geriausia. Nežinia tik kaip ilgai tasai reliatyvus tobulumas gyvuos, pasirodžius kitiems tokio žanro veikalams, be abejo, pasimokiusiems iš pirmojo klaidų. Neturint su kuo palyginti, pirmojo veikalo vertinimas tegali būti grynai subjektyvus. Tad šiame knygos aptarime pasitaikančios kandesnės pastabos nebus šelmiškas mėginimas autorius ir redaktorę nuteisti nesamo kodekso paragrafais, o tik asmeniškos, hipotetinės prielaidos, kad gal galima buvo padaryti ir kitaip.

Violetos Kelertienės redaguota knyga vadinasi *Išėjęs negrįžti.* Dviprasmiška reikšme* ir skambesiu tai imituoja vienos Katiliškio knygos pavadinimą. Lyrinė pavadinimo gaida tarsi įspėja, kad knyga bus ne tiek akademinė Katiliškio kūrybos apžvalga, kiek šventinis šio gabaus beletristo prisiminimas, tam tikra apeiga, sodinanti pirmą daigą rašytojo neužmirštamumui laiduoti.

Veikalas susideda iš įžangos ir dviejų dalių: biografinių žinių („Katiliškis gyvenime") ir kūrybinės analizės („Katiliškis kūryboje"). Pastabas apie įžangines apeigas atidedant vėlesniam laikui, reikia pirma pažvelgti į biografinę dalį, įdomiausią šios knygos skyrių. Beje, vadinti šį skyrių biografiniu gal ir nėra visai tikslu. Pagrindinė redaktorės kryptis čia yra ne tiek rašytojo gyvenimo datų, vargų bei darbų katalogavimas, kiek visapusiškas Katiliškio asmens, Katiliškio — žmogaus nušvietimas. Dėl to visa, kas čia sakoma apie rašytoją, apgaubta žmogiškos šilumos skraiste — pasakojama ne apie iš tolo garbinamą rašytoją, bet apie brangų, artimą bičiulį.

Pirmosios dalies šerdimi yra A. T. Antanaičio ilgas straipsnis (net ilgesnis už nepaprastai ilgu atrodantį V. A. Jonyno straipsnį antrojoj daly) pavadintas „Metmenys Mariaus Katiliškio biografijai ir keli jo paveikslo bruožai". Terminas „metmenys" tinka čia tik kaip kuklumo pareiškimas, nes straipsnis y r a Katiliškio biografija, tik parašyta ne tokiu stilium, kaip įprasta sausuose akademiniuose rašiniuose. Pradeda Antanaitis ne tradiciniu „gimė ten ir ten, tokiais ir tokiais metais" (iš tikrųjų rašytojo gimimo datos straipsnyje reikia atsidėjus ieškoti), bet užmodamas plačiu lanku „nuo pat pradžios".

* Ar „išėjęs jau negrįžti pas mus, Mariau", ar „Marius, išėjęs daugiau negrįžti"?

Tad čia daug sužinom apie Katiliškio tėvus, apie dešimtį jo brolių-seserų (ne tik jų vardus, bet ir likimus), apie gimtinės geografiją ir šeimos ekonominę padėtį. Tik po to skaitytojo akiratin atvedamas patsai Katiliškis (tuo metu dar Albinukas Vaitkus), vaiko smalsumu besimokąs iš miško, o tik vėliau iš knygų. Nuo šio taško biografiniai faktai praskiedžiami subjektyvia medžiaga: citatom iš rašytojo vėlesnio pasakojimosi apie save, laiškų tekstais, paties autoriaus ar rašytojo artimųjų įspūdžiais, trumpais šuoliais į priekį, nusakant, kokios gyvenimo aplinkybės turėjo įtakos Katiliškio asmenybės bruožų ir kūrybinio savitumo išsivystymui. Šiame kaip filmo juosta bebėgančiame montaže regime Katiliškį spausdinantį pirmuosius eilėraščius ir apsakymėlius, neklusniai tarnaujantį Lietuvos kariuomenėje, rašantį jau *Karyje* ir *Naujojoj romuvoj*, dirbantį girininkijoje ir bibliotekoje. Tada prasideda karas, lėtai judančiais kadrais skleidžiasi Katiliškio skaudus ir nuotykingas traukimasis į Vakarus, davęs pagrindus vienam jo romanui. Po karo — stovyklos (belaisvių ir D. P.), Flensburgas, Muna, Hanau, *Prasilenkimo valanda*, Lietuvių rašytojų draugijos suvažiavimas Augsburge, Jonyno Ecole des Arts et Métieres Freiburge, Kaupas, Blekaitis, Niliūnas, Nagys, lemtinga pažintis su Zinaida Nagyte. Tuomet Amerikos kadrai: širdgėla Brooklyne, vedybos, Čikaga, pianinų fabrikas ir savaitgalių literatūriniai pokyliai, *Užuovėja*, naujakurystė Lemonto prerijoj, geležies fabrikas, *Miškais ateina ruduo*, premijų nuslydimas moterims, ilgas nedarbas, tarnyba lietuviškose kapinėse ir senelių prieglaudoje, romano (bet ne paties Katiliškio) kelionė Lietuvon, ligų pradžia, novelių knyga ir novelių rinktinė, ligoninė, operacijos. Paskutinis kadras: didelis rašytojo bičiulių ir giminių būrys šaltą gruodžio dieną Čikagos Lietuvių Tautinėse Kapinėse.

Su Katiliškiu Antanaitis užmezga pažintį ankstyvajame Čikagos periode. Nuo šio taško biografijoje faktai ir kitų pasisakymai praturtinami paties autoriaus tiesiogiu liudijimu. Nuostabu, kad Antanaitis čia labai santūrus ir visai nepanašus į daugumą mūsų memuaristų, kurie kalbėdami apie mirusiuosius trigubai daugiau prišneka apie save. Antanaičio asmeninės pastabos beveik išimtinai skirtos Katiliškio būdo bruožams ir charakteriui nušviesti. Šiam tikslui skirta ir straipsnio užsklanda, kurioje autorius pažvelgia į Katiliškį iš kitos pusės ir pamato eilę žmogiško netobulumo ženklų

ir elgsenos, ne visai tinkančios oriai literatūrinio gyvenimo figūrai. Bet tasai silpnybių sąrašėlis (be abejo, nepilnas), ypač kai jis jungiamas su analitiniais paaiškinimais, kaip tik ir padeda autoriui išvengti vaizdo, jog Katiliškis buvo tik šalta statula, iš literatūros istorijos puslapių išnyranti mistinė abstrakcija. Gabiose Antanaičio rankose Katiliškio portretas pasidaro ne tik žmogiškai gyvas, bet ir įdomus. Straipsnį skaitai kaip scenarijų televizijos programų serijai apie „didžiuosius vyrus". Jei kas suktų videojuostą apie Katiliškį, beveik be pataisymų galėtų sekti Antanaičio tekstu. Žodžiu, Antanaitis jam skirtą uždavinį šioj knygoj atliko atsakingai ir kūrybiškai.

Įdomumu Antanaitį pralenkia tik pats Katiliškis, pasakodamas apie save straipsnyje, paruoštame iš 1979 m. *Drauge* spausdinto pokalbio su Vaičiulaičiu. Stoišku šmaikštumu Katiliškis čia porina apie vaikystės vietoves ir žmones, apie savo kūrybinį procesą, apie Lemontą, apie piktus valdžios ir nevaldžios žmones, teriojusius jį dėl knygos atspausdinimo okupuotoje Lietuvoje. Tokios viešos išpažintys neišvengiamai verčia rašytoją pozuoti, nertis iš kailio demonstruojant savo nekasdieniškumą. Vaidina čia ir Katiliškis, bet jo spektaklis taip sklandus ir pilnas gyvybės, kad sunku pykti už pastatytą arogantiško kuklumo sieną, už kurios slepiasi tikrasis asmuo. Tuo labiau, kad apie save sukuriamas mitas ne visada užtušuoja tikrąjį paveikslą. Šios tikrovės properšos visiškai pateisina Katiliškio pasipasakojimų talpinimą Kelertienės knygoje.

Tą patį vargu ar galima pasakyti apie B. Railos apybraižą, perspausdintą iš jo knygos *Laumių juosta*. Periodikoj įsuptas tarp kitų Railos raštų „Pašnekesys prie šv. Juozapo upės" skambėjo visai šauniai. Tačiau Kelertienės knygoj, ypač atsidūrusi greta Antanaičio ir paties Katiliškio liudijimo, ši apybraiža nuskamba gana tuščiai. Informaciniu atžvilgiu apie Katiliškį neatskleidžia nieko ypatingai naujo, tik papildo Antanaičio surinktus duomenis. Pažodžiui sukurti dialogai su Katiliškiu šiuo atveju stokoja įtikimumo (negi Raila bus leidęs kišenėj suktis magnetofonui?). Gi elegantiškas Railos šmaikštumas čia nelabai derinasi su šventine knygos nuotaika. Rožės lapus, pasirodo, ne visada tinka maišyti į salotas.

Šalia Vytauto Virkau profesionaliai tylios meninės priežiūros, biografinę dalį dar puošia du Katiliškio laiškai žmonai ir 45 nuotraukos. Foto montažas puikiai papildo Antanaičio straipsnį,

tarsi dar kartą perveda Katiliškio gyvenimo taku nuo gimtojo namo, per uniformuotas dienas, per Freiburgo draugus, šeimą, premiją, per Santaros suvažiavimus iki penkiasdešimtmečio sukaktuvių. Jei fotografijos duoda panoramą, tai Katiliškio laiškų tekstai sustingdo jį siaurame laiko plyšelyje ir parodo jį nebūdingą, bent jau ne tokį, kokį norėtume matyti: ne hemingvėjišką, o panašų į visus mus nekūrėjus, visus, kurie baisiai kentėjome atskirti nuo savo labai mylimų sužadėtinių. Laiškus buvo galima palikti sekančiai, išsamesnei Katiliškio monografijai.

Kūrybinės analizės dalis, užimanti antrą knygos pusę, susideda iš A. Staknienės, I. Gražytės-Maziliauskienės, V. A. Jonyno, B. Vaškelio, R. Šilbajorio ir pačios redaktorės studijinių straipsnių. Tai tarsi "a symposium in print", surinkęs vienon vieton visą mūsų išeivijos kritikų grietinėlę. Toks nutikimas bus bene pirmasis, užtai vien jau tuo įdomus literatūros mokslu besidominčiai mažumai. Bet plačiajai publikai, kuri visuomet mieliau renkasi literatūrą, o ne šnekas apie ją, antroji knygos dalis, po įdomių ir gyvų biografinių puslapių, bus nuobodoka. Vienok tai nieko baisaus, nes rimti dalykai dažnai nelabai įdomūs, nors pasitaiko išimčių. Viena išimtis yra ir čia. Skaitytojams, kurie po 117-to puslapio bus linkę dėti knygą atgal lentynon, reikia patarti, kad dar atsiverstų Gražytės straipsnį — ir rimtą, ir įdomų.

Apie ką kalba mūsų kritikai, Kelertienės sukviesti į šias neeilines „svarstybas druke"? Alina Staknienė rašo apie *Užuovėją*, pradžioj apžvelgdama, ką kas apie šį Katiliškio žemčiūgą yra rašęs, o paskum pridėdama ir nuo savęs. Ji atranda gimiringumo ryšių su Virgilijum, Donelaičiu ir Krėve, nukrypsta į fonetikos analizę, o pabrėždama Katiliškio kalbos lyriškumą, net sueiliuoja vieną jo prozos gabaliuką. Su trisdešimčia išnašų straipsnis alsuoja akademiškumu, tačiau jį perskaičius beveik nejauti kadaise taip brangaus, masinančio *Užuovėjos* aromato.

Ilona Gražytė aptaria romaną *Miškais ateina ruduo*, išeities tašku pasirinkdama žmogaus psichologinę kovą su likimu. Tuo požiūriu ji ir analizuoja romano charakterius, jų konfliktus, jų vidinių virpesių reikšmę, jų vietą ir prasmę išgyvenamoje aplinkoje. Gražytė suranda daug savitų interpretacijos taškų ir juos įtikinančiai išdėsto. Užtat jos Katiliškis išeina giliau suprastas, bet tikras ir tas

pats, neįkeltas karaliaus sostan, neišvestas Fondo baliun su išpudruotu peruku.

Apie tą patį romaną rašo ir Violeta Kelertienė, bet jos analizė remiasi naujesnėm literatūros teorijom ir metodais ir gerokai nutolsta nuo paties veikalo. Struktūralistinėse teksto analizėse menkiau pakaustytam gali atrodyti, kad čia patrankos per didelės pasikabintam taikiniui. Mėginimas Katiliškio romaną įsprausti į iš anksto pasirinktą teoretinį modelį veda prie daugelio tvirtinimų, keliančių sunkiai numaldomą aistrą ginčytis. Priimti išvadą, kad *Miškais ateina ruduo* yra lietuvių epas su nepriklausoma Lietuva kaip vyriausiu simboliu, galima tik tada, jei tikėsime, kad naujoviškais literatūros metodais galima įrodyti bet ką.

Vytautas A. Jonynas ilgu straipsniu kalba apie knygą *Išėjusiems negrįžti*. Jonyną kankina problema, kaip klasifikuoti šį veikalą. Gausiai ištyrinėjęs įvairių literatūrinių kategorijų tinkamumą, po 36-ių puslapių prieina išvadą, kad visos tos žanrinės etiketės menkavertės. Per visus šiuos žanrinius svarstymus ir per likusius 14 puslapių Jonynas ne tik nurodo, kaip netobula buvo Aloyzo Barono panašaus sukirpimo knyga palyginus su Katiliškio, bet sukuria ir eilę įžvalgių interpretacijos niuansų.

Apie tą pačią knygą rašo ir Bronius Vaškelis, tik žymiai kitokiu stilium ir požiūriu. Su žanrine veikalo problematika jis susidoroja maždaug per puslapį (vientisas meno kūrinys, kuriam netinka literatūrinių memuarų etiketė). Po to Vaškelis rausia teksto semantinius užtaisus, ieškodamas potekstėje slypinčios reikšmės. Neatšaukiamo išėjimo motyvai yra atsparos taškas, kurio pagalba kritikas atranda eilę požiūrio tunelių. Per juos žvelgiant, veikalas nušvinta gilesnėm dimensijom ir didesnio meninio svorio, negu šiaip nuoga skaitytojo akim dirstelėjus.

Paskutinysis rašo Rimvydas Šilbajoris, kilmingai svarstydamas Katiliškio kūrybos struktūrinius pamatus. Pavyzdžiais imdamas Katiliškio noveles, Šilbajoris randa, kad regimai nesudėtinga autoriaus proza turi sąmoningai suplanuotą konstrukciją, kurios dėka tekstai tampa spalvingesni ir pilni vidinės jėgos, o kartais net turi potekstėje užslėptą prasmę. Abu, ir Vaškelis ir Šilbajoris, žvelgdami į Katiliškio prozą per struktūralistinius akinius, vis dėlto elgiasi gana humaniškai: besvarstydami kompozicinių ir semantinių konstrukcijų smulkmenas juodu nepraranda ryšio su kūrinio

žmogiškuoju turiniu, su kūrinyje įbrėžtu autoriaus dvasiniu parašu.

Aplamai kūrybinės analizės skyrius, nors nepeiktinas ir daugiausia visai tvirtai akademiškas, vis dėlto kažkaip tai sukelia įspūdį didelio lopo, užsiūto ant kitokios medžiagos švarko. Įspūdis toks, kad čia susirinkę kritikai plėšo Katiliškio kūrybos lapus ir iš jų lanksto savų žaidynių karvelius. Žinoma, kritikų žaidimai savam lauke yra visai natūralus ir teigiamas reiškinys. Kritikų lauke pats rašytojas ne taip svarbus. Kai kritikai subėga viens su kitu dalintis savo išmintim, erudicija ir šmaikštumu, rašytojo veidas išblunka ir jo darbai tampa paprasta žaliava kritikui —antralypiam kūrėjui. Bet šio subėgimo aplinkybė atrodo kiek kitokia. Juk ši knyga yra tam tikras Katiliškio "Denkschrift", tam tikra apeiga, kultūros lobin dedant jo kūrybinį palikimą. Iškilmėse lyg ir tiktų kalbėti iškilmingiau, o čia, kritikams pasinėrus į akademišką literatūrinių subtilumų dėliojimą, to iškilmingumo taip ir nesijaučia. Katiliškis lyg ir užmirštas, jo kūryba atrodo kaip smarkiai giriamas, bet miglose išsklidęs objektas.

Žinoma, šioms abejonėms galima prieštarauti sakant, kad jau vien faktas, jog Katiliškio kūryba svarstoma rimtu, akademiniu mostu, suteikia jam tinkamą pagarbą ir pripažinimą. Ką gi, galima ir taip žiūrėti, bet įspūdį, kad šis kritikų simpoziumas kažkaip ne savo vietoje, sunku ištrinti, ir gana. Gal taip dėl to, kad knygoje trūksta straipsnio, kuris susumuojančiai (ir gal net nuobodoku, ankstyvesnių metų akademiškumu) apžvelgtų visą Katiliškio kūrybą ir rimtai parodytų jos vietą lietuvių literatūroje. Toks užmojis gal ir tarnautų kaip didelis skėtis tiems specializuotiems kritikų straipsniams, ir tuomet jie šioje knygoje gal neatrodytų kaip nuogi, į lietų išbėgę vaikučiai.

Įžanginė knygos dalis susideda iš redaktorės padėkos ir pratarmės ir Henriko Nagio dedikacinio eilėraščio „Memento". Nagio eilėraštis, plataus mosto ir gilios nostalgijos, kartu su padėkom pabrėžia knygos apeiginę prigimtį. Tuo tarpu pratarmėj Kelertienė akcentuoja knygos akademinį pobūdį. Ji įtaigoja, kad šis veikalas yra vientisa literatūrinė studija (tiesa, truputį atskiesta kai kuriom biografinėm įtarpom). Studija, skirta parodyti, jog Katiliškio kūryba buvo tiek sudėtinga, kad tapo vertu objektu struktūralistinės pakraipos tyrinėtojams. Tų tyrinėtojų darbus šioj knygoj redaktorė laiko tik pradmenimis, kurie duosią tvirtą pagrindą

tolimesniems tyrinėjimams. Jei kūrėjas gyvena tol, kol jo knygas kas nors skaito ar kol jas studijuoja literatūros mokslininkai, tuomet tektų linkėti, kad redaktorės spėjimas apie tolimesnius tyrinėjimus tikrai išsipildytų. O jei šioj knygoj susispietusių išeivijos kritikų svarstybos bus prisidėjusios prie Katiliškio kūrybos ilgalaikiškumo, Kelertienės redaguotas veikalas bus savo paskirtį atlikęs.

Nors netobulai, bet gerai ir tvarkingai.

Kęstutis Keblys

ŽMOGAUS SAMPRATOS FILOSOFINIAI ASPEKTAI

The Philosophical Understanding of Human Beings. Red. V. Lazutka, vertėjas A. Degutis (Vilnius, 1988). 150 p.

Rinkinys išleistas XVIII-ojo tarptautinio filosofijos kongreso, įvykusio Brightone, Didžiojoje Britanijoje, 1988 m. rugpjūčio 21-27 dieną, proga, susideda iš straipsnių, parašytų Lietuvos filosofų. Jame yra šešiolikos mąstytojų darbai, kuriuose diskutuojamos dabartinės filosofinės žmogaus sąvokos. Išryškėja diskutuojamų temų bei filosofinių krypčių turtingumas bei aktualumas. Kiekvienas autorius giliai supranta savo nagrinėjamą temą. Esminiai klausimai neužgožia nei temų komplikuotumo, nei jų problematikos. Mąstytojai sugeba glaustumą derinti su komplikuotumu bei problematika. Veikalas pasižymi sudėtingų sąvokų nesupaprastinimu į vienaplanį „išaiškinimą". A. Degutį reiktų pasveikinti už stropų ir nuoseklų veikalo vertimą į anglų kalbą.

Tarp įvairių diskutuojamų filosofinių krypčių yra ir keletas svarių temų, turinčių sąryšio su dabarties aktualiais klausimais apie žmogų. Pirma tema skirta žmogaus kaip subjekto reikšmės ir esmės aiškinimui. Mąstytojai supranta, kad, nesugrąžinus subjekto problematikos į apmąstymo centrą, visi aiškinimai prarastų reikšmę. Be subjekto nebūtų įmanoma paaiškinti, kas ir kam kuria ekonomines, socialines ir politines sistemas. Pastarosios taptų abstrakčiomis, neturinčiomis pagrindo ir tikslo, lyg jos būtų „sui generis". Anot mąstytojų, ne žmogus, bet sistemos turi tarnauti žmogui. Nūdienos galvosenoje jau pastebėta, kad žmogaus pajungi-

mas tų sistemų interesų funkcijai yra vien biurokratinių bei valdančių grupių subjektyvių interesų ideologinis pateisinimas. Nėra nesuinteresuotų sistemų, o šios, anot Sodeikos ir Pavilionio, be žmogaus nustatytų tikslų nėra nei prieinamos, nei turinčios kokią nors reikšmę.

Antra, rinkinyje subjektas nėra paliktas abstrakčioje plotmėje. Jis patalpintas istoriniuose bei kultūriniuose rėmuose, kurie nėra suvedami į biologinius ir genetinius aiškinimus. Kaip rašo Minkevičius, tokie aiškinimai taip pat priklauso nuo istorijos ir kultūros išsivystymo lygio. Šis lygis šiais laikais turi sutapti su subjekto kūrybiška autonomija, nes, pasak Kapačiauskienės, objektyvios sistemos yra žmogaus objektyvavimo produktai ir žmogus esąs už tas sistemas atsakingas. Atsakomybė jaučiama ir todėl, kad žmogaus istorinė sąmonė, anot Genzelio, esanti vertybiška.

Trečia, atskiri pozityvūs mokslai užima tam tikrą savo vietą, bet a) jiems reikia filosofinio integravimo ir b) jie atlieka istorinę misiją: sukuria sąlygas platesniam žmogaus išlaisvinimui bei tobulėjimui. Istorijoje bei kultūros rėmuose jie neturi vertės neutralumo. Šioje plotmėje iškyla svari ir komplikuota tezė: ne vien tiktai subjektas turi refleksinę galią; jo paties istorija ir kultūra taip pat atspindi žmogaus ir mokslo prasmes. Taip atsiranda dinamiškų sąryšių dialektika tarp įvairių istorinių, kultūrinių, mokslinių bei subjektyvių veiksnių. Susidaręs daugialypis pliuralizmas ir sudaro tinkamas sąlygas subjekto tobulėjimui. Aišku, kaip pastebi ir Kuzmickas, žmogus istoriją ir kultūrą turi ypač plačiai suvokti, kad pasirinktų pilnas reikšmes ir jas įgyvendintų.

Ketvirta, subjekto sąvoka pasirodo neturinti nei vienpusiško pasyvumo, nei absoliutaus aktyvumo. Šie aspektai išryškėtų tiktai jų konkrečios sąveikos įvairiose plotmėse. Turbūt neklystume teigdami, kad tokios sąveikos samprata ir yra mūsų mąstytojų laisvės sąvoka, kuri ypatinga tuo, kad neturi nei Sartro absoliutizmo, nei materialistinio laisvės paneigimo. Laisvės sąvoka sutampa su konkrečių žmogaus galimybių įgyvendinimu jo veikloje, istorijos bei kultūros kūrime. Be abejo, tokios sąveikos nėra lengvai analizuojamos ir, kaip aiškina Genzelis, susiduriama su daugeliu teoretinių ir metodologinių sunkumų, kuriuos taip pat galima pašalinti. Žmogaus veikla pasireiškia per vertę, kuri, remiantis Degučio

griežtais argumentais, taip pat yra racionali. Tokiu būdu atsiranda galimybė suvokti istorinius ir kultūrinius rėmus ir per savo veiklą juos plėsti. Dabartiniai žmogaus ir bendruomenių uždaviniai reikalauja plėsti laisvę objektyvia samprata apie istorines bei kultūrines vertybes bei subjektyvia veikla. Nei laisvė, nei veikla negali egzistuoti viena be kitos, jos viena kitą remia. Antra vertus, anot Šliogerio, subjektyvumas, kurio negalima objektyviai ir racionaliai analizuoti, negali būti nei mokslo, nei filosofijos objektu. Nors ir aišku, kad senoji objektyvumo-subjektyvumo kategorija negalioja, Sodeika ir Šliogeris, o taip pat Degutis ir Pavilionis, atmeta neracionalų žmogaus supratimą. Jį atmeta ir Sverdiolas, pateikdamas argumentą, kuriame remiasi Ricoeuro interpretacijos metodu, tai yra kultūros išraiškomis. Krištopaitis, analizuodamas metodologinį suvokimą būtybių, turinčių skirtingą inteligencijos lygį, pirmenybę suteikia kultūros išraiškoms ir jų sąmoningam suvokimui. Nors veikale vyrauja istorinė tematika, daug vietos skiriama esminiams ir struktūriniams klausimams, kaip antai Gumauskaitės straipsnyje.

Penkta, racionalumas, istorinis bei kultūrinis objektyvumas nėra pristatomi kaip dogmos, atvirkščiai, jie pateikiami kaip vertybinės sąlygos, be kurių negalima žmogaus egzistavimo esmė ir be kurių nebūtų kuriama kultūra. Toks nedogmatinis racionalumas, leidžiantis eiti į nesupaprastintą, komplikuotą, atvirą ir įvairią diskusiją, reikalauja pliuralizmo, laisvės ir diskusijų įvairumo; anot Lazutkos, tautinių tradicijų įnašo, pasak Gaidžio, religinių pažiūrų debatų. Laisvės nebus, kol nebus tiesos valstybėje. Pasak Matulionio, mokslo uždavinys glūdi ne duomenų rinkime, bet ir jų kūrybiškame panaudojime, įgyvendinant laisvę ir tiesą. Kitaip tariant, žmogus, gyvenantis tam tikroje įvairialypėje istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje, negali pabėgti nei iš tos aplinkos, nei iš savo verčių sistemos. Morkūnienė savo straipsnyje rašo, kad žvelgiant iš humanistinės teorijos taško, visa tai priklauso žmogui.

Šešta, humanistiniame kontekste galima suprasti žmogaus sukurtas sąlygas ir iš jų kylančias, bet visuomet pataisomas, krizes, nes, remiantis Genzelio, Kuzmicko ir Morkūnienės sąvokomis, galima teigti, kad istorija yra objektyvi žmogaus veiklos išraiška. Galimos krizės pasireiškia įvairiai. Anot Kuzmicko, žmogus susvetimėja dogmatikos persunktoje visuomenėje. Dobrininas sako,

kad pesimizmas pasireiškia visa griaunančio laiko sąvoka arba mokslo pagrindų praradimu, o Sodeika rašo, kad ieškant pagrindų vienplotmėje psichologijoje. Šliogeris mano, kad žmogus susvetimėja, *jam pristatant naują galvoseną netinkamu metodu*, arba kaip pastebi Minkevičius, Kapačiauskienė ir Degutis, žmogaus įvairialypes išraiškas *suvedant į banalias ir net neracionalias dogmas*.

Septinta, veikale jaučiamas universalus žmogaus sąryšis su gamta, kartu iškeliant ekologines problemas. Žmogaus atsakomybė žmogui turi būti permąstyta ir pratęsta jo atsakomybe gamtai. Vakarų modernizmas ir vis augantis technologijos lygis, kuris pasireiškia gamtos resursų išnaudojimu ir aplinkos teršimu, dar labiau iškilusia karo grėsme, paneigia ne tiktai gamtą, bet ir žmogaus būtį. Toks žmogaus elgesys nesiremia biologiniais dėsniais, jis yra pajungtas materialinio progreso kultui. Vienpusiškas kultas gamtą paverčia vartojama medžiaga ir tuo pačiu metu paneigia bei panaikina žmogaus įvairialypį sąryšį su gamta, o žmogų paverčia paprasčiausia medžiagine darbo jėga. Be gamtos, anot Minkevičiaus, žmogus praranda savo pilnąjį integralumą, o Kapačiauskienė rašo, kad žmogus turi jausti atsakomybę savajam pasauliui. Gaidys diskusijoje dėl dialogo su krikščionybe būtinumo pabrėžia, kad visos žmonijos problematika, įskaitant ir ekologiją, peržengia visas ideologines kryptis bei valstybes. Militarizmui skiriamas didžiules lėšas perleidus gamtos apsaugai ir žmogaus tobulėjimui, žmonija pajustų didžiulį progresą.

Pliuralistinis ir įvairiaplanis autorių sąrašas pateisina mąstytojų reikalavimus dėl žmogaus autonomijos, sąmoningumo, jo vertės supratimo ir tolerancijos. Dabartiniai mūsų mąstytojai pasisako už tikrąjį žmoniškumą, tuo išreikšdami žmonijos tobuliausią sąmonę.

Algis Mickūnas

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Lina Žilionytė

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanada ir JAV — $15.00; Lietuva $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

5,-

ALp(LKA)1742
1989, Nr.57

91. 147.1